

Vil·la del Vilarenc. Memòria de la campanya de 2001

Victor Revilla Calvo

Avis legal

Aquesta obra està subjecta a una llicència Reconeixement-NoComercial-SenseObresDerivades 2.5 de Creative Commons. Se'n permet la reproducció, distribució i comunicació pública sempre que se'n citi el titular dels drets i no se'n faci un ús comercial. No es pot alterar, modificar o generar una obra derivada a partir d'aquesta obra. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/es/legalcode.ca>.

Index

Introducció	4
1. Els precedents de la investigació	
1.1 – El descobriment de la vil·la	5
1.2 – Les darreres intervencions arqueològiques	16
2. La Campanya de 2001	
2.1 – Objectius de la intervenció i organització dels treballs	20
2.2 – Estratigrafia i evolució del sector nord	21
2.3 – La cultura material	27
3. El Vilarenc i el poblament romà al Penedès: el context històric i cultural	
3.1 – L'estudi del poblament i el territori: qüestions de concepte i mètode	30
3.2 – Poblament i territori en època tardorrepublicana	35
3.3 – Arquitectura i hàbitat rural: forma i funció	50
3.4 – Economia rural, infraestructures de la producció i organització del paisatge	55
3.5 – L'evolució de l'ocupació a la partida del Vilarenc	59
4. Conclusions	65
Bibliografia	67
Annex I: Fons documentals del segle XIX	78
Annex II: Unitats estratigràfiques	94
Annex III: Inventari dels materials	121
Annex IV: Documentació gràfica i fotogràfica	133

NOM: El Vilarenc.

POBLACIÓ: Calafell.

COMARCA: Baix Penedès.

COORDENADES: 31TCF802613 ¹

TIPUS D'ESTABLIMENT: *villa romana*.

CRONOLOGIA: segles I a.C - III d.C.

TIPUS D'INTERVENCIÓ: excavació programada.

PLANIMETRIA ADJUNTADA: croquis de situació, plantes escala 1:80 i 1:200 i seccions.

¹ Full 35-17(447) Vilanova i La Geltrú. Cartografía militar de España. Mapa general, serie L. Esc. 1:50.000. Servicio Geográfico del Ejército. Año 1979, 2ª edición. Publicada en 1983.

Introducció.

La partida d'El Vilarenc (vegeu figura 1) es localitza entre els dos nuclis que formen el poble de Calafell: el de l'interior, situat a les vessants del turó del castell, i l'antic barri de pescadors de la platja. A grans trets, la zona ocupa el triangle format per la carretera C-246, Barcelona-Valls, a l'est i al nord; el Passeig de la Unió, a l'oest; i la carretera del Sanatori i la via fèrrea al sud. Aquests darrers límits coincideixen aproximadament amb l'antiga línia d'aiguamolls i dunes que formaven la platja.

Els límits artificials que defineixen la zona en la actualitat coincideixen aproximadament amb la configuració i els accidents del relleu antics. El Vilarenc ocupa una petita plana al·luvial, una mica enlairada sobre el nivell del mar (entre 4 i 8 m. d'alçada), orientada cap a aquest i tancada per dues rieres: a l'est, el tram final del torrent de la Cobertera, després del seu aiguabarreig amb la riera de Montpeó; a l'oest per la riera que passava per sota del actual Passeig de la Unió. Aquesta unitat topogràfica i unes bones condicions físiques (relleu suau, insolació adequada, drenatge natural) faciliten i expliquen l'assentament humà a la zona en època ibèrica i romana.

1.- Els precedents de la investigació.

1.1.- El descobriment de la vil·la: burgesia, associacionisme i arqueologia a Catalunya a les darreries del segle XIX.

El desenvolupament econòmic i els canvis socials produïts a la segona meitat del segle XIX expliquen l'aparició de les primeres iniciatives relacionades amb l'estudi i la preservació, tot i que parcial, del patrimoni cultural dels municipis del Penedès. Com a altres poblacions de Catalunya, aquestes iniciatives van ser impulsades, de forma prioritària, per la societat civil mitjançant associacions que pretenien la recuperació i la divulgació del llegat històric, arquitectònic i etnogràfic com a part d'un programa més ampli de regeneració nacional.

L'excavació de la vil·la del Vilarenc, un dels primers edificis rurals romans estudiats a Catalunya, és un bon exemple d'aquest tipus d'actuacions. La vil·la fou descoberta l'any 1883 i va ser excavada ràpidament per un grup d'aficionats de Vilanova i la Geltrú i Barcelona, els quals també van finançar personalment els treballs. La majoria d'aquestes persones eren membres de l'Associació d'Excursions Catalana, de l'Ateneu de Vilanova o d'altres associacions i van donar a conèixer les primeres notícies en publicacions periòdiques generals o en forma de conferències (*vide* C. PUJOL I CAMPS, 1885; E. LLANAS, 1891; per una descripció més pintoresca de les circumstàncies de la troballa, J. OLIVA I MILÀ, 1883; aquest autor resumeix el text del pare Llanas, reproduït en el seu *Discurso* d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el 1891; *vide* REVILLA, 2000, 257). Aquestes circumstàncies expliquen el modest resó de la troballa i la història posterior del monument, malgrat el seu interès.

Els excavadors van realitzar una única campanya, molt breu, i es preocuparen exclusivament per la recuperació dels objectes artístics i per l'arquitectura de les restes, ignorant tota evidència relacionada amb la vida quotidiana i les activitats econòmiques; com era propi de l'arqueologia practicada a Catalunya durant el segle XIX i el primer terç del XX, per altra banda. L'excavació va permetre descobrir un edifici de construcció acurada, realitzada segons els patrons materials i tècnics de l'arquitectura romana, i que mostrava una organització interna molt complexa.

L'edifici es va interpretar com un complex amb una destinació termal i, seguint els models que oferien les excavacions de Pompeia, es va definir com una instal·lació de caràcter públic. L'estudi realitzat pels excavadors, l'únic mai

realitzat, mostra una cura especial per establir l'organització interna, les característiques tècniques i la funció dels espais i instal·lacions descobertes (OLIVA I MILÀ, 1883, 207-208; PUJOL I CAMPS, 1885,172; LLANAS, 1891, 30-31). Els excavadors van identificar correctament la presència d'un sistema de difusió de la calor que permetia distingir habitacions i piscines a diversa temperatura. Com a altres edificis termals, l'usuari circulava a través d'aquests espais, passant per les diverses fases del bany i la higiene personal: des del vapor i la immersió en una piscina d'aigua calenta (al *caldarium*) fins el bany fred (dins el *frigidarium*). Aquest procés obligava a l'arquitecte a organitzar rigorosament les habitacions i les infraestructures. Entre aquestes darreres es van localitzar una conducció que abastiria les piscines i proporcionaria una reserva d'aigua, el forn i el sistema de tubs que permetia la difusió gradual de la calor.

La comparació amb les termes urbanes d'Itàlia provocà algunes exageracions i errors d'interpretació per part dels descobridors. Malgrat la seva complexitat, l'edifici del Vilarenc sembla respondre a un model termal bastant senzill, caracteritzat per la disposició lineal de *caldarium*, *tepidarium* i *frigidarium*.(MAR, LÓPEZ, PIÑOL, 1993). Molts dels espais i funcions especialitzades esmentats per Pujol i Camps són totalment innecessaris per la seva sofisticació; es parla, per exemple, d'habitacions per homes i dones o de sales per a massatges, elements que són més propis dels grans equipaments creats per iniciativa imperial a Roma. Al mateix temps, algunes habitacions van rebre, equivocadament, una funció termal. És el cas d'una habitació amb un paviment de morter i un gran bloc de pedra al centre, interpretada com un lloc d'esbarjo decorat amb estàtues; o d'un petit depòsit calificat de font; tots aquests elements formarien part d'un jardí².

Aquestes exageracions són fàcilment comprensibles dins la perspectiva en que treballava l'arqueologia de l'època. En realitat, la preocupació per identificar les característiques materials i funcionals de l'edifici era determinada per la idea de que el monument arqueològic (de fet, qualsevol monument antic) reflectia, en major o menor mesura, els trets d'una cultura i, darrera d'aquesta, d'un poble. En aquesta perspectiva, identificar les característiques d'un edifici era la millor forma de definir la seva "romanitat"; dit d'una altra forma, el major o menor grau de proximitat al canon de l'art romà. A la vegada, aquesta definició constituïa el pas previ per a valorar el grau d'implantació de la cultura romana al país.

L'edifici del Vilarenc tenia, però, un paper encara més important en les reconstruccions històriques intentades pels erudits de l'època. Tant pel pare

² C. Pujol i Camps, 1885, 176: "*La situación de esta obra, aislada por completo de las termas, no puede tener otro objeto que el embellecimiento de un jardín, lugar de esparcimiento para los bañistas y que podía ser riquísimo en flores, atendida su orientación, que hacia aún más benéfico el suave clima de Calafell*"

Llanas com per C. Pujol i Camps, la presència d'un equipament lligat a les exigències de la forma de vida desenvolupada per la cultura romana era la prova de l'existència d'una ciutat en aquell indret. Totes les publicacions insisteixen en aquest extrem i intenten reconstruir el que devia ser el seu aspecte i infraestructures, els quals relacionen amb les necessitats i els refinaments d'una comunitat municipal. Fins i tot ofereixen un nom: *Stabulum Novum*; malgrat que aquesta denominació correspon, en realitat, a una estació de la via romana que es situa més a l'interior³. Darrera aquesta veritable obsessió trobem la imatge ideal de la societat romana com a forma de vida avançada (expressada en un context urbà i protagonitzada per unes elits cultes i refinades amb les quals la burgesia del segle XIX podia sentir-se identificada) que proporciona la mesura del grau de desenvolupament d'un territori.

Aquesta imatge s'acompanya d'una determinada visió del problema històric de la conquesta romana i del destí de les poblacions indígenes: un fenomen a la vegada inevitable, necessari i positiu en tant que posava les bases per civilitzar unes societats endarrerides i incorporar-les a la història; un fenomen, a la vegada, que es concebia com un procés intencional i planificat, i que aplicava racionalment uns mecanismes d'organització i administració que semblaven tenir com a objectiu l'explotació i la integració dels vençuts. En aquesta perspectiva, la difusió de la ciutat romana i de les seves formes de vida (en especial, l'arquitectura i l'art), en relació amb una colonització conscient, constituïen un instrument fonamental de control i integració. La seva expansió servia, per tant, com a indicador del ritme i intensitat d'un procés i, en darrera instància, permetia evaluar còmodament el progrés històric de les poblacions de la Hispània antiga en relació a altres àrees de l'imperi.

La interpretació equivocada de les restes del Vilarenc i, en especial, la insistència en centrar el discurs històric sobre el poblament antic del Penedès en un suposat procés d'urbanització reflecteix els límits acadèmics i culturals que condicionaren el desenvolupament de l'arqueologia catalana durant la segona meitat del segle XIX i les primeres dècades del segle XX. Aquesta pràctica es va concentrar, essencialment en aquelles manifestacions materials (l'arquitectura, en primer lloc) caracteritzades per les seves grans dimensions, per el impacte sobre el paisatge⁴ i per l'utilització de sol·lucions estructurals i

³ El pare Llanas va ser qui més va insistir en relacionar les restes amb una ciutat, dins d'una reconstrucció global, molt ambiciosa, de la geografia històrica del litoral català: "*Como quiera, queda averiguado, señores, que Stabulum Novum yace sepultado bajo el terreno cultivado del Vilarenc, y que si aqui se hicieran excavaciones semejantes á las realizadas en Herculano y Pompeya, pondrian al descubierto la ya localizada estación militar romana, con sus calles, con sus plazas, con su puerto, con sus templos y acaso con sus murallas*", 1891, 31

⁴Tant per el volum construït com per la capacitat, mitjançant una actuació planificada, per a organitzar el territori (des dels centres urbans fins a les xarxes de comunicació).

Aquestes iniciatives culturals van ser protagonitzades per aficionats desvinculats de les especialitats universitàries, però que disposaven d'una formació intel·lectual com a professionals o per la seva relació amb la docència (metges, advocats capellans) o per el seu nivell social (burguesia o noblesa de data recent, com era el cas d'Antoni de Samà). Aquest individu tenien, doncs, la capacitat intel·lectual per afrontar la tasca; però també una justificació social i ideològica: el ideal de regeneració i recuperació nacional. Aquest ideal apareix darrera del fenomen de l'associacionisme que es difon a la Catalunya del segle XIX. És interessant notar que alguns membres de les elits locals (de ciutats de tamany petit i mig, especialment; i sobre tot, de la capital del Principat) van assumir activament la tasca de seleccionar i valorar com a patrimoni nacional certes manifestacions de l'arquitectura, l'art o el paisatge; en especial, manifestacions: l'art indígena, l'arquitectura i l'art decoratiu romà, l'arquitectura romànica, etc. Aquestes valoracions combinaven el prestigi que aportava el llegat del passat i el patriotisme local i nacional. Aquests aspectes també formaven part d'un discurs humanista i idealista que servia per l'educació d'aquestes elits i, a la vegada, contribuïa a reforçar el seu propi prestigi en el context local dels municipis respectius (com a detentors d'una formació intel·lectual i hereus, suposats, d'una tradició col·lectiva). Es tracta, en altres paraules, de la construcció i apropiació d'una història local amb una funció ideològica precisa.

Per al contrari, tret d'algunes excepcions, no s'aprecien intents clars i articulats, per part d'aquestes elits locals, per a promoure un discurs històric relatiu a la pròpia comunitat com a mecanisme de identificació i competència amb altres elits urbanes. Aquesta situació s'aprecia en la construcció de l'erudició antiquària dels segles XVI i XVII a algunes ciutats catalanes, en un procés paral·lel d'afirmació de les seves elits dins el context de la monarquia hispànica; però careix de sentit en el marc polític i cultural del segle XIX, tret d'algunes excepcions menors (REVILLA 2003a, 20 i segs.; per l'antiquària a Catalunya: REMESAL, AGUILERA, PONS 2000).

Els protagonistes de la troballa del Vilarenc i de la seva difusió són un bon exemple del senyalat fins ara. Eduard Llanas, escolapi, va ser Rector de l'Escola Píia de Vilanova i la Geltrú i va tenir un paper molt important com a educador, conferenciant, organitzador de vetllades literàries i impulsor de l'associacionisme cultural a aquest municipi: participà en la fundació de la Biblioteca-Museu Víctor Balaguer, l'Escola d'Arts i Oficis i la delegació local de l'Associació Catalana d'Excursions (que també va dirigir). A més, va ajudar en la fusió, l'any 1881, de l'Ateneo de Villanueva (fundat el 1877) i l'Ateneo Obrero Villanovés (creat el 1879), essent el primer president de la nova institució. Els seus estatus resumeixen clarament les motivacions d'aquest tipus d'associacions: *"Su objetivo es cultivar las ciencias, las letras y las artes; estrechar los vínculos de amistad y compañerismo entre los individuos que a él pertenezcan; aproximar las clases sociales y promover el perfeccionamiento*

percepció clara de la distància respecte el passat i de les dificultats per a reconstruir-ho. Les restes no permeten conèixer realment una societat; tan sols són "*huesos de su esqueleto*" (PUJOL I CAMPS, 1885, 163).

Excavació i evocació romàntica s'acompanyen d'un tercer element: la revalorització del paisatge i de la vida rural del municipi al que pertanyien les restes romanes. De fet, cal recordar que la iniciativa de l'excavació correspongué als membres d'una associació excursionista i la seva actuació, en relació al patrimoni arqueològic i arquitectònic, sembla respondre a un projecte més ampli de coneixement i reconstrucció general del paisatge del litoral del Penedès, un projecte clarament condicionat per perspectives idealistes.

Les descripcions dels excavadors insisteixen en alguns valors que poden agrupar-se en dos àmbits. Per una banda, esmenten aquelles característiques físiques del territori que afavoreixen la vida i el treball: la idoneïtat del clima, definit per la seva suavitat i la riquesa de recursos. Per altra, es destaca la forma de vida de la pagesia, definida per la seva solidesa, equilibri i sinceritat que és el resultat del seguiment de la tradició. Es tracta d'un paisatge i d'un ideal de tradició artificials, creats per elits de procedència urbana en un doble sentit: actuant com a propietaris de terres i com a turistes incipients que cerquen un món diferent. Aquestes creacions serveixen com a escenari per a gaudir, en tant que ofereixen un escenari que permet destacar la posició social de l'excursionista (els viatgers o els propietaris absentistes, aliens al cicle diari de la vida rural, es trobarien en una situació semblant); a la vegada, aquest escenari aporta certs valors estètics i morals que proporcionen plaer.

Per a aconseguir aquest efecte, era imprescindible relacionar la natura amb la "història" (o, dit d'una altra forma, amb les arrels d'una comunitat) que es condensava en els monuments: en les descripcions dels excavadors del Vilarenc, les cases del poble de Calafell, les restes romanes i el castell amb la seva església, apareixen com elements clau, ja que permeten aproximacions evocadores pel seu pintoresquisme. Les referències ocasionals al paisatge, el clima i la vegetació apareixen sota aquesta forma en tots els autors (OLIVA I MILA, 1883, 209; PUJOL I CAMPS, 1885, 176 i 180, amb una referència a les troballes realitzades a la mateixa Vilanova i la Geltrú, que corresponen al poblat ibèric i la *villa* romana de Darró).

Aquesta valoració del paisatge s'acompanya del desenvolupament d'una nova forma de descripció: la fotografia. Aquesta podia semblar una pràctica aparentment objectiva en tant que mostrava escenes i elements tal i com eren; però aviat seria utilitzada per a seleccionar i fixar certs elements físics. Aquest procés permetia als excursionistes de finals del segle XIX, individus de classe mitja instruits i residents a la ciutat, crear una imatge del món rural definida per

una sèrie de qualitats (respecte a la tradició, laboriositat, frugalitat i senzillesa, tranquil·litat i rutina de la vida quotidiana) que eren, suposadament, el resultat de l'ajustament, normal i necessari (en tant que un procés històric del que es segueixen les passes), entre la natura i les comunitats humanes. L'excursió que realitzaren els membres de l'Associació d'Excursions Catalana el juliol de 1883 és un bon exemple, ja que es realitzaren fotografies del castell i del turó en que s'assentava, aprofitant les possibilitats de la topografia, l'entorn natural i l'arquitectura¹¹. La relació entre valoració positiva i utilitat del paisatge apareix clarament en la descripció del terme municipal de Calafell que féu Emili Morera a la *Geografia General de Catalunya*. Aquest autor classifica les quasi 2000 hectàrees de superfície del terme en productives o no, en relació a la seva explotació agrícola. Dins de la segona categoria inclou la platja i el barri de pescadors, un indret que es presentava, simultàniament, com a no apte per al conreu i la residència¹². Aquesta valoració canviaria radicalment a les dècades de 1920 i 1930.

Va ser Josep Puig i Cadafalch, arquitecte, historiador de l'art i polític, qui va proposar una interpretació diferent de les restes del Vilarenc. En el volum primer de *L'Arquitectura romànica de Catalunya* avançà, be que amb alguns dubtes, la possibilitat de que es tractés d'una vil·la després d'analitzar la descripció de Pujol i Camps (PUIG I CADAVALCH, FALGUERA, GODAY, 1909, 132). Posteriorment, ajudat per la documentació arqueològica precisa que aportaven les excavacions de les vil·les properes a Pompeia i les primeres troballes a Catalunya, definí clarament les restes com un establiment rural i intentà restituir la seva organització interna a partir de la distinció entre *pars urbana* (residència senyorial) i *pars rustica* (formada per magatzems, dependències de servei i infraestructures de treball) (PUIG I CADAVALCH, 1934, 240-242, fig. 297). Segons Puig i Cadafalch, per tant, les termes constituïen el centre de l'àrea residencial d'un complex privat, mentre que les estances identificades com a part del jardí correspondrien a una premsa i els seus annexos¹³.

Tanmateix, malgrat l'encert en identificar les restes com un nucli agrícola, l'anàlisi presenta algunes limitacions que són fruit de la seva època. Per Puig i Cadafalch l'art romà provincial era una mostra simplificada d'una cultura oficial i colonial, aliena a l'essència de les poblacions indígenes. Aquesta

¹¹ "Després d' esmorzar en dita Masia, anàrem a recórrer la població de Calafell y en especial a visitar son Castell roquer, que la domina orgullosament desde l' cim de una espadada penya. Lo Sr. Llorens, de Barcelona, tragué dúas diferents vistas d' est castell y del adjunt cementiri actual, mentres guiats per lo P. Llanas, recorriam nosaltres las runas de las murallas y de la capella, romànica ab reminiscencias àrabes": J. OLIVA I MILÀ, 1883, 209.

¹²A l'inventari s'esmenten "187 [hectàrees] de superfície inconreuable y 23 d'inútils, devent-se comptar en les dues darreres categories la llarga platja, ab diferents estanys ahont són varades les barques de pesca, a la que-s dedica quasi tota la gent que s'hostatja en lo barri maritim, barri generalment poch higiènic y sanitos, propens al desenrotll de tercianes y altres enfermetats infeccioses": E. MORERA I LLAURADÓ, *Geografia General de Catalunya. Provincia de Tarragona* (Barcelona, 1913-1918), p. 867.

¹³ J. Puig i Cadafalch, *L'Arquitectura romana a Catalunya* (Barcelona, 1934) pp. 240-242 i fig. 297.

perspectiva, desenvolupada des de les seves primeres publicacions, el portava a atorgar una importància gairebé exclusiva a descriure els cànons arquitectònics i artístics que haurien estat importats pels conqueridors. Amb aquestes consideracions, l'edifici només era valorat com a un monument aïllat, en la mesura en que reproduïa servilment una forma de vida que es considerava culturalment superior. Al mateix temps, s'ignoraven els aspectes socials, econòmics i culturals que explicarien la formació d'una societat provincial sòlida i dinàmica i la seva expressió en un doble context: l'escenari urbà i un nou paisatge rural, articulats a l'entorn de la vil·la com a centre de poder social (nucli de residència i autorrepresentació de les elits urbanes) i econòmic. Tota consideració sobre els processos de contacte és condicionada per la idea de l'existència de cultures radicalment diferents que només es poden influir de forma superficial i sense alterar la seva essència.

En aquest context, i malgrat el poc espai que reb en les seves monografies, la casa romana, urbana i rural, és un camp d'anàlisi important per Puig i Cadafalch. En l'hàbitat es relacionen les activitats més modestes i fonamentals relacionades amb la vida quotidiana, la religió, l'economia i els gustos artístics, i proporciona, per tant, un observatori privilegiat per a determinar la profunditat dels canvis d'una societat. La casa romana és analitzada en aquesta perspectiva com un fet formal (base per a una classificació tipològica en funció de la imitació dels tipus itàlics) i la seva implantació, rural i urbana, a Catalunya apareix com un fenomen superficial.

La major o menor adequació a uns canons d'importació proporcionava, al mateix temps, la mesura per a definir el grau d'aproximació a l'art romà o per a establir l'originalitat de les manifestacions artístiques dels pobles indígenes. L'obra de J. Puig i Cadafalch, per exemple, estableix una clara distinció entre el que seria el "sustrat", entès com un element inmutable i lligat a l'essència d'una població indígena i les aportacions externes, més o menys importants, però sempre considerades com un fenomen "epidèrmic"; en general, les diverses manifestacions de l'arquitectura romana a Catalunya, ordenades per criteris tipològics, s'analitzen com a exemples empobrits d'un art colonial d'importació, alié al que es definia com el sentir del país. Els estudis del autor, arquitecte de formació, mostren molt bé, en resum, alguns dels condicionants teòrics de la recerca de les primeres dècades del segle XX, superats només parcialment gràcies al seu rigor científic.

Bona mostra del que diem és una observació recollida a la introducció a l'art romà a Catalunya: "*L'arquitectura romana a Catalunya no fou més que un art oficial: l'art dels funcionaris estrangers, dels colonisadors y emigrats, no un art popular ni propiament ciutadà. Aquí, més que a la Galia romana, pot dirse que no havia penetrat en els poblets ni en els pagi, y més que a la Galia té aplicació la calificació de Courajod: l'art de superficie, art de funcionaris y llatinisants*" (PUIG I CADAVALCH, FALGUERA, GODAY, 1909, 23). Aquesta opinió es

manté inalterada, utilitzant les mateixes paraules, en treballs molt posteriors: "A les colònies, l'art de la capital era copiat servilment. Les fórmules d'art arquitectònic eren com una part del bagatge de les legions.... Art oficial: l'art dels funcionaris estrangers, dels colonitzadors i emigrats, no pas un art popular ni pròpiament ciutadà"¹⁴.

Aquestes consideracions ja eren implícites en l'anàlisi de l'edifici del Vilarenc que havia realitzat C. Pujol i Camps, pel qual la interpretació i la valoració de les termes depen del grau d'adeqüació a uns models arquitectònics perfectament definits que eren importats d'Itàlia: "A las provincias del gran imperio se propagaban los usos y las costumbres de la metrópoli, donde las *thermas*, con el foro, los circos y las basílicas, venían á ser los sitios predilectos de la vida pública romana; pero en las poblaciones subalternas del imperio, no pudiendo estas construcciones emular en magnificencia á las de Roma, aparecen con modestia proporcionada á la importancia de las ciudades. Las pocas ruinas de *thermas* descubiertas en España no acusan grandiosidad ninguna, como tampoco podemos apreciarla holgadamente en las desenterradas en las Gallias" (PUJOL I CAMPS, 1885, 171).

En aquest context, tot l'art provincial era, per força, una imitació simplificada; quan no integrava elements formals de l'art d'altres pobles en un sentit decadent. Una i altre qualificació servien d'orientació per a estimar el nivell de desenvolupament cultural d'una població de l'imperi. El "model" analític i teòric és el de l'enfrontament desigual entre dues cultures i l'absorció d'una per l'altre (cf. SETTIS, 1989).

En relació amb aquesta perspectiva, el llenguatge de les publicacions de finals de segle XIX també utilitza freqüentment al·lusions "biològiques" que comparen una societat, les seves institucions o vida i les seves manifestacions artístiques amb un organisme mitjançant referències més o menys directes que permeten descriure i valorar els processos històrics, definits sintèticament, i segons les circumstàncies, com fases de creixement, vitalitat o decadència. En una perspectiva més concreta, el mateix llenguatge facilitava la qualificació directa d'algunes situacions; *esqueleto* o *despojós*, són paraules utilitzades per descriure, no tant la conservació de les restes excavades el 1883 com la seva

¹⁴J. PUIG I CADAFALCH, 1934, 41-42, que repeteix a les conclusions del llibre (pp. 389-390): "Resumim ara la impressió de conjunt, després d'aquest inventari llarg de l'arquitectura romana a Catalunya, en una sola frase: no es veu en ella la personalitat d'un art nacional. Tota l'arquitectura es purament romana, com implantada per forasters"; cf., J. PUIG I CADAFALCH, 1945, 3; aquestes idees ja apareixen exposades a una conferència amb el títol, "l'arquitectura romànica catalana", va oferir el 21 de març de 1896; aquí defensava el principi de que l'art i, especialment, l'arquitectura és l'expressió del sentiment d'una nació: citat a E. JARDÍ, 1975, 37-38.

utilitat com a document cultural i per a situar-les com a resta degradada d'un passat difícil de reconstruir en termes intel·lectuals (PUJOL I CAMPS, 1885).

El Vilarenc no va ser objecte de cap altra intervenció i, inclús, el record de la localització exacte de l'edifici es va perdre. Malgrat tot, els resultats de la primera campanya i la seva reinterpretació com a *villa*, per Puig i Cadafalch, han estat recollits freqüentment, tant en estudis de caràcter local com a les síntesis sobre *villae* i poblament rural romà a la península ibèrica aparegudes a les darreres dècades (TARACENA, 1944; BALIL, 1953; ESTRADA, 1969, 76; GORGES, 1979, 410 i seg. i fig. LXX; tots ells reproduïxen la planta general publicada en el *Boletín de la Real Academia de la Historia*). Cap d'aquests treballs, però, aporta novetats.

Tampoc es recolliren noves dades si exceptuem la troballa fortuïta, al 1967, d'algunes cisternes, la relació de les quals amb l'edifici descobert el 1883 restava imprecisa (BERGES, J. SANTACANA, 1969-1970). Es tracta d'un conjunt de tres cisternes, de les quals una era gairebé destruïda, mentre que les altres dos aparegueren en bon estat de conservació. Eren dues estructures de planta rectangular, disposades en angle una respecte a l'altre i unides per una petita porta. La coberta era de volta i presentava dues petites obertures, una segurament relacionada amb una conducció d'aigua. El seu volum es situa entre 100 i 110 m³ i la seva capacitat entorn els 110.000 litres. Tota l'obra fou construïda mitjançant un encofrat de morter i petites pedres i les parets eren recobertes amb un *opus signinum*.

En relació amb totes aquestes restes, recentment hom ha intentat reconstruir l'organització funcional i evolució arquitectònica del conjunt termal (MAR, LÓPEZ, PIÑOL, 1993). La proposta considera que el primer edifici termal seria una estructura rectangular bastant allargada, formada per unes poques estances i un pasadís comú, que permetria una circulació senzilla. Una fase posterior suposaria la creació de nous espais i elements, que complicarien el recorregut durant el procés del bany. En aquesta fase s'incorporarien solucions arquitectòniques més elaborades, com la volta, típiques dels complexos termals. A Catalunya es conserven alguns exemples clars d'aquests procediments de coberta (les termes de la Vila Vella de Sant Boi, per exemple) que es podrien haver aplicat al Vilarenc. De fet, tant la tècnica constructiva com els materials permeten pensar en aquesta possibilitat.

1.2.- Les darreres intervencions arqueològiques.

No ha estat fins a la dècada de 1980 que s'han remprés de forma sistemàtica els treballs de localització i estudi d'aquest establiment romà. Aquests treballs s'han concentrat en dos sectors, excavats respectivament el 1988 i el 1989 com a intervencions d'urgència (PALET, POU, REVILLA, 1993; REVILLA, 2000; *id.* 2003b).

Aquestes intervencions varen ser precedides per una excavació realitzada l'any 1982, sota la direcció de Xavier Dupré, i que va permetre localitzar algunes estructures arquitectòniques (DUPRÉ, 1982). El seu caràcter limitat, però, no permetia establir la seva relació amb l'edifici trobat el 1883. Per al contrari, una campanya d'excavació realitzada el 1987 per X. Solé, limitada al costat sud i oest de la partida i en el sector més proper a l'antiga línia de platja, no va proporcionar cap troballa. La seva importància resideix en que permetè establir els possibles límits de l'ocupació ibèrica i romana del Vilarenc.

Amb aquests antecedents, l'any 1988 es va realitzar una nova campanya que, aquesta vegada, afectava a una part important de la finca. El resultat més important va ser el descobriment d'un edifici de planta rectangular, amb una distribució interna molt complexa i totalment diferent a l'exhumat el segle passat (d'ara en endavant Edifici I). Aquesta troballa correspon a les estructures (una habitació) localitzades per X. Dupré. Envoltant l'edifici també es va trobar un conjunt d'estructures i elements (un possible pou, diversos abocadors de materials domèstics i industrials i canals de drenatge) relacionades amb l'ocupació i explotació de la zona (veure figura 4).

El caràcter limitat d'aquesta intervenció va impedir establir les característiques i evolució cronològica d'aquest conjunt. Malgrat tot, es varen poder identificar algunes de les seves parts. Aquest és el cas d'un petit sector termal, situat a l'oest, format per una habitació dotada d'hipocauste i una petita cambra amb paviment d'*opus signinum* decorada amb un mosaic de tessels blancs i negres. També es pogué identificar, al costat est de l'edifici, un altre recinte dotat del mateix sistema de calefacció.

L'existència d'aquests programes constructius i les troballes d'elements ornamentals (lastres Campana, plaques decoratives d'altres tipus, antefixes) han fet pensar que es tractava d'un establiment rural amb una clara separació entre part residencial i part productiva i que responia tant als esquemes proposats pels agrònoms llatins com als models arquitectònics més desenvolupats que mostra el poblament rural romà a la resta de Catalunya (per el programa decoratiu: DUPRÉ, REVILLA, 1991).

La campanya de 1989 va permetre redescobrir, finalment, una part de les restes excavades el 1883 (d'ara en endevant anomenat Edifici II). Aquestes es trobaven molt malmeses i tant sols van servir, un cop aixecada la planta, per confirmar l'exactitud de la descripció i de la planimetria realitzades el segle passat (figura 5). Segurament, una vegada realitzada l'excavació el lloc va ser destruït per a poder plantar-hi ceps. Això ha provocat la pràctica desaparició de tota estratigrafia. Per altra banda, no s'ha pogut descobrir tot el conjunt, ja que amb l'urbanització de la zona els anys 70, arran de la qual es trobaren les cisternes, una part roman sota l'asfalt del carrer actual.

Malgrat tot, es van poder obtenir algunes dades noves. En primer lloc, es va excavar un nou canal, que perllongava un de ja senyalat, que deuria servir per al desguàs del sector identificat com a termal per J. Puig i Cadafalch ("V" en el planol de C. Pujol i Camps). Un fet encara més important és que la localització d'aquestes restes va permetre posar en relació les cisternes trobades el 1967 amb aquest conjunt termal, al qual deurien abastir d'aigua. L'entitat i complexitat global de les estructures fa pensar que ens trobem davant d'un nucli residencial més important que el trobat al sector I. Així ho semblen demostrar els programes arquitectònics emprats (cisternes, calefacció, desguasos), una concepció unitària del conjunt, els elements ornamentals recuperats (fragments de marbres, algunes antefixes i tesselles de mosaic que confirmen les notícies del segle XIX: cf. PUJOL I CAMPS, 1885, 179; LLANAS, 1891, 30-31) i, possiblement, un període d'ocupació més perllongat.

L'arrassament d'aquestes estructures impedeix establir una cronologia precisa, però disposem de testimonis de l'ocupació d'aquesta zona durant tot l'Alt Imperi; per exemple, a pocs metres es va identificar i excavar un gran abocador domèstic amb el qual es va poder datar un dels moments d'activitat de la *villa*, corresponent a segona meitat del segle II dC.-inicis del III (PALET, POU, REVILLA, 1993, 739: es recuperà terra sigil.lata gàl.lica, hispànica i africana A).

Amb aquestes dades prèvies, l'any 1991 es va iniciar una sèrie d'excavacions programades actualment en curs. La primera intervenció va consistir en un sondeig a l'edifici delimitat al sector I durant la campanya de 1988, l'estratigrafia del qual semblava millor conservada. L'objectiu d'aquesta actuació era establir les diferents fases i cronologia de l'edifici, des de la seva data fundacional fins al moment d'abandonament. L'estratigrafia obtinguda permeté identificar tres grans moments (REVILLA, 2000, 260-263):

- Fase 1: Construcció de l'establiment rural. Inclou un conjunt de dependències residencials i productives, un pòrtic amb grans columnes i una àrea descoberta central. Es podria situar a les dècades centrals del

segle I aC., dins el període final de la República o potser molt a començaments d'època augustea; la cronologia exacta encara no es pot precisar. També correspondrien a aquesta fase alguns elements relacionats amb la transformació de la topografia de la partida per a resoldre els problemes que plantejaven les possibles riuades i la circulació de les aigües: els abocadors de materials que envolten l'edifici i que servirien per a aixecar i anivellar el terreny; una gran rasa de drenatge en forma de "V" que creuava la partida en sentit nord-sud en direcció al mar.

- Fase 2: Reforma arquitectònica caracteritzada per la construcció d'unes termes, la seva àrea de servei i un gran espai rectangular al nord (d'us residencial?). Aquesta intervenció suposà en primer lloc l'arrassament i cobriment de totes les estructures de la fase anterior, que només s'aprofiten parcialment. Immediatament es varen delimitar els nous àmbits, corresponents a les termes. Aquesta fase coneix varies refaccions que afecten als nivells de paviment i a la disposició de les àrees de pas.

- Fase 3: Moment d'abandonament de les termes (tapat de l'entrada a l'hipocauste). L'àmbit que havia servit de zona de serveis de les termes es converteix en un taller de forja on es treballava el ferro. Es probable que l'adequació del sector residencial de la *villa* a usos artesanals coincideixi amb la construcció del gran edifici del sector II (figura 6). Després d'un període de temps indeterminat, però segurament breu, el sector I va ser totalment abandonat. La cronologia sembla situar-se a mitjans o tercer quart del segle I d. C. (per la situació dels dos edificis vegeu figura corresponent).

La campanya de 1993 va confirmar, a grans trets, aquest esquema evolutiu, afegint nous elements. Són de destacar, en especial, una línia de petites cambres de planta quadrada situades a la banda sud de l'edifici I i el que sembla un pati descobert de dimensions més reduïdes que l'anterior; ambdós construïts en la fase 2. Aquest espai i alguna de les dependències cobertes eren pavimentats amb grans llosses que varen ser expoliades durant la fase 3, segurament amb la intenció d'obtenir material de construcció per a l'edifici del sector II.

També es pogué atribuir a la fase 2 la construcció del sistema de desguàs. Es tracta de dues conduccions, procedents de les habitacions situades a l'oest i nordoest, que creuaven el pati diagonalment i que s'unien en una sola canalització abans de sortir de l'edifici en direcció a la rasa de drenatge ja esmentada.

Paral·lelament, les diverses campanyes realitzades han permès de

comprobar l'entitat constructiva i la complexitat funcional i arquitectònica del primer dels establiments que es succeïren al Vilarenc. Les posteriors intervencions s'han concentrat en l'anàlisi d'aquest edifici, especialment en les dues primeres fases, millor conservades.

Concretament, les campanyes de 1994 i 1995 han demostrat que l'edifici presentava una organització interna rigorosa. Probablement, el sector occidental incloïa les dependències destinades a la producció (es localitzaren un dipòsit per líquids i la base d'una estructura, potser una premsa). Per la seva banda, el costat oriental, on es situa una habitació amb hipocauste, i que té unes dimensions generals semblants a les de l'altre sector, podria correspondre a l'àrea residencial. L'edifici apareix, en resum, com un exemple d'organització rigorosa de l'espai i de les funcions d'una comunitat més o menys amplia i ordenada en categories socials precises. A més, cal destacar, sota aquest edifici, l'existència d'un petit nucli ibèric ocupat des del segle IV aC i identificat precisament durant les intervencions de 1994 i 1995. En el seu darrer moment, finals del segle II-començaments del I aC, aquest nucli inclou un petit forn per a coure ceràmiques (REVILLA, 2000, 260; REVILLA 2003b).

Entre els anys 1996 i 1998 les campanyes al jaciment es van concentrar en l'excavació del farciment d'una gran estructura de planta rectangular parcialment excavada en el terreny natural. Aquesta estructura, amb una superfície propera als 100 m², ocupava la part central de l'Edifici I; aparentment, separant dues àrees amb una articulació interna i una funció diferent. Com gran part del sector sud ja havia estat excavat entre els anys 1991 i 1995 i la seva funció havia estat precisada, l'excavació de l'estructura central portava, de forma lògica, a interrogar-se sobre la naturalesa i característiques arquitectòniques del sector nord, que pràcticament no havia estat explorat des del 1991. Durant la campanya de 1998 es va procedir, ja, a una neteja limitada de les estructures conegudes en aquest sector, a fi de determinar els trets constructius. Durant l'any 1999 es va practicar una neteja més amplia per a delimitar una zona amb suficient potència estratigràfica i amb la previsió de realitzar una excavació en extensió, definitiva, del sector nord.

2.- La intervenció de 2001.

2.1.- Objectius de la intervenció i organització dels treballs

Els objectius de la campanya d'excavació realitzada l'any 2001 eren els següents:

a).- establir l'organització dels espais i les funcions dels sectors nord i est de l'Edifici I. Aquesta era l'àrea pitjor coneguda de l'esmentat edifici com a resultat de la mala conservació de les estructures arquitectòniques i de la manca d'excavació amb posterioritat a les campanyes de 1988 i 1993-1994, ja que els treballs posteriors s'han concentrat en zones que proporcionen una seqüència estratigràfica i estructural més completa i a priori més interessant pel coneixement de l'evolució del conjunt.

b).- definir la cronologia i evolució particular d'aquests sectors en relació a l'evolució de l'Edifici I. L'objectiu últim és millorar el coneixement sobre l'evolució general de l'ocupació de la partida del Vilarenc en època romana.

Els treballs van consistir en la neteja de l'àrea esmentada i la seva perifèria, amb una superfície total de 80 m², a fi de localitzar les diverses seqüències estratigràfiques i seleccionar un lloc adequat per a realitzar una excavació en profunditat (veure figures 7 i 8). També es pretenia establir el grau de conservació de les restes arquitectòniques excavades en 1988 i 1991.

La campanya d'excavació es va dur a terme durant el mes de juliol de 2001. Hi va participar un equip d'estudiants d'arqueologia de la Universitat de Barcelona i també es va contar amb la col·laboració de personal de la Brigada Municipal de l'Ajuntament de Calafell.

2.2.- Estratigrafia i evolució del sector nord (l'hipocauste i les dependències de servei).

Com suggerien els treballs de neteja i sondeig de les campanyes de 1998 i 1999, el sector nord va proporcionar una seqüència estratigràfica molt mal conservada i que només es pot relacionar parcialment amb les estructures arquitectòniques ja conegudes. De fet, la campanya d'urgència realitzada el 1988 i la primera excavació programada (1991) ja havien mostrat que bona part d'aquestes construccions (mur de tanca nord i occidental de l'Edifici I; murs interns de compartimentació) eren arrassats fins a nivell de fonamentació. Aquest arrassament era encara més evident en una habitació amb *suspensurae* que recolzava sobre un paviment d'*opus signinum*. Aquestes construccions apareixien directament sota el nivell de terres creat pel conreu, sense que s'hagués conservat més que una petita estratigrafia en un angle.

El sector nord sembla articular-se a l'entorn d'una habitació de planta quadrangular, amb unes dimensions aproximades de 11 m², dotada de calefacció per hipocauste (figura 8; diapositives 1, 2, 4, 6 i 8). Aquesta habitació es va excavar l'any 1988 i va ser netejada i reestudiada l'any 1991. No conservava cap estratigrafia, tret d'unes petites taques de cendres barrejades amb esquirlas de *tegulae* i maons que es disposaven, aïllades unes de les altres, sobre el paviment de l'hipocauste. Aquestes concentracions eren el que restava d'un estrat que devia correspondre al darrer nivell d'ús del *praefurnium* de l'hipocauste; la presència de petits fragments de material constructiu indica que, a més de desaparèixer en gran part, l'estrat era barrejat amb les restes dels nivells de destrucció del pis de l'hipocauste i l'habitació superior. En el seu moment no va proporcionar cap element de datació.

Seguint l'eix d'aquesta habitació es situaven dues dependències, també de planta quadrangular i petites dimensions: la més propera tenia uns 8'75 m²; l'altra no ha estat totalment delimitada, però sembla tenir una superfície similar. La primera habitació sembla poder interpretar-se clarament com a dependència de servei des de la qual s'abasteixia el forn de l'hipocauste (diapositives 5 a 11).

Aquí s'obria un petit *praefurnium* que consistia en un espai de planta quadrada, parcialment delimitat pel paviment d'*opus signinum* i dos murets construïts amb fragments de *tegulae* i petites pedres (detall a la diapositiva 3).

Dins l'habitació de servei de l'hipocauste l'estratigrafia identificada es pot resumir de la següent manera (per l'estratigrafia del sector, figures 9 i 10):

- UE 5052: nivell de terres molt fines disposat sobre el terreny natural, que va ser regularitzat amb cura. Sembla correspondre al primer paviment de l'habitació (veure diapositiva 11).

- UE 5051: nivell de terres molt depurades, amb moltes taques de color gris, marró i presència de fragments de calç. Sembla també una pavimentació; potser una reforma de l'anterior. Es retallat per dos petits forats (UE 5032 i 5034), ocupats per elements de funció imprecisa (UE 5031 i 5032).

- UE 5039: Cobria a l'anterior UE. És un nivell de poca potència, format per terres, i amb material escàs, que podria correspondre a l'última frequentació de l'habitació de servei. Era cobert per la UE 5030.

- UE 5030: estrat d'uns 15 a 20 cms de potència format per terres i fragments de tovot, maons, tegulae i pedres. Sembla cobrir tota l'habitació, entregant-se als murs 5046 i 5042, però la poca potència conservada dificulta establir les relacions estratigràfiques. Cobert pel nivell de conreu.

La presència de terra sigil·lata gál·lica de les formes Drag. 29 i Drag. 24/25 permet datar la formació de l'estrat dins les dècades centrals del segle I dC.

En el sector occidental de l'habitació, clavats en els successius nivells de pavimentació, es van identificar dos conjunts formats per algunes pedres. Un d'ells (UE 5031) era format per un còdol treballat, disposat longitudinalment i afalcat per algunes pedretes; l'altre (UE 5033) consistia en una alineació d'algunes pedres clavades verticalment en el paviment. No es va poder precisar la funció d'aquests elements, que hem de suposar relacionats amb algun tipus d'estructura realitzada en material perible i que estaria destinat a facilitar les tasques de control i alimentació del *praefurnium*.

És possible que l'habitació disposés d'una porta oberta en el mur 5042 i una altra en el mur 5046, que la comunicarien amb altres dependències. De la situada a l'oest, com ja s'ha indicat, no es pot dir res per manca d'excavació. La situada al sud de l'habitació de servei era un espai de característiques i dimensions poc definides. El delimitaven el mur 5042 (ja identificat el 1988) a l'oest, un mur descobert el 1988 (UE 5055), al sud, i el mur 5046, que també la separava de l'habitació; tot i que aquí podria haver existit una porta. La planta d'aquest àmbit sembla rectangular, amb una amplada de 4 m i una superfície aproximada de 24 m². Al bell mig es disposava una estructura molt senzilla (UE 5049) formada per dues grans lloses de forma aproximadament quadrada que havien estat disposades dins un retall realitzat al terreny natural (UE 5050) i que també s'adosaven al mur 5042. El contingut del retall no va proporcionar

material significatiu a efectes de datació.

No disposem de cap dada per a establir la funció d'aquesta estructura; podria tractar-se d'una plataforma que serviria de fonament a un altre element, però també es pot pensar en alguna mena de sistema d'accés a l'habitació de servei.

Aquesta habitació també va proporcionar una seqüència estratigràfica; interessant tot i que tan limitada com la descrita més amunt (figura 10):

.- UE 5056 i 5057; individualitzades i no excavades; els números d'UE semblen correspondre una superfície creada amb l'anivellació del terreny natural. La UE 5056 podria correspondre a una pavimentació senzilla. Per damunt es situa la UE 5054.

.- UE 5054: petita bossada de terres molt localitzada.

.- UE 5048: estrat format per terres poc compactes barrejades amb moltes pedres; cobreix la UE abans esmentada i un enllossat que regularitzava una depressió del terreny (UE 5053).

.- UE 5053: plataforma formada per grans lloses calcàries; probablement correspon a una anivellació del terreny amb la finalitat de construir al damunt.

.- UE 5029/5037: estrat de 20 a 30 cms de potència mitjana que cobria tot el sector. Podria correspondre a la UE 5030, però manquen dades per a afirmar-ho. De ser certa aquesta possibilitat, es podria tractar d'un estrat d'anivellació que cobriria bona part del sector nord, inclosa l'estructura 5049 i el mur de compartimentació 5046. Així indicaria una actuació de reforma arquitectònica radical.
El material ceràmic que inclou no es representatiu.

.- UE 5036 i 5035: respectivament, rasa i farciment; afecten la UE 5029/5037 sense que es pugui precisar la seva naturalesa.

A l'est de l'habitació dotada d'hipocauste les estructures apareixien totalment degradades. Durant la campanya de 1988 s'havien descobert parcialment els murs de tancament de l'Edifici I i alguns trams de parets de compartimentació interna. Tot aquest conjunt d'estructures va apareixer directament sota el nivell de conreu i es conservava molt malament; de fet, no es va poder documentar cap seqüència estratigràfica en aquell moment. La campanya del 2001 no ha aportat cap dada nova en aquest sentit.

Al sud de l'hipocauste, prop de la gran estructura rectangular central, es va excavar el que semblava el mur de tancament general del sector nord (UE 5055). La neteja mostrà que es tractava, en realitat, de diversos trams de murs que podrien respondre, en la seva organització final, a un seguit de reformes. Aquest extrem s'haurà de precisar en posteriors campanyes. En aquest mateix punt, i directament en relació amb el mur, es va localitzar un tram d'uns 4 m de llargada d'una conducció de desguàs formada per dues alineacions de lloses verticals disposades en una rasa d'uns 60 cms d'amplada; la base i la coberta també eren de lloses (diapositives 19 i 20). La conducció s'adosa al mur 5055, del qual es separa únicament en el tram final, quan ja és a punt de sortir de l'edifici (detall a la diapositiva 20).

La tècnica constructiva és similar a la de les conduccions identificades en els sectors central i sud, però aquí no s'utilitzen materials ceràmics reutilitzats (maons i tegulae) com a aquelles. Es podria tractar, per tant, d'una conducció de la fase fundacional de l'edifici. A aquest moment pertanyen, bàsicament, algunes rases de poca fondària excavades directament en el terreny natural; però alguna d'elles podria haver-se construït inicialment amb lloses i haver estat espoliades. La presència d'aquesta conducció planteja qüestions interessants, ja que la seva construcció acompanya clarament les obres de l'edifici i demostra l'existència d'una successió de reformes relacionades amb la satisfacció de necessitats que anaven canviant.

És difícil realitzar una valoració de conjunt dels resultats de la campanya de 2001, ja que moltes estructures estan pràcticament arrasades i altres només han estat delimitades parcialment.

En principi sembla que es pot afirmar que ens trobem davant del resultat d'una actuació arquitectònica global, fruit d'una planificació prèvia i integrada en una construcció de majors dimensions, l'Edifici I. Per la seva naturalesa, una habitació dotada de sistema de calefacció i un conjunt de dependències, algunes de les quals semblen servir a aquella, cal interpretar el lloc com un sector amb una funció bàsicament residencial. La presència d'altres serveis, com el tram de claveguera format per parets i coberta de lloses, reforçarien aquesta atribució i ve a completar la impressió d'una forma d'hàbitat que planifica les sol·lucions tècniques i les executa amb unes obres d'envergadura per a afrontar certes necessitats.

L'excavació no ha aportat massa dades en relació a la cronologia de les construccions i a la datació general de l'Edifici I. Tampoc no ha estat possible establir, amb claretat, l'existència de reformes posteriors a les primeres construccions documentades; un fet que, per altra banda, seria normal en el context d'un procés d'ocupació tan perllongat i que es confirmat pel registre arqueològic a altres sectors de l'Edifici I. Un problema important, en aquest sentit, és la impossibilitat de definir possibles canvis de funció d'algunes

habitacions.

En principi, la importància de les reformes i canvis funcionals que van patir els sectors central i meridional de l'Edifici I haurien de reflectir-se en la part septentrional. No és lògic pensar que unes transformacions que afectaren radicalment les dimensions i l'organització espacial de l'edifici deixaren intacte tot aquell sector; i encara més tenint en compte que exercia una funció molt específica. Però no hi ha cap dada que permeti intuir cap canvi, ja que el nivell de pavimentació i circulació ha desaparegut totalment.

La desaparició de bona part de la seqüència estratigràfica impedeix, igualment, establir les condicions i cronologia del moment final i si aquest procés va afectar tot el sector o bé els diversos àmbits van seguir una evolució diferent. Per altra banda, algunes dades suggereixen una evolució procés d'abandonament ràpid, però sense cap situació traumàtica al darrere. En primer lloc, els espais van ser netejats a consciència, ja que no s'ha recuperat pràcticament ceràmiques, metall, eines o material constructiu que pugin ser considerats en relació amb el funcionament del forn i no hi ha estrats d'abandonament de formació lenta. Tampoc no es detecten reutilitzacions i freqüentacions posteriors del lloc, ja que no s'aprecia una estratigrafia en aquest sentit. Cal insistir, però, en la prudència necessària per la manca de dades.

Les úniques dades disponibles, pel que fa a la cronologia absoluta, són les que aporta el conjunt de les UE 5029/5037 i 5030. Com ja ha estat indicat, a aquesta darrera es van recuperar alguns fragments de terra sigil·lata gàl·lica que situarien la formació en un moment avançat d'època julio-claudia; potser entre el 40 i el 60 dC. Aquesta producció ceràmica ja havia estat identificada en les campanyes de 1988 i 1991: en nivells superficials, en aquest mateix sector, i en els nivells associats a les darreres reformes de l'edifici, que porten a la creació d'un taller de forja, i al seu abandonament poc després, en el sector de les termes (GÓMEZ, PÉREZ, SIMÓN, 1995; REVILLA, PÉREZ, GÓMEZ, SIMÓN, 1996; AA.VV. 1998b).

Aquesta coincidència, junt amb l'absència de produccions més modernes (terra sigil·lata hispànica), suggereixen que el procés d'abandonament del sector septentrional, si més no de l'habitació amb hipocauste i dels espais que la servien directament, es produiria en el context de la construcció de l'Edifici II i del canvi de funció de l'Edifici I. Les campanyes d'excavació anteriors han mostrat que aquest edifici va ser reaprofitat parcialment i d'una forma selectiva: una part del sector central va ser desmuntat i cobert amb grans estrats de terres sobre els que es van construir noves estructures de factura molt grollera que tancaven espais més amples; una altra, la corresponent a l'habitació de serveis de les termes, va servir per a situar les infraestructures de la farga. En la evolució general d'ocupació del

Vilarenc aquest moment correspon a la Fase 3 (REVILLA 2000; *id.*, 2003b).

En aquest context, el sector residencial no sembla haver estat utilitzat com a espai de treball; potser perquè la seva especialització i organització interna dificultaven aquest reaprofitament; o senzillament perquè la presència de materials arquitectònics associats a la seva funció residencial originària (decoratius i estructurals) va condemnar aquestes habitacions a l'espoli per a aprofitar els seus materials constructius en l'Edifici II. Aquest procés explicaria l'absència de nivells d'abandonament i potents nivells de destrucció, tret dels que poguessin formar-se com a conseqüència de les actuacions relacionades amb el desmuntatge de les construccions; però es tracta, una vegada més, de hipòtesis de treball que no recolzen en l'evidència documentada, sino en absències del registre arqueològic que poden haver estat provocades per causes molt diverses.

Cal insistir, a més, en que la seqüència estratigràfica conservada es limita a les habitacions relacionades amb l'hipocauste; la resta no han aportat cap evidència i potser alguna d'elles va seguir ocupada en la darrera fase de l'Edifici I. Els problemes d'interpretació en relació a l'evolució general i el final del lloc són encara molt importants.

2.3.- La cultura material.

A diferència de les campanyes realitzades entre 1995 i 1997, la seqüència estratigràfica documentada el 2001 ha proporcionat una mostra insuficient per a datar adequadament les estructures documentades. Bona part de les UE excavades, en particular els nivells de farciment de trinxeres de fonamentació (UE 5044, 5047 i 5050), només aporten ceràmiques clarament residuals (ceràmica comuna ibèrica, campaniana A, àmfora itàlica) o fragments amorfs de produccions no significatives (ceràmiques comunes i de cuina o àmfora). La pobresa de la mostra disponible, en comparació amb la representació de vaixelles de taula i recipients de cuina i magatzematge aportada, entre els anys 1996 i 1998, per les UE 5001, 5004, 5005 i 5007, tampoc no permet massa precisions per a realitzar una valoració, en termes econòmics i culturals, de l'assentament i de les funcions d'aquest sector en concret.

En general, les importacions són escasses i es concentren en la vaixel·la de taula envernissada (des de campaniana A fins a la sigil·lata gàl·lica), tot i que apareixen altres materials. En conjunt, s'aprecia un domini de les importacions itàliques, presents en totes les categories: vaixel·la (vernís negre i sigil·lata), ceràmica de cuina, vasos de parets fines i àmfora. Aquest fet ha de valorar-se amb moltes precaucions, tant per l'escassa dimensió de la mostra com per la residualitat (que afecta a materials procedents d'una fase d'ocupació anterior a la vil·la i que, per tant, han de ser objecte d'anàlisi específic). Es pot afirmar, però, que el material afirma la importància de les primeres fases de l'assentament i la seva vinculació total amb un ambient cultural itàlic; un fet no gens estrany en el context del territori de *Tarraco* i en el moment en que es situa la fundació del lloc (dins la segona meitat del segle I aC).

També apareixen relativament ben representades les produccions locals, concentrades en les àmfors, les ceràmiques comunes de cocció oxidada i, segurament, algunes ceràmiques grolleres d'ús culinari. Entre les àmfors, apareixen els tipus Tarraconesa 1 i Dressel 2-4. La ceràmica comuna inclou una bona representació de formes obertes i tancades: bols de diversos tamanys, olles i gerres. La presència d'aquests elements indispensables en el *instrumentum domesticum* mostra, a l'hora, l'adequació del lloc a un model de vida molt definit i ben arrelat i la capacitat d'una unitat agrícola per a gestionar estratègies per enfrontar les necessitats que crea aquesta forma de vida.

Entre les vaixelles de taula, la UE 5030 va aportar terra sigil·lata itàlica i gàl·lica. A la primera producció pertanyen una copeta propera a Cons. n. 32.2 (cf. Atlante 23.4, amb cronologies de primera meitat del segle I dC i una pàtera

Goud. 36a/Cons. N. 18.2 (cf. Atlante X 4 a 6), datada poc abans del canvi d'era fins a Tiberi (figura 11, núms. 1 i 2, respectivament) i terra sigil·lata gál·lica de les formes Drag. 29 i Drag. 24/25 (núms. 3 i 4, respectivament). Com ja s'ha indicat, la presència d'aquesta producció permet situar el moment de formació de l'estrat dins les dècades centrals del segle I dC. També es van recuperar ceràmica de parets fines, (possible) Mayet X (núm. 5) i una tapadora de ceràmica de cuina itàlica (núm. 6). La resta de material ceràmic inclou ceràmica comuna oxidada de possible producció local (núms. 7-8), ceràmica comuna reduïda (núms. 9-10) i dues vores d'àmfora Dressel 2-4, també de producció local (núms. 11-12)¹⁵.

Per al contrari, la UE 5029/5037 (figura 12) no va proporcionar material representatiu en termes de cronologia. Les importacions es redueixen a un fragment de vora d'àmfora itàlica Dressel 1 (figura 12, núm. 11) i un fragment de vernís negre (núm. 2), destacant també la presència d'un petit vas de parets fines (núm. 2) i un fragment de ceràmic envernissada. La resta del material es redueix a una limitada representació de ceràmica ibèrica (núms. 3-4), ceràmiques comunes locals amb algunes formes típiques dels contextos de cronologia augustea de la mateixa vil·la (núms. 5 a 8; aquesta darrera, reduïda) i de cuina (núms. 9-10).

Més significatiu, tot i ser molt escàs, és el material recuperat a la UE 5048: un fragment de presigil·lata (figura 14, núm. 1), una vora de sigil·lata gál·lica Drag. 18 (núm. 2), dues vores de ceràmica de parets fines, una propera al tipus Mayet III (núms. 3 i 4, respectivament) i una vora d'una cassola de ceràmica itàlica amb vernís intern roig pompeïà (núm. 5), junt amb ceràmica comuna oxidada local (núm. 6), olles de cuina (núm. 7) i àmfores locals (possible) Dressel 2-4 i Tarraconesa 1 (núms. 7 i 8, respectivament). La presència, en aquest context, d'un fragment de sigil·lata gál·lica Drag. 18 planteja algunes dificultats i sembla que ha de considerar-se, més aviat, com una intrusió. El fet que la rasa 5036 haguí afectat les UE 5029/5037 i 5048 podria avalar aquesta possibilitat.

La resta d'estrats no va proporcionar material d'interès: un fragment decorat de sigil·lata gál·lica i una vora de ceràmica de cuina itàlica (figura 13, núms. 1-2), a la UE 5039; un possible recipient de ceràmica de cuina itàlica (figura 13, núm. 3), a la UE 5040; i un fragment de vora d'una àmfora de possible producció local a la UE 5045 (figura 13, núm. 4).

Tot i les absències en els repertoris, es probable que les UE 5029/5037 i

¹⁵ Aquesta fabricació local està plenament confirmada en època augustea, moment en que sembla funcionar una terrisseria vinculada a les necessitats de la villa i que fabricava àmfores, un ampli ventall de ceràmiques comunes, teules i terracuites (REVILLA 1994 i 1995); però no es pot afirmar una perllongació d'aquesta activitat, que si es constata en alguns centres terrissaires de Catalunya: Planes d'en Roquis, Can Feu, Llafranc, Platja Fenals, etc.

5030 haguin de situar-se dins un mateix horitzò cronològic, ja que les seves característiques, composició i posició estratigràfica són similars.

3.- El Vilarenc i el poblament rural al Penedès: el context històric i cultural.

3.1.- L'estudi del poblament i el territori: qüestions de concepte i mètode.

Sense cap dubte, l'anàlisi de les característiques materials i funcionals que defineixen les diverses categories de l'hàbitat rural constitueix un capítol fonamental pel coneixement dels processos d'organització del territori. Durant dècades, com a resultat de la influència dels plantejaments teòrics el·laborats a altres països i de l'escas desenvolupament dels estudis d'arqueologia rural a Espanya, la descripció d'aquestes característiques, en un sentit estrictament tipològic (arquitectònic), s'ha convertit en el centre del debat científic, en tant que els models arquitectònics i els programes ornamentals semblaven un reflex directe dels canvis socioculturals que acompanyaven la conquesta romana. En particular, es concedia una atenció preferent als aspectes susceptibles d'una classificació sistemàtica (l'arquitectura o l'art) i que permetien la comparació amb models aportats per societats més avançades: el món colonial púnic o grec i Roma. Sobre aquesta base es podia construir una imatge de la situació cultural d'un període concret i, amb això, mostrar la direcció i el sentit d'un desenvolupament històric.

Aquestes imatges s'han utilitzat, de forma més concreta, com a un indicador còmode per a quantificar el grau de romanització d'un territori o unes comunitats (*cf.* LEVEAU, GROS, TRÉMENT 1999: 297). Aquest procediment, que simplifica grollerament una realitat molt més complexa i li atorga un valor determinat en relació amb la seva adaptació a un suposat progrés històric, ha portat a plantejar hipòtesis de treball errònies.

Es interessant destacar, al respecte, el treball pioner, ja esmentat, de J. Puig i Cadafalch; un treball important perquè reflecteix els interessos socials i científics d'una època i utilitza uns plantejaments teòrics i mètodes la influència dels quals és possible detectar, en certa forma, en una part dels estudis dedicats a l'arquitectura i la arqueologia romanes a Catalunya. Els seus treballs recullen diversos exemples d'arquitectura domèstica rural, infraestructures públiques (viaries o d'abastiment) i instal·lacions productives, incorporant ràpidament les novetats que aportava l'arqueologia del període. Aquests exemples són analitzats minuciosament des del punt de vista de la tecnologia constructiva, l'organització espacial o els programes decoratius, utilitzant els paral·lels que aportava la investigació en altres països (PUIG I CADAVALCH, FALGUERA, GODAY, 1909, 132; PUIG I CADAVALCH 1934: 240 i sigs.).

La perspectiva de Puig i Cadafalch era, però, estrictament tipològica. La seva formació com a arquitecte el portà a privilegiar la identificació de les parts d'un edifici, les seves característiques tècniques i les relacions entre organització de l'espai i la funció; de fet, els seus treballs corregien interpretacions apresurades sobre la naturalesa de moltes construccions; però en cap cas pretenien analitzar els processos socioeconòmics que determinaren l'estructura del poblament i del paisatge rural de la Catalunya romana. El seu objectiu era establir l'adequació d'una situació provincial als models tipològics desenvolupats a Itàlia a finals de la República i començaments de l'Imperi. Es tractava, doncs, d'utilitzar l'evidència arquitectònica com a un indicador del grau de romanització de les comunitats indígenes i de l'impacte de la presència colonial.

S'ha de dir, no obstant, que el poblament rural ocupava un espai molt limitat i marginal en aquests treballs, davant l'atenció que es concedia a l'arte, els monuments urbans i les grans infraestructures. Aquest tractament desigual de l'evidència arqueològica reflecteix tant la pobresa de la informació disponible en aquell moment, inicis del segle XX, com la seva escassa utilitat per a sostenir els arguments centrals de l'autor, que considerava les manifestacions artístiques i arquitectòniques romanes, a Catalunya, com una imitació empobrida d'un arte oficial i sense arrels al país (*vide supra*; PUIG I CADAVALCH, FALGUERA, GODAY, 1909: 23; PUIG I CADAVALCH 1934: 41-42 y 389-390; 1945: 3).

La inèrcia generada pels plantejaments de la recerca tradicional i les facilitats que proporcionaven els seus mètodes d'anàlisi han portat a privilegiar l'estudi de la *villa* com a forma hegemònica de poblament rural en la Catalunya romana i, en relació amb això, ha provocat la identificació de molts assentaments com a *villae*. Aquesta classificació s'ha recolzat en la presència de components del que podria denominar-se "arquitectura sòlida": paviments en *opus signinum*, dipòsits per a líquids, murs en encofrat, sistemes de suport basats en la columna i l'arquitrau. En aquest inventari, els programes ornamentals i els materials, en tant que indiquen la difusió d'un gust artístic, ocupaven un lloc central. Aquí s'incluen els mosaics, les terracuites, la pintura, els revestiments parietals (placats) i el mobiliari en marmol, les estatuës; igualment, se inclouen elements específics (*tegulae*, vaixelles, àmfores), de significat més ambigu. Aquest procediment té unes implicacions culturals evidents, ja que la implantació d'aquesta arquitectura, interpretada com el resultat directe de l'assimilació d'un es formes de vida, s'ha convertit en un element clau per a definir els nivells de romanització.

Des de les dècades de 1950 i 1960, els autors anglosaxons han sistematitzat aquests criteris, aplicant-los amb bons resultats a l'anàlisi del poblament rural i els paisatges vertebrats pel model urbà clàssic a algunes regions incorporades tardíament al món romà (discussió del seu valor i les

implicacions a PERCIVAL, 1976: 14-15). Per al contrari, la seva aplicació estricta a las zones mediterrànies de la Península Ibèrica, sometides a la influència púnica i grega i que es van incorporar des de finals del segle III aC. a l'òrbita romana, crea algunes dificultats. La més important és la possibilitat de confondre categories d'hàbitat diferents (una descripció dels trets que defineixen la *villa*, a Catalunya, a PREVOSTI 1981: 22 i segs.; PREVOSTI 1984 i 1995; com mostra el seu anàlisi, el procediment no permet identificar tots els possibles tipus d'edificis rurals i formes residencials; de fet, en els seus primers treballs es parla de *villae* i "possibles *villae*" com a úniques categories d'hàbitat dispers).

En aquest context, les formes de poblament diferents de la *villa* es converteixen directament en marginals i el seu estudi s'abordava en la perspectiva de la identificació de les supervivències (per la seva localització, arquitectura, cultura material o pràctiques econòmiques) permetides per sistemes socials i econòmics més dinàmics.

És evident, en conseqüència, que és necessari situar en el lloc adequat l'anàlisi de les formes d'hàbitat rural, introduint altres factors junt els estrictament arquitectònics per a definir les condicions d'organització i explotació d'un territori. El perill principal és el de traduir directament una evidència material (insuficientment coneguda en la majoria dels casos) en termes de situacions socials, jurídiques o culturals. Un exemple clar de la situació és la identificació de qualsevol nucli amb unes dimensions, arquitectura i infraestructures determinades com el centre d'una propietat i la interpretació del nombre total d'aquests nuclis com el reflex de l'estructura i dimensions de la propietat en un territori (exemples: PREVOSTI, 1981: 43, 536 i segs., 562).

Aquesta confusió entre un fenomen jurídic (no determinable a partir de l'arqueologia) i un fenomen econòmic o un fet residencial porta a conclusions errònies sobre el desenvolupament de l'economia i l'organització de les relacions socials en un territori (una advertència, en aquest sentit a LEVEAU 1983: 927). El problema ja havia estat apreciat per M. Tarradell al analitzar, en una breu comunicació, les condicions socioeconòmiques del poblament rural en el levantal durant el Principat (TARRADELL 1968: 168). Un altre problema és la dificultat de restituir les relacions entre un sistema econòmic concret, que inclou estratègies i formes de treball diverses, i l'organització i evolució d'un paisatge. Totes aquestes limitacions se evidencien en alguns estudis recents, sempre i, de forma significativa, en relació amb les dificultats que suposa la identificació d'algunes categories d'hàbitat.

En aquest context, es compren que, fins fa pocs anys, les propostes interpretatives sobre l'evolució del poblament rural a partir dels segles II-I aC. fossin escasses i que no es valoressin adequadament les diferències arquitectòniques i funcionals que presenten les diverses formes d'ocupació del territori, així com les estratègies socioeconòmiques i polítiques que les sustenten.

Totes elles, a més a més, partien de l'oposició entre tipus de vida indígenes, definits en termes de poblament concentrat, i una nova forma social i econòmica, més dinàmica i, obviament, hegemònica, la *villa* romana. Aquest plantejament, a més de fals (ja que parteix de l'acceptació de la idea de l'èxit històric d'una societat determinada), tenia dos efectes importants.

Per una banda, reduïa el debat científic a establir el moment d'aparició de la *villa* i les etapes principals de la seva implantació; de fet, la cronologia segueix ocupant un lloc central en les reflexions recents, malgrat que la investigació arqueològica ha permès constatar la diversidad del hábitat rural entre los siglos II aC. y I dC. (PREVOSTI 1981, 1984 y 1995; MIRET, SANMARTÍ, SANTACANA 1987 i 1991; REVILLA, MIRET 1995; CASAS *et al.* 1995; OLESTI 1995, 1997 i 2000; JÁRREGA 2000; les implicacions històriques són destacades a OLESTI 1997: 71); per una altra, obligava, en algunes de les hipòtesis defendidas, a remontar todo el possible la data d'aparició de les primeres *villae*, de forma que es pogués omplir el suposat buit demogràfic i socioeconòmic que hauria generat el final del món indígena (cronologia "alta", en torn al 100 a.C., a PREVOSTI 1981: 553; en relació amb la tesis d'un poblament concentrat d'època ibèrica plena substituït per la *villa* com a forma única; *cf.* PREVOSTI 1995: 252 i segs., on constata l'existència de poblament ibèric dispers; datacions similars a JÁRREGA 2000: 272 i 295-297).

Tot estudi del món rural de la Catalunya romana ha de partir, en resum, d'algunes consideracions. En primer lloc, la diversitat de tipus constructius i de formes residencials. Aquesta diversitat tradueix la complexitat de les estratègies socioeconòmiques, polítiques i administratives que intervenen en l'organització del poblament, les estructures productives i les relacions socials; estratègies que jerarquitzen i distribueixen les activitats i els espais rurals. L'anàlisi, per tant, ha de realitzar-se en el context més ampli del procés de formació d'un paisatge, entenent aquest com una creació cultural e històrica. Amb tot, malgrat que altres aspectes i perspectives comencen a ocupar el lloc que els hi correspon, gran part del debat segueix centrat en la identificació de tipus arquitectònics i en la seva distribució sobre el territori, com si els mapes de dispersió obtinguts puguesin explicar, per ells mateixos, com es va produir un procés.

De forma més concreta, la situació que caracteritza el període tardorrepblicà mostra una diversitat de situacions que s'explica per una idèntica varietat d'interessos i capacitats d'actuació, tant de l'estat romà com de les comunitats indígenes. No es pot seguir acceptant la idea d'un protagonisme romà exclusiu, guiat per estratègies conscients i a llarg termini que s'acompanyaria sempre dels instruments típics d'una acció colonial: ciutats, centuriacions, colons. Al contrari, si alguna cosa mostra el poblament rural d'època republicana és la varietat de formes d'actuació romanes i la capacitat indígena d'adaptació i resposta.

L'evidència arqueològica presenta limitacions importants per a plantejar una anàlisi d'aquest tipus. La falta d'excavacions sistemàtiques i completes impedeix definir correctament la naturalesa de moltes construccions rurals identificades apresuradament com a *villae*. És obvi que, amb això, se emmascaren altres formes residencials i situacions socioeconòmiques. A més, tot i haver excepcions importants, molts assentaments rurals segueixen essent interpretats com a lloc aïllats, amb independència del territori que els envolta.

Un dels problemes pendents és la identificació precisa de construccions relacionades amb la producció. Un altre és la confusió que pot generar la manca d'una documentació arqueològica adequada i l'ús d'unes categories mal definides, per a comprendre el significat dels diversos assentaments en l'estructura del poblament d'un territori determinat. Sota els diversos conceptes llatins s'amaguen realitats molt diverses, i això és encara més cert en una situació colonial, que genera un xoc cultural al que els magistrats romans i els intel·lectuals grecs i llatins intentaren adaptar-se i respondre proposant noves categories, però també utilitzant les ja disponibles.

Finalment, és necessari insistir en que l'evidència material no permet establir directament la condició jurídica i social dels ocupants d'un assentament, com tampoc les relacions de propietat en que s'integrava el seu treball. En conseqüència, les característiques d'un edifici rural i els processos de treball que concentren han de ser analitzats amb cura en cada cas i en cada context històric, evitant el recurs a models simplificadors basats en un pretés tradicionalisme de les formes de vida camperoles o en les resistències "nacionals" indígenes.

3.2.- Poblament i territori en època tardorrepblicana.

Des de la dècada de 1980 els projectes d'anàlisi del territori desenvolupats en el litoral català han aportat novetats que han obligat a modificar les perspectives, tant pel que fa al període ibèric ple com al conjunt de canvis que es produeixen entre els segles II i I aC., que donarien lloc a una nova situació social i econòmica en el principat. En aquest sentit, el litoral del *Conventus Tarraconensis* és una àrea privilegiada per la seva evolució històrica; una àrea sotmesa molt aviat al domini romà i profundament romanitzada, en la que es poden apreciar les diverses modalitats, ritmes i fases de l'actuació romana (*vide* KEAY 1990 i 1996, amb bibliografia anterior).

Aquesta zona ha aportat un volum d'evidència molt important, quantitativament i qualitativament, amb àrees d'ocupació rural especialment densa des de la segona meitat del segle I aC.: Camp de Tarragona i Penedès (*Tarraco*), Baix Ebre, litoral central de la província de Barcelona (vertebrat per les ciutats republicanes de *Baetulo*, *Blandae* e *Iluro* i la colònia augustea de *Barcino*), comarques de Girona (*Gerunda*, *Emporiae*). El interior, per la seva banda, planteja problemes específics de documentació (manquen excavacions de *villae* i altres assentaments rurals per a establir la cronologia i identificar tipologies d'hàbitat). Un gran nombre de *villae* es relaciona amb l'explotació intensa dels recursos agrícoles; en particular, el vi tarraconense. Aquest producte, per la seva pròpia naturalesa, precisa inversions elevades i una organització rigorosa del procés productiu. A més, suposa la integració d'activitats complementàries que assegurin la transformació del raïm en vi, facilitant el transport i venda en millors condicions. El resultat és la creació d'un paisatge de la producció ordenat des de la *villa* (centre senyorial i de les infraestructures) en la que també s'integren edificis dedicats a altres funcions. Aquest procés asoleix la seva plenitud en el segle I dC.

El coneixement del poblament ibèric dispers a Catalunya és un fet relativament nou. Les primeres referències, amb cert detall, a l'existència d'un hàbitat relacionat amb l'ocupació i explotació del territori apareixen en estudis dedicats, a partir de les dècades de 1940-1950, a àrees concretes del litoral (i prelitoral) de les províncies de Barcelona, Tarragona i Girona, on existia una llarga tradició d'estudis sobre la protohistòria i una pràctica arqueològica consolidada. La majoria d'aquests treballs combinava la pobresa metodològica i documental amb uns plantejaments analítics i teòrics que privilegiaven el recurs als factors polítics i culturals per a explicar els processos històrics i valoraven el registre arqueològic com un reflex directe de l'acció d'aquests factors.

Aquesta situació, que reflecteix les limitades perspectives del món científic

de la posguerra espanyola i la marginalitat acadèmica en que es movia una part de la arqueologia de camp, ha condicionat la valoració de les característiques, cronologia i significat de l'hàbitat ibèric. El millor exemple són els estudis de P. Giró, de J. Estrada o de M. Ribas sobre el poblament antic a les comarques de Barcelona i Tarragona, que inclouen inventaris de territori, breus síntesis històriques i informes d'excavació de tot tipus de jaciments arqueològics: poblats, necròpolis, camps de sitges, *villae*. Aquests treballs es caracteritzen plantejaments que privilegien l'acumulació de dades i la descripció. Això els hi otorga un valor especial, en particular pel que fa als inventaris, ja que són el resultat d'un coneixement directe del territori i gran part de la documentació recollida procedeix de llocs ja desapareguts (GIRÓ 1960-1961; utilitzat repetidament a GORGES 1979; també ESTRADA 1969).

Tanmateix, el valor d'aquesta informació és molt limitat. Els catàlegs i síntesi de territori es van realitzar sense el recolzament d'un marc teòric i d'una metodologia de prospecció adequada. La conseqüència és un conjunt d'informació sumària i de valor desigual, que es concentra en uns moments històrics definits sense excessiva precisió i que proporciona una imatge poc sistemàtica de l'organització i evolució del poblament ibèric i romà. Per altra banda, és molt difícil establir la naturalesa exacta de molts dels jaciments catalogats, ja que rarament van ser excavats i sols es definien a partir de conceptes genèrics. Això és el que succeeix amb el concepte "*villa* romano-republicana", que apareix amb certa freqüència i que ha servit per a intentar provar una colonització itàlica precoç i intensa d'algunes zones de Catalunya. Però aquest concepte careixia de recolzament suficient en la documentació arqueològica disponible en aquell moment (es classificaven així llocs ocupats per *villae* d'època imperial on també es recollien ceràmiques de vernís negre en superfície). Això impedia, absolutament, precisar les condicions socioeconòmiques i culturals associades a la seva implantació (quan les implicacions històriques d'aquest fenomen serien molt importants) i evolució (el seu desenvolupament se encuadrava en els segles II-I aC, sense altres precisions).

Finalment, tots els treballs partien de l'apriorisme de considerar l'hàbitat rural ibèric com un aspecte marginal respecte al poblament en *oppida*. Els llocs identificats no es van analitzar, en cap cas, com a elements d'un sistema d'ocupació d'un territori mitjançant el qual era possible detectar les formes d'organització social i econòmica d'una comunitat.

El problema fonamental era, però, que els plantejaments interpretatius que inspiraven aquesta activitat científica eren molt pobres i depenien totalment d'explicacions de tipus polític i cultural inspirades directament per les situacions colonials de l'Europa moderna. La clau d'aquestes explicacions, com a veritable *deus ex machina*, era la romanització (anàlisi general de la qüestió a ROLDÁN, WULFF 2001). Els estudis de P. Giró, per exemple, consideraven que el

poblament ibèric dispers, que identificava a les comarques de Barcelona, era el resultat d'una estratègia militar i administrativa romana aplicada de forma conscient i programàtica amb la intenció d'alterar les estructures de la societat indígena. Aquesta visió política, i polititzada, que proposa de forma implícita la pasivitat indígena i el valor positiu de la conquesta, portava a aquest autor a separar el període ibèric ple (segles V-III) i els segles II-I com a situacions radicalment diferents (GIRÓ 1960-1961: 160).

Partint d'una perspectiva i d'un tipus d'evidència diferent, els nivells ibèrics que apareixien en llocs amb una ocupació romana en forma de *villae*, altres investigadors també havien abordat el problema del poblament ibèric dispers. En un treball molt breu, J. de C. Serra-Rafols va definir perfectament la seva naturalesa al considerar-los com assentaments de caràcter agrícola que no responien al patró generalment acceptat del poblament concentrat en poblats de altura defensats per fortificacions. També va plantejar la qüestió clau de la cronologia del fenomen: era anterior o posterior a la conquesta?. Però aquest interrogant també suposava l'acceptació implícita del protagonisme romà en el desencadenament d'un procés (1962: 260). En el seu favor s'ha de senyalar que l'estado de la documentació arqueològica, a finals dels anys 50, no permetia definir clarament la seqüència d'ocupació de molts poblats ibèrics de Catalunya o identificar, simplement, la naturalesa del jaciment.

El poblament ibèric dispers s'ha analitzat, amb cert detall a algunes zones de Catalunya: comarques de l'Alt Penedès, Baix Penedès i Garraf (MIRET 1986; SANMARTÍ, SANTACANA, SERRA 1984; MIRET, SANMARTÍ, SANTACANA 1987 i 1991; CEBRIÀ, RIBÉ, SENABRE 1991; REVILLA, MIRET 1995; SANMARTÍ, SANTACANA 1992); curs inferior del riu Llobregat (MOLIST 1998); franja litoral al nord de Barcelona (GARCIA ROSELLÓ, ZAMORA 1993; PUJOL, GARCIA ROSELLÓ 1994; OLESTI 1995, 1997 i 2000); comarques del Bages, Vallès Oriental i Vallès Occidental (DAURA *et al.* 1995; MOLAS, SÁNCHEZ 1994; CURA, SÁNCHEZ 1992; MARTÍ, POU, CARLÚS 1997: 214); comarques de Girona (CASAS *et al.* 1995: 32-36; també: FONT *et al.* 1996; i BURCH *et al.* 1995: 98). Les cronologies es situen en època ibèrica final (segles II-I aC.), però les evidències de poblament dispers en els segles IV-III són igualment importants.

L'àrea litoral de les comarques del Penedès i Garraf, objecte d'estudis de territori des de la dècada dels anys 80 del segle XX, ha aportat una imatge precisa de les formes de poblament ibèric i de les dinàmiques socioeconòmiques que les determinaren. Aquí els assentaments dels segles II-I aC. es localitzen en les zones de peu de muntanya i de plana, a prop dels cursos d'aigua i els boscos, en llocs amb gran potencialitat agrícola. En ocasions, es situen molt pròxims entre ells (la distància que els separa oscil·la entre 700 i 1.500 m) i mantenen contacte visual. La seva distribució respon a una economia de base agrícola que es complementava amb l'accés diversificat i immediat als recursos naturals com a estratègia per a respondre el conjunt de necessitats generades per

una unitat domèstica (és possible que alguns llocs concentrin varios grups familiars). Aquestes necessitats inclouen els materials per a la construcció i la producció artesana, o el combustible, junt amb les possibilitats de diversificar la dieta que ofereix la recolecció d'un ampli espectre de recursos naturals (SANMARTÍ, SANTACANA 1992).

Les evidències relacionades amb l'arquitectura són escases per la naturalesa dels materials i l'escàs número d'intervencions arqueològiques realitzades. La majoria de llocs s'ha localitzat gràcies a la dispersió superficial de ceràmiques i, en rares ocasions, d'alguns elements constructius. Entre els que ha estat possible excavar en extensió, destaca un conjunt d'edificis caracteritzat per una complexa articulació interna dels espais, la circulació i les funcions que semblen el resultat d'una planificació previa. Tots ells són de planta rectangular i es divideixen en varies habitacions (cinco, seis o más) que s'organitzen a l'entorn d'un pasadís distribuïdor o un espai central descobert de dimensions variables.

Un dels llocs millor coneguts és el nucli agrícola de Les Guardies, prop del Vendrell. L'edifici, de planta rectangular i d'uns 400 m², es conserva molt malament, però sembla organitzar-se respecte a un eix o espai central; al seu entorn es distribueixen les habitacions (un mínim de cinc). La seva posició i dimensions diferents indiquen una certa simetria i una distinció dels usos de l'espai; dos de les habitacions disposaven de llar (MORER, RIGO, BARRASETAS 1997: 84-85; una situació similar a Can Pons, en Arbúcies, amb una superfície de 170 m²: FONT *et al.* 1996). en el lloc es van identificar estructures per al treball del ferro. L'organització del conjunt mostrava una intenció conscient de planificar l'ús de l'espai, situació que implicava, a la vegada, una distinció i una jerarquia definida de les activitats quotidianes. Aquest tipus d'establiment combinava la residència, possiblement d'un petit grup camperol, i l'activitat econòmica, bàsicament l'agricultura, com mostra la presència de sitges; però també una activitat artesanal important i de caràcter relativament especialitzat que devia servir per abastir la demanda d'eines de la població del territori proper.

Una petita construcció aixecada cap a començaments del segle I aC. sobre les restes de la ciutadella ibèrica de Les Toixoneres, a Calafell, planteja una situació especial (SANMARTÍ, SANTACANA 1992). L'edifici s'organitzava en un mínim de sis habitacions de dimensions variables distribuïdes, amb certa simetria, entorn a un espai obert; la superfície total conservada és d'uns 220 m², però l'edifici sembla ser major. Com en Can Pons, també aquí es pot distingir un àmbit més important per la seva posició (dominant les restants habitacions i situat sobre un dels eixos que orienten l'edifici) i les dimensions (uns 25 m²). La majoria dels murs utilitzats pertanyen a construccions ibèriques anteriors; sols alguns són obra tardorrepublikana. La tècnica i materiale són senzills: pedra en sec com a cimentació i alçat de tapia; la coberta sembla usar elements vegetals, però també s'han recuperat *tegulae* que servien per a cobrir part del paviment en una habitació. La construcció adopta, doncs, elements diversos i estructures ja

existents per a organitzar i construir un conjunt d'espais totalment diferent i que respon a una concepció nova.

Altres llocs presenten una arquitectura igualment complexa, però organitzada, aparentement, de forma menys rigorosa, ja que no mostren la disposició planificada dels espais i la circulació que defineix els casos anteriors. El millor exemple és la primera fase del nucli de Can Balençó (Mataró), que es data entre mitjans segle II i el segon quart del I aC. Aquest assentament tenia 8 habitacions distribuïdes en 2 nivells en la vessant d'un petit turó junt un torrent. La seva posició va obligar a modificar la topografia, amb la construcció de terrasses, i a construir un gran mur de protecció. En la segona fase, després d'un incendi, es va reorganitzar el lloc totalment, amb una disposició més regular de les dependències (AA.VV. 1992: 164-166).

La presència de llars en la majoria d'habitacions i l'absència de sitges suggereix una funció residencial i una ocupació de varies famílies. En aquest sentit, s'ha parlat d'un petit poblat que seguiria les pautes de l'hàbitat indígena. El conjunt es formaria per l'agrupació de varies unitats d'habitació independents. Tanmateix, la disposició ordenada i regular de les habitacions a l'entorn d'un espai central descobert, fan pensar en un edifici de certes dimensions, planificat i construït de forma unitària. La superfície que ocupen les construccions principals, entre 375 i 400 m², y la presència d'altres estructures pròximes, de naturalesa imprecisa, però que semblen dependències no són obstacle a aquesta interpretació. Això no exclou la possibilitat, ja esmentada, de l'agrupació de varies unitats domèstiques en el lloc. Les raons d'aquesta agrupació dependrien de les formes de propietat i explotació adoptades i de la condició social i jurídica dels residents.

Junt a aquest tipus d'edificis, deuriem existir altres formes arquitectòniques més modestes per les seves dimensions i articulació interna. És el cas del Barranc del Prat, format per dues habitacions amb una superfície total de 32 m², o del Albornar, amb dues construccions: una de planta rectangular, dividida internament en dos habitacions; una altra amb tres àmbits, dos dels quals incloïen sitges (AA.VV. 1992; BURÉS, MACIAS, RAMON 1992). Una altre construcció, Can Bertomeu (Cabrera de Mar), consistia en un espai rectangular estret i allargat, tancat per grans murs, que es va compartimentar en un moment posterior; la superfície mínima é de 84 m² (GARCIA ROSELLO, ZAMORA 1993: 150-151; PUJOL, GARCIA ROSELLÓ 1994: 102). La majoria d'aquests llocs s'ha excavat de forma parcial i no es pot precisar si se tracta realment d'edificis d'ús residencial més senzills o be cobertisos o un altre tipus d'instal·lacions d'un establiment major (exemples a BURCH *et al.* 1995; PUJOL, GARCIA ROSELLÓ 1994: 101-103).

Un dels trets característics dels edificis de planta rectangular és la perfecta integració, en termes arquitectònics, entre residència i processos de

treball relacionats amb les necessitats domèstiques o amb la producció agrícola i artesana. Aquests processos suposen la presència d'infraestructures molt característiques (forns, llars, sitges), però sense que es produeixi una confusió d'espais i usos. A Can Pons, per exemple, es va trobar un petit forn junt a l'edifici i prop de l'entrada. Aquesta posició exterior facilitaria el treball i evitaria els perills derivats de la combustió; però la proximitat i dimensions suggereixen un ús domèstic; a més, com ja s'ha indicat, en aquest lloc es distingeixen molt bé les diverses funcions: residència, emmagatzematge, teixit (FONT *et al.* 1996: 96). Per al contrari, a Les Guardies, l'estructura de combustió es situa dins l'edifici.

Tots els llocs, amb independència de l'arquitectura i dimensions, semblen disposar d'elements d'emmagatzematge (sitges o *dolia*) de funció domèstica: Les Guardies (MORER, RIGO, BARRASETAS 1997); Albornar ((MACIAS, REMOLÀ 1992; AA.VV. 1992); Can Català, Ca l'Esteban i Camí d'Argentona (tots a la zona de Cabrera de Mar: PUJOL, GARCÍA ROSELLÓ 1994: 101-103; un inventari a OLESTI 1995: 150 i segs.; 189 i segs.; Can Balencó (AA.VV. 1992: 164-165: un *dolium*, molt proper a les construccions, a la fase 2); Torrent de les Piques (sis *dolia* i varies sitges repartides en diverses habitacions; el moment d'ús d'aquestes estructures es difícil de determinar); Can Pons (*dolium*; FONT *et al.* 1996: 96); Casa del Racó (una sitja dins d'un àmbit rectangular: BURCH *et al.* 1995: 100). Una situació semblant podria caracteritzar llocs com l'Argilera (fragments de *dolium*: SANMARTÍ, SANTACANA, SERRA 1984). Moltes de les sitges apareixen dins dels edificis: Albornar, Can Bertomeu, Ca l'Esteban, Torrent de les Piques, Casa del Racó. En certs llocs, la funció d'emmagatzematge d'un espai és indicada per la presència de forats per a àmfores realitzats al paviment.

Si les construccions més senzilles poden analitzar-se generalment com un reflex de situacions particulars, l'origen, naturalesa i estructura dels edificis rectangulars i amb organització interna complexa plantejen més problemes. Aquestes qüestions són difícils d'abordar, a més, perquè els treballs dedicats a l'arquitectura domèstica ibèrica s'han concentrat en els poblats. En alguns d'aquests, especialment en el País Valencià i el sur de França, és possible trobar cases amb una organització interna complexa, en ocasions de grans dimensions, articulades a l'entorn de patis i on s'aprecia una distinció acurada de les funcions (la seva aparició es produeix a l'ibèric ple: BELARTE 1996, 110 i sigs.; BELARTE, NOGUERA 2002; PY 1996); però la majoria de casos és el resultat de la simple multiplicació d'espais i no la planificació de llocs com Can Pons.

Per altra banda, els escasos exemples d'assentaments rurals de l'ibèric ple, que podrien utilitzar-se com a precedent, semblen mostrar una arquitectura diferent: el Fondo del Roig (Cunit, Tarragona: GARCIA TARGA, MORER, RIGO 1996); les restes de la fase dels segles IV-III de Les Guardies, que integra agricultura i metal·lúrgia, podrien correspondre a un hàbitat semblant: MORER, RIGO, BARRASETAS 1997: 79-84); Can Bonells, un assentament d'uns 400 m²., amb una articulació interna molt complexa, amb un àmbit residencial, amb llar i

sitges, i espais pavimentats amb lloses interpretats com a estables i magatzems (economia ramadera, amb una agricultura cerealícola de caràcter secundari: MOLAS, SÁNCHEZ 1994); i Turó dels Dos Pins (Cabrer de Mar, Barcelona) un lloc ocupat per dues petites unitats, la més complexa de les quals (12'5 m²) s'organitzava en dos espais amb funció diversa (GARCIA ROSELLÓ, ZAMORA 1993: 149-150).

és indubtable, per tant, que l'arquitectura ibèrica podia proporcionar formes complexes d'organitzar l'espai i les activitats, però l'existència d'aquestes possibilitats materials no és una causa suficient i, com s'ha pogut veure, els precedents directes són molt diferents. Les construccions rurals dels segles II-I aC presenten trets particulars. La simetria de la distribució, la disposició acurada dels espais (que mostra un cert rigor en la concepció de la circulació i les activitats), la distribució de funcions i la distinció entre habitacions segons una escala de dimensions i posicions mostren un fet nou: un concepte planificador, que sembla respondre a una sèrie de necessitats i influències. A més, la difusió d'aquest tipus arquitectònic es produeix en un moment molt precís i de forma ràpida.

L'arquitectura domèstica d'altres zones, tant al Llevant peninsular com al sud de França, mostra l'existència d'aportacions diverses (itàliques, helèniques, púniques) en el desenvolupament de formes d'hàbitat. Aquest fenomen es produeix en un context urbà, bàsicament des del segle III aC en endavant. Aquestes influències es concreten en la creació d'edificis de grans dimensions formats per varies habitacions articulades per un pati central (el que es denomina model mediterrani: PY 1996). El model, adaptant elements d'origen divers i com a resultat d'un procés més o menys perllongat d'elaboració, podria estar en l'origen d'edificis com Can Pons, Les Guardies o Les Toixoneres. En qualsevol cas, la hipòtesis d'un trasllat al medi rural de formes complexes, dependents d'una estructura urbanística i associades a un context social i ideològic (per status i estructura familiar del grup resident) i a les condicions de vida d'una col·lectivitat organitzada no constitueix una explicació per ella mateixa. Haurien de precisar-se els protagonistes del procés i les condicions materials i ideològiques en que se produí l'adaptació d'unes construccions i, finalment, concretar la seva difusió en cada territori.

En aquest mateix context, és possible que una o altra influència cultural es fes sentir amb major força en un camp determinat; per exemple, el desenvolupament d'una agricultura capaç de generar un excedent i uns processos d'intercanvi més intensos entre la Península i Itàlia, des de la segona meitat del segle II aC, potser van afavorir l'adopció de formes d'emmagatzematge tan particulars com els petits magatzms de *dolia* (casos antics són Can Pons i Olivet d'en Pujol).

El conjunt de construccions rectangulars que apareixen a partir de la

segona meitat del segle II aC fan pensar, en resum, en un tipus d'edifici creat en un context històric particular i en relació amb un procés de redefinició de les estructures econòmiques i les relacions socials.

Un aspecte a destacar en molts d'aquests llocs és la coexistència d'elements i pràctiques indígenes i romanes. Així, a més dels murs en pedra i tapia, els pals de fusta, els paviments en terra batuda i les llars excavades en el pis, molts llocs utilitzen *tegulae*: l'Argilera (SANMARTÍ, SANTACANA, SERRA 1984); Albornar; Can Catalá, Camí d'Argentona, Can Balençó (MACIAS, REMOLÀ 1992; PUJOL, GARCÍA ROSELLÓ 1994: 102-103; AA.VV. 1992); Can Pons (FONT *et al.* 1996: 97). Cal destacar, també, la cura en el revestiment de superfícies parietals o la preparació d'algunes pavimentacions (FONT *et al.* 1997: 95; CASAS *et al.* 1995: 36; OLESTI 1997: 82).

Però les innovacions més importants es centren en l'organització de l'espai i, el que sembla més significatiu, en les infraestructures productives. Com s'ha senyalat, aquests llocs inclouen alguns elements que semblen relacionats, de forma prioritària, amb la vida domèstica. Junt a elles, diferenciades per les seves dimensions, complexitat i localització, destaquen les instal·lacions destinades al procesat i emmagatzematge de productes agrícoles a certa escala. Una part d'aquests elements és d'origen romà (*dolia*, dipòsits) i coexisteix amb l'ús de pràctiques indígenes (sitges).

En alguns llocs s'observa que les instal·lacions d'elaboració es situen en el mateix edifici o a seu costat. A la segona fase de l'Argilera (finals segle II) correspon una construcció dividida en varis àmbits, un dels quals contava amb un dipòsit de pedra. Aquest element i la presència de molins ha fet pensar en la producció d'oli i blat destinats en bona part a la comercialització. Espais de la producció i espais de residència (un o dos àmbits) es diferenciaven clarament (SANMARTÍ, SANTACANA, SERRA 1984). També s'ha documentat part d'una premsa, per a vi o oli, en una habitació de Les Guardies (MORER, RIGO, BARRASSETAS 1997: 87). Finalment, alguns nuclis disposen d'un petit *lacus* que sembla relacionat amb la producció de vi o oli (a Girona: CASAS *et al.* 1995: 35-36).

Les zones d'emmagatzematge estan clarament segregades de l'hàbitat, però pròximes, com mostren els conjunts de sitges de la comarca del Maresme (GARCÍA ROSELLÓ, ZAMORA 1993: 151-152; PUJOL, GARCÍA ROSELLÓ 1994: 98-103; OLESTI 1995: 189-196; GARCÍA ROSELLÓ, MARTÍN, CELA 2000). En certs casos, coincideixen l'ús de recintes destinats especialment a l'emmagatzematge i els sistemes romans de conservació. A Can Pons, per exemple, les *doliae* es situaven en una construcció de 20 m²., coberta per un sostre de *tegulae*, que es localitzava a uns 100 m de distància de l'edifici principal (els excavadors no poden afirmar que es tracti d'edificis contemporanis). Un cas similar podria ser el magatzem de *dolia* de l'Olivet d'en Pujol, format per una petita habitació i un

recinte a l'aire lliure amb capacitat per a un centenar de recipients. El lloc es data a finals del segle II aC (CASAS 1989).

Un cas particular és el conjunt de cinco sitges que envolten l'edifici del Barranc del Prat; el petit número i la proximitat a la construcció podria indicar un ús domèstic; però els excavadors ho consideren un hàbitat temporal relacionat amb el cicle de treball agrícola. Podria correspondre, per tant, a una construcció especialitzada relacionada amb la conservació del producte d'una explotació (BURÈS, MACIAS, RAMON 1992).

La distribució i complexitat de les infraestructures d'emmagatzematge i transformació mostren una intensificació de la capacitat productiva agrícola que ha de relacionar-se amb noves estratègies econòmiques. És interessant destacar la situació de especialització-dependència que s'estableix entre els assentaments (on semblen localitzar-se les instal·lacions de processament) i els llocs destinats a magatzem. En aquest sentit, es produeix un trencament amb el sistema d'època ibèrica plena, caracteritzat per les grans concentracions de sitges dependents dels poblats; ruptura que indica un canvi socioeconòmic profund (PUJOL, GARCÍA ROSELLÓ 1994: 105-106; OLESTI 1995 i 2000; GARCÍA ROSELLÓ, MARTÍN, CELA 2000).

Les evidències relacionades amb el treball artesanal són escasses i d'interpretació ambigua. L'emplaçament de la *villa* del Vilarenc fou ocupat, inicialment, per un nucli ibèric que es data, de forma genèrica, entre els segles IV i finals del II aC. La principal estructura coneguda és un petit forn destinat a la coccio de ceràmiques. El forn s'associava a un estrat datat a finals del segle II-inicis del I aC (REVILLA 2000: 259-260). Recientement, s'han localitzat tres petites estructures de combustió, excavades en el terreny natural, que servien pel treball metal·lúrgic; molt propers, s'han localitzat tres sitges (intervenció d'urgència realitzada l'any 2002). També s'ha excavat un forn en les rodalies del nucli d'Albornar. La seva tipologia constructiva es clarament romana, però no s'ha pogut datar amb precisió. Aparentement, aquesta instal·lació fabricaria material de construcció i ceràmiques comunes (MACIAS, REMOLA 1992).

Les instal·lacions artesanes identificades al Vilarenc treballaven possiblement a temps parcial, potser sense una especialització intensa i la seva capacitat productiva no devia ser important; segurament, devia aprovisionar de forma prioritària les necessitats del grup resident i de les unitats camperoles properes. Aquesta activitat s'integraria sense interferències en un procés productiu dominat per l'agricultura i permetria un millor aprofitament dels recursos del medi natural. Correspon, per tant, a una situació econòmica caracteritzada per una estratègia de diversificació per a assegurar l'obtenció dels medis de producció i la reproducció de la força de treball, en un context en que no existien uns circuits d'intercanvi regular i intens i una situació de mercat plenament desenvolupats per a resoldre aquestes necessitats.

Tanmateix, no és convenient exagerar el caràcter autàrquic que suposa aquesta diversificació i, molt menys encara, considerar-la simplement com una supervivència de formes productives indígenes. L'aparició i desenvolupament de pràctiques artesanals i la seva combinació amb l'agricultura assoleixen sentit en relació amb una intensificació de la capacitat productiva visible en les instal·lacions d'elaboració i emmagatzematge presents en la majoria d'assentaments.

L'aparició d'aquests nuclis agrícoles es situa entre mitjans-tercer quart del segle II i els inicis del I aC (en la gran majoria dels casos es documenta una fase d'ocupació d'època ibèrica plena i un hiatus respecte a la reocupació : REVILLA, MIRET 1995: 195-196; PUJOL, GARCIA ROSELLÓ 1994: 106; OLESTI 2000: 61). Alguns es funden en la segona meitat del II (entre els llocs excavats de forma exhaustiva poden esmentar-se L'Argilera, Les Guardies, Albornar, Mas d'En Busquets, Barranc del Prat, Can Balançó i Can Pons); altres apareixen durant el primer terç del segle I (Torrent de les Piques, Casa del Racó, Cal Jardiner).

Els períodes d'ocupació són molt variats: últim quart del II-inicis del I, a l'Argilera (SANMARTÍ, SANTACANA, SERRA 1984: 21 i 30); II-mitjans o finals del I, a Albornar (MACIAS, REMOLA 1992: 144-145); finals del II-inicis del I, a Barranc del Prat (BURÉS, MACIAS, RAMON 1992); segona meitat del II-primer quart del I, a Can Pons (FONT *et al.* 1996: 101); segona meitat del II-mitjans del segle I, a Les Guardies (MORER, RIGO, BARRASETAS 1997: 88). Alguns perllonguen la seva activitat fins els segles I-II dC (Torrent de les Piques, Cal Jardiner, Casa del Racó); molts d'ells, com a *tugurium*; en d'altres casos, com a *villae* (exemples a OLESTI 1995: 211 i segs.). Aquestes datacions han de ser valorades amb prudència, ja que molts llocs no es coneixen totalment i no sempre és possible establir cronologies precises per la manca de materials ceràmics o numismàtics representatius.

Tampoc no es pot precisar la naturalesa exacta de les fases que mostra l'ocupació d'alguns llocs i l'abast dels canvis de funció que també es detecten. Molts nuclis mostren una ocupació breu i reformes mínimes que no impliquen canvis estructurals o funcionals profunds; però altres experimentaren veritables ruptures. A Can Balançó, per exemple, s'han identificat dues fases separades per una destrucció: la primera, entre mitjans II i primera meitat del segle I; la segona, entre mitjans i finals d'aquest segle. Aquesta nova ocupació suposa una reorganització dels espais que indiquen una ruptura amb el moment anterior. Aquesta qüestió es relaciona amb un altre problema: la possibilitat de que les destruccions que es constaten a alguns nuclis es puguin atribuir a fets històrics puntuals. Així, s'ha pretès que el final d'alguns llocs podria deure's a episodis militars relacionats amb les guerres civils (OLESTI 2000: 76; JARREGA 2000: 296). Tanmateix, la majoria dels canvis detectats semblen provocats per l'evolució particular de cada hàbitat.

En que condicions s'organitza i evoluciona aquest model de poblament? És possible senyalar les seves fases? En gran part, les respostes a aquests interrogants estan determinades per la preocupació per la identificació cultural i ètnica dels pobladors. En termes generals, hi ha un consens en proposar una filiació indígena per a aquest tipus de nuclis i la seva cultura material. Aquest acord és menor quan es preten establir la capacitat d'acció indígena, les aportacions forànies i els seus mitjans de difusió (incloent-hi la debatuda qüestió de les migracions d'italics a Hispània) o el ritme del procés. Aquesta perspectiva encara condiona el debat en termes de dialèctica cultural indígena-colonitzador i limita les possibilitats d'establir el significat dels canvis que acompanyen a la difusió de noves formes de poblament.

La implantació d'aquests assentaments es produeix en el contexte d'una profunda transformació de les estructures socials i econòmiques del món indígena entre els segles II i I aC. Els canvis semblen impulsats per Roma en funció dels seus interessos polítics i econòmics i es produeixen a varis nivells, i fent servir instruments diversos. En aquest sentit, molts autors han senyalat la relació entre l'aparició d'aquest poblament i el desenvolupament de noves formes d'explotació. La seva expansió, que suposà un augment de la capacitat productiva, respon a factors econòmics (millora en els intercanvis, nous mercats) i fiscals i serà accelerat amb l'extensió de l'ús de la moneda (PUJOL, GARCIA ROSELLÓ 1994; REVILLA, MIRET 1995; OLESTI 1995 i 1997; OLESTI 2000: 65 i segs.). A la vegada, aquest procés es relaciona amb una reestructuració més amplia que suposa la reorganització del poblament indígena, els repartiments de terra i la creació de catastres i, des d'inicis del segle I aC, la fundació de ciutats (una visió general a OLESTI 2000; per a les intencions romanes i el impacte concret d'algunes mesures: PLANA 1993 i 1994; PENA 1994a-b i 1998).

Les línies generals d'aquesta reconstrucció es poden acceptar, però algunes conclusions de tipus social, econòmic i jurídic semblen més discutibles; precisament, aquelles que afecten a les característiques i el significat d'aquests petits nuclis.

Com mostra l'ambigüitat d'alguns dels termes utilitzats per alguns investigadors, és difícil definir el conjunt de relacions sociojurídiques i econòmiques que organitzen la vida dels ocupants. Són nombroses. les vacilacions al utilitzar les paraules "posseció" o " propietat" (en ocasions, s'utilitza el terme "privatització"), al intentar precisar com es va exercir el control de l'excedent (es parla de "fragmentació" i, novament, de "privatització"), o a l'establir el tamany de les unitats d'explotació que dominen aquests nuclis. Segurament, en molts casos es tracta d'unitats econòmiques autònomes, ocupades per grups familiars reduïts, que són capaços de produir un petit excedent destinat a la comercialització (blat, vi o oli). Una altra cosa és definir en que condicions treballarien els residents i qui controlaria els processos de producció i els

excedents: ¿eren petits camperols independents o subordinats a un propietari? I, segons aquestes situacions esmentades, ¿amb quins drets o sota quines formes contractuals o de dependència explotarien la terra?.

Durant la primera meitat del segle I aC sembla detectar-se una intensificació de l'ocupació del medi rural i un desenvolupament paral·lel de noves estratègies econòmiques. El fenomen ha estat relacionat, a algunes zones, amb el canvi d'una economia de base cerealícola a la viticultura (OLESTI 1995: 165, 192; *id.*, 2000: 73; per l'origen de la viticultura romana a Catalunya: REVILLA 1995: 45 i 149 segs.; GARCÍA ROSELLÓ, GURRI 1996-1997; OLESTI 1998). Deixant de banda les dificultats per a establir l'entitat d'aquest fenomen, aquesta hipòtesi s'enfronta a diversos problemes documentals i de significat. El primer és la dificultat d'establir el moment en que s'hauria produït la generalització de l'ús de *dolia*, i l'extensió d'aquest procés (ja en el segle II aC, apareixen *dolia*, en algun cas concentrats en magatzems). El segon és la impossibilitat de proposar cronologies fiables per a l'aparició de les primeres formes amfòriques tarraconenses i el moment d'activitat de molts dels tallers que les fabricaren; molts dels llocs coneguts sols aporten datacions segures des de la segona meitat de segle I aC o presenten problemes de datació (per exemple, OLESTI 1995: 199 i segs.).

Finalment, no està gens clara la relació que s'ha intentat establir entre nuclis agrícoles i terrisseries (amb períodes d'activitat i evolució que no es poden precisar en la majoria de casos; OLESTI 1995: 203). Tot això mostra que és necessari profunditzar en l'anàlisi de la documentació arqueològica, ara per ara, incompleta; en especial, en el que respecta a definir la naturalesa i organització interna de molts llocs i a proposar cronologies de fundació i fases.

Un altre problema, en aquesta ocasió, de fons, és la idoneïtat de proposar un canvi tan generalitzat i radical d'estratègies en el marc d'una economia antiga i convertir la viticultura en el centre d'aquest canvi. De fet, l'evidència amfòrica i epigràfica mostren un procés més gradual d'afirmació de la viticultura i de la comercialització del vi català al llarg del segle I aC, y un moment de expansió a gran escala, molt concret situat en el principat d'August (REVILLA 1995: 45 i segs., 151). Tanmateix, la hipòtesi és interessant perquè situa l'estudi del poblament republicà en un context més ampli i planteja les línies de la seva evolució.

En realitat, el problema ha d'analitzar-se en una perspectiva més amplia. La impressió es que ens trobem davant un procés general de reorganització del poblament, els territoris i les estructures productives relacionat amb la urbanització i la consolidació de noves estructures socials al litoral català (aspecte destacat per OLESTI 2000: 72 i segs.). Les fundacions urbanes no suposen una simple concentració de la població, sino l'organització de noves formes de vida col·lectiva: comunitats dotades d'institucions d'autogovern, que

administren un territori i que són dominades per una classe dirigent sobre la base d'un ordre social i econòmic que segueix pautes romanes. L'afirmació de un ordre social, cívic i ideològic fonamentat en la propietat de la terra (exercida individualment –com a ciutadans/propietaris-, i col·lectivament, -com a oligarquies locals que administren els recursos de la ciutat-) es va acompanyar de la reestructuració de les relacions de propietat, d'inversions i de la intensificació dels processos de producció. La nova situació es traduiria en canvis de l'hàbitat rural, les formes de treball i les infraestructures.

La viticultura, como altres produccions, es desenvoluparia en aquest context, en tant que producte rentable el consum del qual s'associa a nous models de comportament social i a una elevació general del nivell de vida que tenen el seu centre a la ciutat; però aquest procés és gradual, com mostra l'evidència arqueològica: un fenomen productiu limitat (imitació de formes amfòriques romanes i, aparentement, terrisseries de petites dimensions) i una comercialització restringida a algunes zones del litoral de Catalunya fins a època d'August. A més, la seva evolució sembla seguir un ritme diferent a les diverses zones interessades entre els segles I aC i I dC. L'estudi del fenomen, per tant, ha de ser redimensionat i atendre als seus components socials, econòmics i culturals simultàniament.

Un problema afegit per a valorar el significat d'aquests llocs és l'existència d'altres tipus d'edificis rurals que semblen respondre a un origen cultural totalment diferent. En especial, edificis de tipologia i tècnica constructiva clarament itàlica, la fundació dels quals ha de situar-se cap el 100 aC. Els casos són poc nombrosos, però importants per les seves característiques, clarament diferents respecte a l'hàbitat descrit fins ara, i per la seva geografia, ja que es situen en territoris que va patir, molt aviat, el impacte romà: les comarques del Vallès, Baix Penedès i Tarragonès. Entre aquests llocs es poden esmentar: Can Martí, amb varies habitacions amb *opus signinum* que sembla correspondre a la planta d'una casa amb atri (AQUILUÉ, PARDO 1990); Can Massot, també amb algunes habitacions amb *signinum* (CANTARELL, ESTRADA 1998); Mas Gusó, una construcció rectangular reforçada amb contraforts (CASAS 1996); i, especialment, la *villa* d'El Moro, amb un gran complex termal (TERRE 1993a-b). Pertany a una altre categoria Can Rosell, un edifici amb varies dependències organitzades a l'entorn d'un pati (SÁNCHEZ 1993).

Alguns autors han considerat aquests llocs com a *villae* recolzant-se en la seva arquitectura i els han convertit en el centre del debat sobre el moment d'aparició d'aquesta com a forma de poblament i d'economia. Aquesta data es situaria cap a finals del segle II-inicis del I aC (JARREGA 2000: 282 i segs.; a més: PREVOSTI 1981, 1984 i 1995; cf. *contra* REVILLA, MIRET 1995; OLESTI 1997 i 2000; aquest autor incideix justament en els aspectes funcionals i organitzatius que implica el desenvolupament de la *villa*). El debat és important en tant que es tracta de definir la formació del paisatge rural de la Catalunya romana i les

condicions socioeconòmiques que el fonamenten.

El primer problema és el de la documentació arqueològica. Molts llocs han estat excavats de forma molt parcial i sense metodologia correcta, cosa que impedeix datar la seva fundació i evolució. Generalment, l'absència de dades estratigràfiques es subsitueix per una recerca de paral·lels arquitectònics o artístics. La fragilitat de les cronologies proposades és molt evident en casos considerats com a exemplars, com Can Martí, Can Massot o, inclús, El Moro (JARREGA 2000: 292).

En segon lloc, no es coneix la naturalesa real d'aquestes construccions, ja que no es possible reconstruir la seva organització interna i les seves funcions. Dificilment, per tant, es pot parlar de *villae* en tots els casos (JARREGA 2000: 292 i segs.) Aquesta conclusió es determinada pel paper clau que es concedeix a l'arquitectura, sense tenir en compte que la gran majoria de llocs no ha estat excavada per complet (una excepció és la *villa* del Moro, en curs d'excavació). És possible que hagi que cercar altres models constructius i altres categories conceptuais per a definir alguns d'aquests establiments, com mostren els casos del Vilarenc o de Can Rosell.

A ambdós llocs s'aprecia una organització espacial rigurosa i una tècnica arquitectònica que responen a models romans; la seva disposició, instal·lacions i cultura material, a més, mostren que la seva funció principal era la producció agrícola. El possible ús residencial (no documentat) sembla molt limitat (treballadors estables, ocupants temporals, etc.; potser dependents). També s'aprecia una preocupació especial pels aspectes estètics que respon a necessitats ideològiques ben arrelades en la mentalitat dels grans propietaris romans, el prestigi dels quals no resideix simplement en la posició d'un patrimoni sino que precisa d'una exhibició adequada en termes socials i ideològics (PURCELL 1995). Aquest fet ha de tenir-se en compte a l'utilitzar criteris de tipus arquitectònic i ornamental per a identificar una construcció com a *villa*, ja que la presència de certs elements no és monopoli d'un edifici residencial.

En tot cas, un debat limitat a situar el moment exacte d'aparició d'una forma arquitectònica és un exercici estèril. En lloc de localitzar la primera *villa* romana a Catalunya (cf. JARREGA 2000: 297) és necessari identificar clarament les diverses formes d'ocupació i explotació presents en el medi rural durant els segles II-I a.C., la seva difusió respectiva i possibles relacions i, en especial, les estratègies econòmiques i socials que determinen la intensitat de la seva implantació i evolució. Només en aquest sentit serà possible situar el moment de transformació real dels territoris i la societat del noest peninsular.

L'abandonament dels nuclis indígenes és un problema important pel seu significat cultural (MIRET, SANMARTÍ, SANTACANA 1987 i 1991; REVILLA, MIRET 1995). La generalització de les *villae*, des de la segona meitat del segle I aC,

indica la implantació i desenvolupament de formes econòmiques noves i també d'unes necessitats socials i ideològiques que demanaven la creació d'altres models de construcció i de residència. La *villa*, com a forma productiva i de gestió, concentra els mitjans de producció i d'emmagatzematge i organitza processos de treball intensius i racionals. Aquesta nova situació va unida a una reestructuració de la propietat. L'economia de la *villa* suposa, per tant, una nova jerarquia de les activitats que es traduirà en la reorganització del paisatge i en la creació de nuclis agrícoles subordinats. Alguns dels anteriors, transformats, semblen integrar-se en aquest nou context, però molts altres van desaparèixer.

3.3.- Arquitectura i hàbitat rural: forma i funció.

Les darreres intervencions realitzades al Vilarenc permeten plantejar una sèrie de qüestions d'ordre històrico-arqueològic. Entre aquestes, les més importants són l'entitat i organització espacial de la fase inicial de l'assentament, l'evolució arquitectònica i funcional de cadascun dels edificis trobats i les relacions entre els dos sectors delimitats, en tant que semblen organitzats autònomament.

Es tracta, per a dir-ho d'una altra forma, d'establir les formes en que es produí l'estructuració i modificació, en funció d'unes estratègies econòmiques, del paisatge, infraestructures i elements arquitectònics que integren una propietat rural. Les condicions excepcionals del Vilarenc, malgrat la destrucció i perdua d'algunes dades, permeten un veritable estudi de micropaisatge.

La resposta a aquests problemes ens permetrà definir el model de poblament i explotació econòmica en el que s'integra El Vilarenc i les seves transformacions en relació amb l'evolució històrica del territori de *Tarraco*, especialment de la seva àrea litoral propera. A partir d'aquí es poden plantejar una sèrie de qüestions d'ordre socio-econòmic i cultural per les quals no disposem de fonts escrites: les formes d'assentament, l'estructura de la propietat rural, la presència i el impacte de les èlits urbanes de *Tarraco* sobre el territori (en termes socio-culturals) i la base econòmica del seu poder (REVILLA, 2000: 266-267; *id.* 2003b).

En aquest sentit, la nostra dependència de les fonts arqueològiques es gairebé total, ja que les literàries es concentren en aspectes d'ordre institucional o social, per no parlar d'alguns episodis polítics, relacionats exclusivament amb la capital provincial. Aquesta carència és encara més greu ja que disposem d'algunes referències escrites a l'agricultura de l'àrea de *Tarraco*. Es tracta de diverses alusions a la viticultura i a la fertilitat molt útils malgrat el seu caràcter tòpic, ja que demostren l'existència d'una agricultura similar a la d'altres àrees del litoral de la Tarraconesa, orientada cap a una producció de productes comercialitzables i que exigeix unes inversions elevades, que atrau el interès de molts grans propietaris (REVILLA, 1994; *id.*, 1995: 149 i segs., especialment 153; *id.*, 2002)¹⁶.

¹⁶Les notícies més útils són les de Plini el Vell, HN, XIV.71; malgrat el seu caràcter de *topos* literari i de construcció cultural (precissament perque demostra la difusió de la imatge) cal esmentar la descripció del paisatge de *Tarraco* de *Florus*, *Vergilius orator an poeta*, II.8; el problema de la fiabilitat d'aquesta descripció ha estat tractat recentment per J. RICHARDSON, "Tarraco in the age of Trajan: the testimony of Florus the poet", J. GONZÁLEZ (ed.), *Trajano*

El model d'hàbitat rural representat pel Vilarenc suposa, en primer lloc, una nova pràctica arquitectònica. Les diverses campanyes han permès identificar, a ambdós sectors, unes instal·lacions (hipocaustes, dipòsits, canalitzacions, cisternes) que són l'expressió arquitectònica d'unes necessitats d'ordre pràctic i, a l'hora, ideològic; en altres paraules, d'un sistema de valors i d'uns models culturals mitjançant el qual els escriptors llatins de *re rustica* defineixen un tipus de vida civilitzat, propi del món urbà, que es traslladarà a les residències dels propietaris rurals a finals de la república.

Són aquestes necessitats les que donen lloc a uns programes tècnics aplicats a la solució de problemes concrets: l'abastiment d'aigua pel consum, o amb finalitats lúdiques o productives; els sistemes de calefacció d'habitacions o per les termes; el drenatge d'aigües residuals, etc. Tot això caracteritza a l'arquitectura rural romana com expressió i domini d'uns models econòmics, socials i culturals urbans. El resultat és la creació de l'arquitectura de *villae*, a l'hora residència d'una classe de propietaris i nuclis de gestió d'unes explotacions agrícoles (la literatura sobre el particular és molt abundant; es poden esmentar: MCKAY, 1975; PERCIVAL, 1976; interessants algunes observacions de ZANKER, 1993; per *Hispania* en general: GORGES, 1979).

Tota la reflexió teòrica dels agrònoms llatins entorn de les parts de la *villa* i de la seva adequació a diversos factors s'integren en aquest marc socio-econòmic i cultural: status social i patrimonial del propietari rural (valorant la seva residència o els desplaçaments periòdics, si és un propietari absentista), les dimensions, qualificació i funcions del grup humà resident i l'organització de la vida domèstica i productiva, les activitats econòmiques desenvolupades, la situació respecte a la ciutat, les relacions de veïnatge (MARTIN, 1971; WHITE, 1973; NICOLET, 1988).

Tots aquests factors es resumeixen en un precepte fonamental: l'equilibri entre el sector residencial (que, a la vegada, expressa el status del *dominus*) i l'extensió i les possibilitats econòmiques de l'explotació organitzada entorn de la *villa*; és a dir, la relació entre un edifici o conjunt d'edificis (*villa*) i la seva base territorial. La integració entre aquests factors, definida per la voluntat del propietari, configura el *fundus*.

Per altra banda, els programes esmentats no es podrien realitzar sense el desenvolupament paral·lel d'unes innovacions tècniques i materials aplicades a la solució de certes necessitats quotidianes o productives, com la calefacció d'espais i aigua o la conservació i tractament de líquids i aliments. Això explica el desenvolupament de l'encofrat de morter o la producció i ús

d'elements prefabricats (maons, *tegulae mammatae*, canonades de ceràmica), etc. (ADAM, 1989², *passim*). Tots aquests elements els trobem emprats massivament a les construccions del Vilarenc, precisament en relació als programes més costosos, elaborats i innovadors que coneix l'arquitectura domèstica romana. Amb això ens referim especialment a la importància atorgada, a ambdós edificis, als conjunts termals. És evident, en aquest cas, que es realitzà una distribució acurada dels espais per a treure el màxim profit d'uns sistemes de calefacció que servien a les termes i a altres àmbits residencials. Igualment, és molt probable una distribució planificada de les àrees de servei i producció vinculades a les anteriors.

Aquesta organització arquitectònica correspondria, en termes obviament modestos i molt específics, a les normes d'adequació entre *status* del propietari, construcció i funcionalitat; normes presents a tots els agrònoms llatins i que culminen en la divisió en *pars urbana*, *pars rustica* i *pars fructuaria* que estableix Columel·la a mitjans segle I dC. Les campanyes de 1994 i 1995 mostren que l'edifici del sector I s'organitzà d'aquesta forma ja durant la fase 1 i que la importància de la fase 2 respon precisament a una radical transformació relacionada amb la creació d'un sector residencial. Les intervencions arqueològiques realitzades en els darrers anys a algunes *villae* del territori de *Tarraco* mostren la difusió d'unes tipologies arquitectòniques (i ornamentals) que només poden explicar-se com a resultat d'un procés socio-econòmic i ideològic: la residència rural i el control econòmic del suburbi tarraconí per part d'unes elits municipals poderoses. Poden esmentar-se a tall d'exemple les *villae* de Cal·lípolis i Mas d'en Gras, a Vila-Seca (MACIAS, 2000; SÁNCHEZ, JÁRREGA, OLIVARES, 2000), la Llosa, a Cambrils (GARCIA, PUCHE, 2000), Paret Delgada, a la Selva del Camp (OLLÉ, VALLVERDÚ, 2000), el Moro, a Torredembarra (TERRÉ, 1993); o la ben coneguda dels Munts, a Altafulla (TARRATS, RAMON, MACIAS, 1997). Totes es construeixen durant el segle I dC. i pateixen les reformes arquitectòniques més importants (que reconstrueixen a gran escala els espais de representació i residència noble) durant el segle II dC.¹⁷; precisament el període en que la ciutat de *Tarraco* i les seves elits assoleixen el màxim esplendor (ALFÖLDY, 1978). La *villa* del Vilarenc, més antiga i amb unes característiques més modestes, però que adopta les tipologies constructives romanes, prefigura aquest procés.

També és el cas de l'edifici del sector II en la forma representada en el plànol de Pujol i Camps (PUJOL I CAMPS, 1885). Tanmateix, la destrucció posterior, evidenciada per la campanya de 1989, impedeix precisar si aquest conjunt fou planificat i construït de forma unitària o si existiren diverses fases (per

¹⁷La *villa* del Moro, a Torredembarra, és una excepció notable (més propera al cas del Vilarenc), ja que és una fundació tardorepublicana i es caracteritza per una gran entitat arquitectònica des del començament.

aquesta darrera proposta, com a mínim, aplicada a les noves termes: MAR, LÓPEZ, PINYOL, 1993).

Pel que respecta a l'edifici del sector I, les campanyes dels anys 1991 i 1993 varen permetre establir un mínim de tres fases que les intervencions de 1994 i 1995 semblen confirmar. Això no exclou l'existència d'actuacions i petites reformes puntuals dins de cada fase, especialment en el cas de la primera: noves pavimentacions del passadís i de la cambra sud, construcció d'un mur (UE 4039) que afectà l'espai del pòrtic. Una qüestió que, ara per ara, no podem esbrinar és si totes aquestes reformes varen ser simultànies o es varen succeir en el temps, com a resultat de l'adeqüació progressiva de l'edifici a noves necessitats domèstiques. Les darreres intervencions també han demostrat la magnitud de les transformacions de cadascun dels tres períodes. Això es pot observar, per exemple, en el pas de la primera a la segona fase, amb la construcció de les termes i de les dependències vinculades. Aquesta intervenció sembla suposar una reestructuració total de, com a mínim, l'àrea sud i oest de l'edifici, modificant la destinació de nombrosos espais i de les àrees de pas i distribució. Pràcticament totes les estructures d'aquest moment son amortitzades. En una nova fase (III) es produeix l'abandonament de les termes i la destinació d'aquests àmbits a funcions productives.

En aquest moment creiem que podem atribuir bona part de les estructures exhumades en el sector central i occidental de l'edifici del sector I a cadascuna de les diverses fases individualitzades.

A grans trets, l'evolució del conjunt es pot resumir de la següent manera (REVILLA, 2000: 260-263):

- Fase 1: Construcció d'un edifici de planta rectangular organitzat en torn a un espai central descobert. El sector occidental, l'únic conegut amb prou garanties, s'organitzava en una sèrie d'espais quadrats o rectangulars que semblen dividits d'acord a mesures precises i segons una planificació acurada. Un gran pòrtic servia com a distribuïdor i com a element d'integració, alhora que mostra l'aplicació d'una concepció monumentalitzadora típica de l'arquitectura domèstica tardorepublicana.

Els resultats de les campanyes de 1994 i 1995 fan pensar que gran part o tot el sector occidental fou dedicat a activitats productives: *lacus*, possible premsa, etc. Aquesta possibilitat és important perquè l'organització i funcionalitat de la part excavada permeten plantejar una altra hipòtesi: que el sector oriental de la *villa* fos construït en aquesta mateixa fase. A memòries anteriors ja hem esmentat els problemes d'atribució d'un conjunt d'estances gairebé arrassades situades a aquest lloc.

La restitució i dimensions del sector occidental mostren unes coincidències amb el costat oriental que fan pensar en una construcció unitària, en forma de blocs o ales que flanquejen un espai central descobert. La destinació productiva de gran part de la zona excavada entre 1991 i 1996 i l'existència d'una habitació amb hipocauste en una posició privilegiada en relació amb els diversos eixos que estructuraven l'edifici suggereixen que l'ala est podria ser l'àrea residencial de la primera *villa*. Obviament, aquesta hipòtesi depèn de l'excavació d'aquest sector. El conjunt de campanyes del període 1993-1996 confirma el caràcter sistemàtic de la primera organització de l'edifici.

- Fase 2: Construcció d'un conjunt termal format per una estança amb paviment d'*opus signinum* i decorada amb un mosaic de tesselles blanques i negres que formava un motiu floral. Junt a l'estança, a occident, es va construir una altra dotada d'hipocauste. Enfront de la boca d'alimentació d'aquesta es va construir una petita cambra que potser serví per a una petita piscina d'aigua calenta. Al sud es situà una gran estança doble que servia com a àrea de servei. Al nord, es va construir una gran habitació de planta rectangular que amortitza totes les estructures anteriors (Ambit A).

La reforma també suposa una reestructuració total de l'àrea sud i oest de l'edifici, modificant la destinació de nombrosos espais i de les àrees de pas i distribució. Pràcticament totes les estructures de la fase 1 són amortitzades, reaprofitant tant sols algunes parets aïllades (per exemple, la UE 1071). Per al contrari, és gairebé impossible establir que va succeir amb les estances de la banda oriental i sud-oriental. Dins d'aquesta gran reforma s'inclou l'anivellament general excavat entre 1996 i 1999. Els estrats de farciment que l'acompanyen no cancel·len simplement les construccions anteriors; la cultura material que inclouen (repertoris ceràmics, metalls, vidres, fauna) mostra que, en un cert sentit, la vida domèstica i els valors dels residents pateixen una transformació important.

- Fase 3: Les intervencions de 1991 i 1993-1995 han demostrat la importància d'aquest darrer moment, que suposaria l'abandonament parcial de l'edifici del sector I, tal i com varem proposar en la *Memòria* corresponent a l'any 1991. Creiem que l'expoli de bona part de l'enllosat de l'àmbit I i el farciment que cobreix algunes estructures (com les UE 1065 i 3117), accions identificades a les campanyes de 1993 i 1996, s'han d'interpretar en aquest sentit.

3.4.- Economia rural, infraestructures de la producció i organització del paisatge.

Com a establiment rural, El Vilarenc no respon únicament a un model d'hàbitat; també s'inclou en un determinat sistema econòmic ja que constitueix el centre d'una explotació agrícola.

Ara per ara, es pot dir molt poc d'aquest aspecte. La freqüència de l'aparició, a ambdós sectors, d'àmfores vinàries de producció catalana (Pascual 1, Tarraconesa 1, imitacions de recipients itàlics Dressel 1 i 2-4, i de Dressel 7-11 bètiques, àmfores de base plana) i grans envasos d'emmagatzematge (*dolia*) demostren la integració de la *villa* en un model agrícola orientat a la producció d'excedents, segurament de vi, i la seva comercialització. Els testimonis arqueològics demostren la implantació d'aquest tipus d'agricultura en amplies àrees del litoral català des del segon quart del segle I aC. i la seva continuïtat fins un moment avançat del segle III dC. (MIRÓ, 1988, 12 i segs.; REVILLA, 1995).

Aquests testimonis es poden relacionar amb les transformacions de les estructures del poblament rural que s'inicien a finals del segle II aC. i que s'acceleren en el segle següent. El període posterior i, especialment, l'època d'August suposa el plé desenvolupament d'aquest model d'agricultura vinculat al mercat, situació que es reflecteix en la fundació de nombroses *villae* a Catalunya i les infraestructures agrícoles i artesanals vinculades. El Vilarenc mostra, concretament, la difusió d'aquestes formes econòmiques i de poblament a l'àrea nord del territori de *Tarraco* (Penedès, Garraf), on, fins ara, no disposavem de prou dades (MIRET, SANMARTÍ, SANTACANA, 1987 i 1991; PREVOSTI, SANMARTÍ, SANTACANA, 1987; REVILLA, MIRET, 1995, 192; CARRETÉ, KEAY, MILLET, 1995).

Les troballes més recents permeten ampliar les àrees geogràfiques afectades. Prop del Vendrell, per exemple, s'ha identificat un nou centre productor d'àmfores, ceràmiques comunes i material de construcció que també sembla integrat dins una explotació rural: la *villa* de Tomoví (REVILLA, 1994; per una revisió de l'evidència disponible en el territori de *Tarraco*: MASSÓ, 1998). Aquest cas s'ha d'afegir als tallers recentment excavats: les Planes del Roquís, a Reus (VILASECA, ADIEGO, 2000), i els Plans d'en Jori, a Montblanc (ADSERIAS, MORER, RIGO, 2000). Aquests llocs són especialment importants per a comprendre el impacte de la ciutat de *Tarraco* sobre el seu territori rural en una doble forma: la creació d'una demanda de productes artesanals amplia i diversificada (terra sigil·lata, ceràmiques comunes, àmfores, antefixes i telues, a les Planes del Roquís: VILASECA, ADIEGO, 2000: 279, figs. 8 a 11; teules, *dolia*

i, complementàriament, ceràmiques comunes, a Plans d'en Jori: ADSERIAS, MORER, RIGO, 2000: 201) i la seva capacitat per a organitzar l'explotació segons sistemes de producció racionals que es poden organitzar gràcies al control de la propietat de la terra i a les inversions de recursos. El període d'ocupació d'aquests tallers, segles I-II dC., permet integrar la seva activitat en un context econòmic més ample.

El cas de *Tarraco* mostra com la capacitat d'una ciutat romana per a organitzar el seu "hinterland", i l'extensió d'aquesta àrea d'influència depen directament de la importància socio-econòmica i administrativa. Aquest impacte és més fort al suburbi, que és explotat de forma més rigorosa.

De l'entitat i diversitat de les activitats econòmiques desenvolupades al Vilarenc no es pot dir massa, ja que les primeres campanyes d'excavació no havien proporcionat restes d'instal·lacions productives. Tanmateix, si s'accepta la identificació de l'àrea A i de l'element Z del plànol de C. Pujol i Camps amb una premsa, com va proposar J. Puig i Cadafalch, a més de les referències, ja esmentades, del propi C. Pujol i Camps a un magatzem de *dolia*, tindriem la primera evidència de tecnologia relacionada directament amb una producció agrícola excedentària i amb un producte, el vi, clarament destinat a la comercialització. La troballa d'un gran *lacus* durant la campanya de 1995 confirma que també la *villa* original, des de la primera fase, va produir i elaborar un excedent vinari.

Igualment, és important destacar la presència d'una sèrie d'abocadors amb material amfòric i rebutjos de forn, especialment en el sector I. Aquest fet fa pensar, malgrat l'absència de forns, en la existència de una terrisseria, on es fabricaven àmfores, *dolia*, ceràmiques comunes i material constructiu.

La presència d'aquest tipus d'instal·lacions confirma, de forma genèrica, el caràcter centralitzador, en el procés de la producció agrícola, que té la *villa* romana, així com l'existència de tota una sèrie d'activitats artesanals, complementàries o autònomes respecte a l'agricultura. Però ens situa, també, enfront d'un model concret d'organització agrícola característic de la Catalunya romana entre els segles I a.C. i III dC. Aquest model integra, en el nucli rural, els principals processos i infraestructures tecnològiques relacionades amb l'elaboració d'un producte agrícola com el vi (premses, dipòsits), però també les activitats complementàries d'una agricultura interessada en la comercialització de la seva producció: la fabricació de recipients d'emmagatzematge o transport necessaris per a l'exportació de l'excedent (REVILLA, 1995: 128, 141; per el model en general: A. CARANDINI, 1983; pel Vilarenc: REVILLA, 2000: 267; *id.*, 2003b).

Un altre aspecte a destacar de les darreres campanyes és la possibilitat de restituir la distribució i jerarquia dels espais domèstics i productius a l'interior

de la *villa*. Aquest és el cas de la subordinació de determinades estructures (el possible pou del sector I, les cisternes del sector II) als respectius edificis centrals.

També és important establir la distribució dels abocadors amb material ceràmic o de construcció, de les obres de drenatge, murs d'aterrossament i d'altres restes en el terreny immediat als edificis. Alguns d'aquests elements demostren la realització d'una sèrie d'obres de drenatge, necessàries per l'ocupació i explotació d'un terreny proper a l'antiga línia d'aiguamolls. En aquest sentit, és prou revelador que l'edifici del sector II, més proper a la platja i als aiguamolls sigui posterior al sector I. És indubtable que la seva construcció cal relacionar-la amb l'acondicionament del terreny realitzat en les dècades anteriors; i potser, encara en curs en el moment de la nova construcció. Només l'excavació de cadascuna d'aquestes estructures permetrà establir la seqüència cronològica de la modificació de l'espai proper a l'hàbitat.

D'altres elements, com els abocadors, reflecteixen la varietat d'activitats (no exclusivament agrícoles) desenvolupades a l'àmbit de la *villa* i la seva distribució precisa en l'espai segons una jerarquia de valors socioculturals i d'organització econòmica. També en aquest cas és necessari precisar la seva cronologia per a establir la duració i evolució de les diverses activitats artesanals realitzades al Vilarenc.

Per la seva banda, el taller de forja de la darrera fase d'ocupació de l'edifici sembla respondre a una situació econòmica diferent: la instal·lació de petites activitats artesanals, a carrec d'un número limitat de personal, amb la intenció de cobrir les necessitats internes bàsiques de la *villa*, domèstiques i productives (GÓMEZ, PÉREZ, SIMON, 1995; AA.VV., 1998b). Això explica la diversitat d'elements fabricats: claus, eines agrícoles, eines de construcció, etc. Seria, doncs, una activitat de petit volum de producció, discontinua i puntual (*vid.*, al respecte, les diverses situacions rurals que mostra PEACOCK, 1982).

L'arqueologia mostra, però, que la viticultura és únicament una de les pràctiques desenvolupades a la Catalunya romana i que s'integra en un paisatge agrícola molt diversificat. A més, la viticultura i les activitats associades semblen seguir un ritme d'evolució diferent, entre el segle I aC i els segles II-III dC, en les zones afectades per la seva implantació. Aquest ritme respon a factors molt diversos, econòmics i socials, però també culturals i administratius, que no es poden determinar amb precisió. En aquest context, l'ús de certs models, como el de l'agricultura de plantació, ha de fer-se amb prudència; en cas contrari, en podem arriscar a proposar reconstruccions històriques inadecuades, ja que es fonamenten en una formulació equivocada de les estructures econòmiques (exemples en PREVOSTI 1981: 554-559; OLESTI 1995: 197 i segs.; 223).

La diversitat extrema de situacions possibles és el resultat, en primer lloc,

de les condicions particulars d'evolució de cada explotació rural i dels interessos dels propietaris i la situació de cada territori: activitats econòmiques desenvolupades (agrícoles i artesanes), tipus de conreu, organització dels processos productius. Obviament, això no exclou la influència de factors econòmics de caràcter més general: condicions de demanda local i regional de productes agrícoles o manufacturats (que poden proporcionar mercats per a altres productes), la demanda interprovincial, uns circuits d'intercanvi regulars (en els que es podrien integrar fàcilment els diversos productes de la Tarraconense) o la competència d'altres províncies.

4.3.- L'evolució de l'ocupació a la partida del Vilarenc.

Malgrat la dualitat d'edificacions properes i autònomes, l'evolució estructural, funcional i cronològica del conjunt fa pensar que al Vilarenc va existir una sola explotació agrícola, dotada d'un únic nucli de gestió i de residència. Aquest nucli va patir importants canvis en la seva organització interna (PALET, POU, REVILLA, 1993; REVILLA, 2000: 263 i fig. 7; *id.*, 2003b). Aquesta raó explicaria la diversitat d'estructures evidenciada. Com es podria resumir, doncs, l'evolució i cronologia de l'ocupació de la zona després de les intervencions realitzades fins el moment?

Respondre aquesta pregunta obliga a plantejar, de bon principi, les limitacions de les campanyes, concentrades en sectors molt concrets. Malgrat tot, es pot establir una cronologia general que abraçaria des del segle I aC. fins, possiblement, inicis o mitjans del segle III dC. Cal destacar, però, que els dos sectors no semblen seguir una mateixa evolució.

En efecte, pel que sabem en aquest moment del sector I hem de diferenciar dues ocupacions que responen a situacions socioculturals totalment diferents. A la primera correspon un assentament es pot definir com un nucli camperol tardoibèric. Els seus trets bàsics són:

1er. Una economia de base agrícola, segurament dedicada a la cerealicultura, capaç de produir un excedent i que també integra activitats complementàries, com mostra la presència d'un forn.

2on. La integració entre residència i economia i, en aquest context, l'articulació entre espais i funcions.

3er. El recurs a la mà d'obra domèstica i a les relacions familiars com a base dels processos de treball i col·laboració; tot i que segurament dins d'una situació de degradació/adaptació d'aquestes relacions a un nou context socioeconòmic i cultural.

Les dimensions i organització específica dels espais, les construccions i les activitats no es poden precisar; però es possible que aquest petit assentament tingués característiques similars al proper nucli de Les Guardies, al Vendrell, o a la petita construcció aixecada cap a inicis del segle I aC. sobre les restes del poblat ibèric de Les Toixoneres (RIGO, MORER 2002; SANMARTÍ, SANTACANA 1993).

L'ocupació romana degué produir-se dins el segle I aC.¹⁸ Molt probablement, les construccions de la primera fase es basteixen en un moment avançat d'aquest segle, concretament dins la segona meitat. Aquesta fase 1 es caracteritza per:

1er. Una arquitectura i una articulació de l'espai complexa que reflecteix la implantació de noves relacions socials i noves estructures econòmiques; relacions i estructures que exigeixen, en particular, una articulació acurada de les funcions i dels espais mitjançant la qual es materialitzen les jerarquies socials i les necessitats d'autorrepresentació. En termes estrictament arquitectònics, aquests processos suposen la creació d'una arquitectura en "obra sòlida", d'uns programes ornamentals i d'uns sistemes tècnics relacionats amb el confort domèstic i l'estatus.

2on. La implantació d'una economia agrícola excedentària que devia combinar cereal i vi i que desenvolupa, en conseqüència, un conjunt d'activitats coordinades (de tipus artesanal) dins aquests assentaments. Aquesta vocació, o pretensió, excedentària respon a la vinculació d'aquests establiments amb mercats urbans i ultramarins i sols es possible organitzar-la en circumstàncies favorables (comunicacions, demanda) i mitjançant elevades inversions.

Tot i la modèstia de les construccions, de les infraestructures i dels repertoris materials, es pot definir aquest assentament com una *villa*, amb totes les conseqüències socials, econòmiques i culturals que implica la seva implantació.

El segon moment, representat per un conjunt termal i residencial, s'edificaria durant el principat d'August (cap el canvi d'era). Malgrat no disposar de dades concloents, la primera fase sembla tenir una durada molt breu. L'inici i duració de la tercera és encara difícil d'establir. Probablement, s'ha de situar cap a mitjans-tercer quart del segle I dC. i es perllongaria fins les darreries.

En el sector II és encara més difícil establir una data de fundació, car les estructures recuperades el 1989 són gairebé destruïdes. Destaca, però, el fet que els diversos abocadors excavats als voltants d'aquesta edificació assenyalen un període d'activitat que ocupa des d'un moment indeterminat del segle I dC. fins a inicis del segle III dC. En aquest moment, algunes de les estructures de l'edifici, que semblen fonamentals per l'hàbitat (la gran canalització de desguás orientada cap l'oest, descoberta el 1989, per exemple), semblen ser amortitzades.

¹⁸A aquest nucli correspon un forn, excavat en 1994, associat a un estrat de finals segle II-inicis del I dC.: V. REVILLA, 2000, 260.

Aquesta situació planteja diversos interrogants. El primer, si un dels edificis ha substituït a l'altre o si, pel contrari, els dos han estat ocupats simultàniament i quines foren les raons que expliquen tant la nova construcció com una possible coexistència.

La segona possibilitat porta aparellada altres problemes: la duració d'aquesta ocupació conjunta i la seva incidència, obviament en relació amb les motivacions que portaren a una restructuració de l'explotació, en les transformacions funcionals i estructurals del edifici del sector I. Una qüestió complementària és la del moment exacte en que es situaria la construcció del sector II i les transformacions generals que suposaria dins el *fundus*.

Aquesta no és una qüestió anecdòtica, ja que passa en joc una sèrie d'aspectes d'ordre socio-econòmic i cultural. Les explicacions possibles són diverses i interessants, com un canvi de propietat o l'enriquiment del propietari. En un cas, com en l'altre, una nova situació aniria acompanyada d'un programa arquitectònic i ornamental nou i més luxós.

Un altre factor a valorar és l'orientació econòmica de l'explotació. Sabem que el Vilarenc produïa vi i que desenvolupà tot un seguit d'activitats complementàries de l'agricultura (algunes capaçes de major autonomia productiva i de gestió, com la ceràmica) durant el període augusteu. La transformació de la *villa* potser també es va relacionar amb una reorganització econòmica: noves activitats, reorganització d'algunes de les anteriors, etc.

Ara per ara, disposem de poques dades concloents. El fet que l'edifici del sector I pogués remuntar la seva cronologia al segle I aC (extrem no confirmat al sector II) podria fer pensar que aquí es situaria la primitiva ocupació romana d'El Vilarenc. Aquest hàbitat es desplaçaria, en el segle I dC, cap al sector II, on trobem un conjunt de majors dimensions i monumentalitat, amb uns programes decoratius més desenvolupats i on els testimonis d'ocupació (data d'amortització d'estructures, abocadors de materials ceràmics) es perllonguen fins el segle III dC.

Tanmateix, els resultats de les campanyes de 1991 i 1993 fan pensar que ambdós edificis van coexistir durant un cert temps, coincidint amb la tercera fase identificada als àmbits D i E del edifici del sector I. En aquest moment, una bona part d'aquest edifici, incloent el conjunt termal, es abandonat i l'única ocupació es concentra en el taller de forja (en els espais esmentats) i en l'àrea formada pels anteriors àmbits I i J, ara totalment arrasada.

Aquests fets són prou significatius per a proposar la fi de l'edifici com a nucli autònom i residència, substituït per la nova construcció del sector II. Des d'aquest moment i fins l'abandonament final, sembla que poc després, el sector

I es destinà a finalitats productives.

L'evolució posterior del lloc és més difícil d'explicar per la manca de dades, paral·lela a la d'altres llocs del territori de *Tarraco*; però sobretot per la diferent naturalesa de les preguntes a fer. En concret, no es pot plantejar adequadament el significat social i ideològic de les transformacions de la segona fase de la *villa* i, en especial, de la construcció d'un nou edifici més gran i complexe. Com s'ha esmentat, es podria pensar en un canvi o en un enriquiment dels propietaris.

La nova situació podria anar acompanyada, encara que no necessàriament, d'un desplaçament de la residència a *Tarraco*. Aquesta pràctica respon als mateixos ideals dels propietaris rurals i és prou coneguda, tant a *Hispania* com a altres regions de l'imperi com per a haver d'insistir. Per l'àrea de *Tarraco*, a més a més, disposem d'algunes dades sobre les relacions entre alguns individus de la ciutat i establiments propers (REVILLA, MIRET, 1995: 204). En el cas del Vilarenc és suggeridor pensar també en aquestes relacions, suposin o no un desplaçament de les persones. De fet, material constructiu amb la marca *CN().BEN()*, que sembla originària de la terrisseria del Vilarenc, apareix a la ciutat¹⁹. El *nomen* de la marca es podria desenvolupar com *Bennius* i relacionar-se amb els diversos *Bennii*, d'època posterior, apareguts a *Tarraco*: un *L. Bennius Hermes* i una *Bennia Venustina*²⁰. El problema és interpretar el significat socio-econòmic d'aquests fets. Obviament, totes aquestes possibilitats pertanyen, pel moment, al terreny de l'especulació i la seva resolució depen de troballes més directes.

La cronologia final de l'ocupació del Vilarenc és encara un problema obert que ha d'explicar-se en el context general del poblament romà al nord de *Tarraco*. A més, el plantejament del problema no es pot reduir a un estudi de l'evolució de les *villae* com l'únic element organitzador del paisatge rural.

Molts jaciments considerats *villae* no han proporcionat indicis d'ocupació tardana. Aquesta particularitat podria explicar-se com a resultat de la deficiències de documentació que provoca la manca d'excavacions. De fet,

¹⁹Per la marca, CIL II 4967, 4; el nom es recull ja, junt amb amb altres exemples d'epigrafia sobre *instrumentum domesticum* i material constructiu, en dos manuscrits del canonge de la catedral de Tarragona, Carlos González de Posada, datats en 1803 i 1807, que ofereix la següent descripció: "*No hallé mas marcas de este, para poder interpretarlas por Bencio, Benicio*" (núms. 101-102 del seu manuscrit: *BEN* i *GN BEN*, dins cartela rectangular).

²⁰El primer, AE 1929, 230=RIT 164, es data entre els flavis i començaments del segle II; *Bennia Venustina*, CIL II 4186=RIT 235, es situa entre els segles II i III; pel *nomen* (Rnom. 33): J. M. ABASCAL, 1994, 96.

assentaments propers, de gran entitat i prou estudiats proporcionen cronologies de segle IV i V dC.: Darró, a Vilanova i la Geltrú (LÓPEZ *et al.*, 1992), el Castell de Cubelles (LÓPEZ, FIERRO, CAIXAL, 1997). A aquests casos es poden afegir els nuclis agrícoles modestos com les Albardes, al Vendrell, potser una dependència d'una villa (AA.VV., 1997b); o la Solana, un establiment que combina residència camperola (i una petita necròpolis), instal·lacions d'el·laboració del vi (una premsa i quatre *lacus*) i el treball del metall (forns). Aquest nucli és especialment interessant, malgrat que no es pot establir la seva eventual relació amb una residència senyorial, per la seva cronologia (segles IV a VI-VII dC.) i per mostrar una organització econòmica que integra agricultura, ramaderia, caça i treball artesanal amb una clara vocació autàrquica (BARRASETAS, JÁRREGA, 1997; MORER, RIGO, BARRASETAS, 1997: 88-98, figs. 5-11; planta general al la fig. 11).

La pervivència del poblament fins els segles V i VI dC. és evident a l'àrea inclosa en el suburbi de *Tarraco*: Cal·lípolis, fins el segle VI, bé que amb transformacions importants des del segle IV (MACIAS, 2000: 214-215); la Llosa, amb una reorganització important i de caire modest d'alguns sectors, relacionada amb una necròpolis, que mostra una ocupació fins la segona meitat del segle V-segle VI (GARCIA, PUCHE, 2000: 234-235); Paret Delgada, amb mosaics que es podrien situar dins el segle IV avançat i un abandonament el V (OLLÉ, VALLVERDÚ, 2000: 224-225); o en zones no massa més llunyanes. A Els Munts, per exemple, es detecta una ocupació tardana, representada per reconstruccions parcials d'algunes habitacions i una premsa; no s'aprecia cap intent de restablir les característiques i funcions del sector de representació, una àrea lligada a les necessitats particulars d'una elit (TARRATS, RAMON, MACIAS, 1997: 55).

Altres llocs semblen mostrar una certa diversitat en la seva cronologia final. Aquesta diversitat ha de relacionar-se amb situacions particulars que no devien afectar per igual a les *villae* i a altres formes d'assentament rural: canvis en l'orientació productiva lligats a transformacions econòmiques més o menys generals, processos de concentració de la propietat, etc.²¹ Es més difícil valorar la importància de situacions històriques que haurien determinat algunes destruccions violentes; el cas dels Munts és el millor conegut (TARRATS, RAMON, MACIAS, 1997: 54)²². Totes aquestes qüestions són molt importants

²¹Les termes de la villa del Mas d'en Gras semblen abandonar-se durant el segle III (E. SÁNCHEZ, R. JÁRREGA, D. OLIVARES, 2000, 249); la terrisseria dels Plans d'en Jori és abandonada durant el segle III dC. (M. ADSERIAS, J. MORER, A. RIGO, 2000, 199); aquesta cronologia no té per que coincidir amb el final efectiu de l'activitat econòmica; per la seva banda, l'activitat a les Planes del Roquís finalitza a mitjans segle II (A. VILASECA, P. ADIEGO, 2000, 279).

²²Aquesta destrucció no es documenta a Cal·lípolis (J.M^a. MACIAS, 2000, 215); per la seva

perque s'emmarquen en l'evolució general del poblament i de les formes d'explotació durant l'època imperial en un territori especialment significatiu per la seva romanització antiga (pels problemes que suposa l'estudi del poblament del Penedès a l'antiguitat tardana i la manca de dades al respecte: REVILLA, MIRET, 1995: 204-205). Però les dades són encara massa limitades per a establir trets generals o tendències.

banda, a la Llosa es detecta una reestructuració funcional que no sembla provocada per una destrucció violenta (M. GARCIA, J.M^a. PUCHE, 2000, 235); les referències literàries a les incursions dels francs del 260-270 dC. han condicionat algunes visions de síntesi: J.-G. GORGES, 1979.

4.- Conclusions.

En conjunt, la campanya de l'any 2001 ha proporcionat poques dades per a situar, en termes de cronologia, fases i funció, algunes de les estructures ja conegudes des del 1988. Això confirma la primera impressió d'una conservació dolenta del sector. En termes generals, sembla que cal considerar aquests conjunt d'habitacions com el resultat d'una construcció unitària, seguint un pla ja establert. El centre del sector seria, com ja semblava, l'espai dotat d'hipocauste. L'aixecament d'aquestes construccions va demanar una intervenció radical d'anivellació i neteja del terreny. Tot i així s'aprecia una economia d'esforços ja detectada a altres sectors de l'Edifici I: el traçat de trinxeres poc profundes, obres mínimes de fonamentació, anivellacions de poca potència, estructures senzilles realitzades amb algunes pedres (per exemple, les UE 5031, 5033, 5048 i 5049). En fases posteriors, aquest fenomen, que podriem denominar, fins i tot, una veritable actitud, es concreta en reaprofitaments intensius i molt específics i parcials d'estructures anteriors. Aquest fet, tot i que dificulta l'excavació, és positiu, ja que obliga a l'arqueòleg a conceptualitzar d'una altra forma els processos de treball i el ritme d'activitats relacionats amb les necessitats de la vida quotidiana i l'economia que s'identifiquen mitjançant el registre estratigràfic.

L'excavació no ha aportat massa dades en relació a la cronologia de les construccions i a la datació general de l'Edifici I. Tampoc no ha estat possible establir, amb claretat, l'existència de reformes posteriors a la construcció; un fet que, per altra banda, seria normal en el context d'un procés d'ocupació tan perllongat i que es confirma pel registre arqueològic a altres sectors de l'Edifici I.

Un problema important és el de la valoració dels estrats 5030 i 5029/5037. Com s'ha indicat sembla tractar-se d'estrats de destrucció; però tampoc no hi ha prou dades per a considerar-los de la mateixa naturalesa o atribuir-los a un únic moment. De ser així, les conseqüències, pel que fa a l'evolució i la datació del moment final de la *villa* són totalment diferents. Tampoc no es pot excloure un abandonament limitat a alguns sectors de l'Edifici I, una situació que crea altres problemes d'interpretació.

Aquesta actuació constructiva, que correspondria a la fase fundacional, es superposa a algunes evidències materials relacionades, segurament, amb una ocupació tardorrepublikana ja detectada a les campanyes de 1994 i 1995 al sector sud de l'Edifici I (un forn i part d'un mur que el protegia; a més d'una seqüència estratigràfica limitada però interessant i ben datada). Les noves restes apareixien tan mal conservades com la resta de construccions.

Tanmateix, aquestes evidències demostren que l'ocupació prèvia a la *villa* tenia una certa entitat, ja que la dispersió total de les restes d'aquesta cronologia coincideix amb la superfície total del succesius edificis romans: uns 1000 m².

Davant els problemes esmentats, és indubtable que és necessari completar l'excavació del sector. Les properes intervencions han de concentrar-se en dos qüestions. La primera és la de les característiques de l'ocupació tardorrepública; en particular, definir la naturalesa d'aquesta ocupació: hàbitat; nucli productiu amb una combinació d'agricultura i artesanat semblant al que es coneix a Les Guardies?.

En segon lloc, caldrà insistir en l'anàlisi del conjunt de dependències estructurades a l'entorn de l'habitació dotada d'hipocauste. Malgrat la manca de dades, l'articulació del sector en relació amb aquest espai suggereix una funció privilegiada; una funció, més concretament, relacionada amb la residència. Donada l'absència d'habitacions amb funció residencial segura al sud de l'Edifici I, l'exploració del sector septentrional és converteix, en conseqüència, en una necessitat clau per a entendre el funcionament de l'Edifici I en les seves primeres fases. El caràcter del sector, per altra banda, ajudaria a comprendre la naturalesa de la fase fundacional. En aquest sentit, és especialment de lamentar la manca de dades cronològiques segures.

Aquesta exploració ha de centrar-se, per força, en l'evolució estructural i l'arquitectura, ja que la potència estratigràfica conservada és molt escassa. Això obligarà, en una propera intervenció, a una excavació en extensió, a fi d'establir la distribució i relacions entre totes les construccions que puguin apareixer.

BIBLIOGRAFIA.

AA.VV., 1990: CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J. M^a., TREMOLEDA, J., *Ceràmiques comunes de producció local d'època romana. I. Materials augustals i alto-imperials a les comarques orientals de Girona* (Girona).

AA.VV.a 1992: "Excavacions a l'autopista A-19, variant de Mataró. Tres exemples del poblament del Maresme: de l'ibèric ple a la romanització", *Laietània*, 7: 155-189.

AA.VV.b 1992: "Intervenció arqueològica en els assentaments ibero-romans de l'Albornar (Baix Penedès)", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 2: 155-175.

AA.VV., 1995: CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J. M^a., TREMOLEDA, J., *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del nord-est* (Girona).

AA.VV., 1997a: J. A. CERDÀ, J. GARCIA, C. MARTÍ, J. PERA, J. PUJOL, V. REVILLA, *El cardo maximus de la ciutat romana d'Illuro (Hispania Tarraconensis)*, *Laietània* 10.

AA.VV., 1997b: J.M^a. MACIAS, J.M^a., MENCHÓN, J.M^a. PUCHE, J.M^a. REMOLÀ, "Nous contextos ceràmics del segle IV i inicis del V en la província de Tarragona", *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X)*, Badalona, 1997 (Barcelona), pp. 153-177.

AA.VV., 1998a: R. ALBIACH, C. MARÍN, G. PASCUAL, J. PIÀ, A. RIBERA, M. ROSSELLÓ, A. SANCHÍS, "La ceràmica de época de Augusto procedente del relleno de un pozo de *Valentia*", *SFECAG, Actes du Congrès d'Istres, 1998*, pp. 139-166.

AA.VV., 1998b: J.M^a. PÉREZ, V. REVILLA, J. GÓMEZ, J. SIMÓN, M. MARSAL, F. PLANA, "Función de la siderurgia en la Cataluña romana", M. FEUGÈRE, V. SERNEELS (eds.), *Recherches sur l'économie du fer en Méditerranée nord-occidentale* (Montagnac), pp.222-250.

ABASCAL, J. M., 1994: *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania* (Murcia).

ADAM, J.-P., 1989²: *La construction romaine. Materiaux et techniques* (Paris).

ADSERIAS, M., MORER, J., RIGO, A., 2000: "La vil·la dels Plans d'en Jori (Montblanc, Conca de Barberà)", J. RUÍZ DE ARBULO (ed.), pp. 199-206.

ALFÖLDY, G., 1975: *Die römischen Inschriften von Tarraco* (Berlin).

---, 1978: s.v. "Tarraco", a *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Suppl. XV* (München), pp. 570-644 (traducció espanyola, revisada, a *Fórum* 8, Tarragona).

ÁLVAREZ *et al.*, 2003: N. ÁLVAREZ, C. BALLESTER, I. ESPÍ, J. MÁÑEZ, C. MARÍN, G. PASCUAL, A. RIBERA, M. ROSELLÓ, "Las cerámicas de tres nuevos depósitos votivos de fundación de las excavaciones de L'Almoína (Valencia)", *SFECAG Actes du Congrès de Saint-Romain-en-Gal, 29 mai-1 juin 2003*, Marsella, pp. 369-395.

AQUILUÉ *et al.* 1984: AQUILUÉ, X., MAR, R., NOLLA, J. M^a., RUIZ DE ARBULO, J., SANMARTÍ, E., *El forum romà d'Empúries (Excavacions de l'any 1982). Una aproximació arqueològica al procés històric de la romanització al nord-est de la Península Ibèrica, Monografies Emporitanes VI* (Barcelona).

AQUILUÉ, X., DUPRÉ, X., 1986: "Reflexions entorn de Tarraco en època tardorepublicana", *Fórum* 1 (Tarragona).

AQUILUÉ, X., PARDO, J., 1990: "La vil·la romana de Can Martí (Samalús)", *Cypsela*, 8, pp. 87-100.

AQUILUÉ *et al.* 2002: AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., SANTOS, M., TREMOLEDA, J.: "El campo de silos del área central de la ciudad romana de Empúries", *Romula* 1, 9-38.

BALIL, A., 1953: "La villa romana de El Vilarenc (Calafell)", *Boletín de la Biblioteca-Museo Balaguer*, quinta época, I, fasc. 1, pp. 12-20.

BARCELÓ, M. DEL CARME, 1984: "Aproximació a l'estudi de l'Atenu de Vilanova i la Geltrú", *Miscel·lània Penedesenca VII*, pp. 7-28.

BARRASETAS, E., JÁRREGA, R., 1997: "La ceràmica trobada al jaciment de la Solana (Cubelles, Garraf)", *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X)*, Badalona, 1997 (Barcelona), pp. 131-152.

BELARTE, C., 1996: "L'estudi de la casa protohistòrica a Catalunya i àrees adjacents: proposta tipològica i terminològica", *Pyrenae*, 27, pp. 103-115.

BELARTE, C., NOGUERA, J., 2002: "Le système d'occupation du territoire du Ve au IIIe s. av. J.-C. sur le cours inférieur de l'Èbre", *Territoires celtiques. Espaces ethniques et territoires des agglomérations protohistoriques d'Europe occidentale. Actes du XXIVe colloque international de l'AFEAF, Martigues, 2000* (D. GARCIA, F. VERDIN, eds.), Paris, pp. 37-42.

BERGES, M., SANTACANA, J., 1969-1970: "Cisternas romanas en 'El Vilarenc', Calafell, Tarragona", *Boletín Arqueológico*, LXIX-LXX, pp. 129-133.

BERNI, P., 1998: *Las ánforas de aceite de la Bética y su presencia en la Cataluña romana* (Barcelona).

BURCH *et al.*, 1995: J. BURCH, C. CARRASCAL, J. MERINO, N. NAVARRO, "La Casa del Racó: un establiment rural d'època romana a Sant Julià de Ramis", *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis. Anys 1991-1993*, B. AGUSTÍ, J. BURCH, J. MERINO (eds.), Girona, pp. 95-107.

BURÉS, L., MACIAS, J. M^a., RAMÓN, E., 1992: "El jaciment ibèric del Barranc del Prat (La Juncosa del Montmell)", *Miscel·lània Penedesenca*, 16, pp. 115-136.

BUSCATÓ, LI., PONS, LI., 2001: "La Real Academia de la Historia y los yacimientos de *Rhode* y *Emporion* en el s. XIX", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tomo CXCVIII, cuaderno I, pp. 155-174.

CANTARELL, I., ESTRADA, J., 1998: "La vil·la romanorepublicana de Can Massot (Montmeló) i el seu camp de sitges", a M. MAYER, J. M^a. NOLLA, J. PARDO (eds.), pp. 137-142.

CARANDINI, A., 1983: "Columella's vineyard and the rationality of the Roman economy", *Opus 2*, pp. 177-204.

CARRETÉ, J.M^a., KEAY, S.J., MILLET, M., 1995: *A roman provincial capital and his hinterland: the survey of the territory of Tarraco, Spain* (Ann Arbor).

CASAS, J., 1996: Mas Gusó o Puig Moragues (Belcaire d'Empordà). Campanyes de 1995 i 1996. *III Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*. Santa Coloma de Farners, pp. 166-177.

CASAS, J. *et al.*, 1995: J. CASAS, P. CASTANYER, J. M^a. NOLLA, J. TREMOLEDA, *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del Nord-est*, Girona.

CEBRIÀ, A., RIBÉ, G., SENABRE, R., 1991: "L'arqueologia a l'alt-Penedès: estat de la qüestió als anys 90", *Miscel·lània Penedesenca*, 15, pp. 37-153.

CURA, M., SÁNCHEZ, E., 1992: "Excavació al jaciment iberoromà de Can Ramon (Santpedor)", *La recerca arqueològica al Bages en els darrers anys*. Manresa, pp. 123-145.

DELATTRE, A.L., 1894: "Le mur a amphores de la colline St.-Louis à Carthage", *BCTH*, 89-119.

---, 1906: "Un second mur à amphores decouvert à Carthage", *Bulletin de la Société Archéologique de Sousse*.

DESBAT, A., MARTIN-KILCHER, S., 1989: "Les amphores sur l'axe Rhône-Rhin à l'époque d'Auguste", *Amphores romaines et histoire économique, dix ans de recherches*, Siena, 1986 (Roma), pp. 339-365.

DOUKELLIS, P., MENDONI, L. (eds.), 1994: *Structures rurales et Sociétés Antiques, Actes du Colloque de Corfou, 1992*, Besançon.

DUPRÉ, X., 1985: "El Vilarenc (Calafell, Tarragona)", *Arqueología* 84 (Madrid), p. 156.

DUPRÉ, X., CARRETÉ, J. M^a., 1993: *La "Antiga Audiència". Un acceso al foro provincial de Tarraco*, Excavaciones Arqueológicas en España nº 165 (Madrid).

DUPRÉ, X., REVILLA, V., 1991: "Lastras Campana en Tarraco (Hispania Citerior) y su territorio", *Madrid Mitteilungen* 32, pp. 117-140.

ESTRADA, J., 1969: *Vías y poblamiento romanos en el territorio del Area Metropolitana de Barcelona* (Barcelona).

--, 1987: "L'itinerari dels Vasos Apol·linars en el trajecte de Granollers a Tarragona", *Jornades internacionals d'Arqueologia Romana, De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior* (Granollers), pp. 336-351.

FONT *et al.*, 1996: G., FONT, J. MATEU, S. PUJADES, J. M. RUEDA, J. TURA, "El mas ibèric de Can Pons (Arbúcies)", *Tribuna d'Arqueologia 1994-1995*, Barcelona, pp. 93-104.

GARCIA ROSELLÓ, J., ZAMORA, D., 1993: "La vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació de la Laietània ibèrica" *Laietània*, 8, pp. 147-178.

GARCIA ROSELLÓ, J., GURRI, E., 1996-97: "Les imitacions laietanes d'àmfores itàliques a la zona central de la comarca del Maresme en època tardorrepública", *Hispània i Roma. D'august a Carlemany. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 36, pp. 397-424.

GARCIA ROSELLÓ, J., MARTIN, A., CELA, X., 2000: "Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de Iluro (Hispania Tarraconensis)", *Empúries*, 52, pp. 29-54.

GARCIA TARGA, J. M.; MORER, J., RIGO, A., 1996 [1999]: "El Fondo del Roig (Cunit) un nucli camperol ibèric de la Cossetània", *9es Jornades d'Estudis*

Penedesencs, Calafell, 1996, Miscel·lània Penedesenca, 24/1, pp. 177-196.

GARCIA, M^a. PROVIDÈNCIA, 1992 [1993]: "El pare Eduard Llanas i l'Ateneu de Vilanova", 5enes Jornades d'Estudis Penedesencs, Vilanova i la Geltrú, 1992, *Miscel·lània Penedesenca XVI*, pp. 261-284.

GARCIA, M., PUCHE, J.M^a., 2000: "La vil·la romana de la Llosa (Cambrils, Baix Camp)", J. RUÍZ DE ARBULO (ed.), pp. 231-242.

GIRÓ, P., 1960-61: "El poblado pre-romano de "Mas Castellà" (Monjos, Vilafranca del Penedès)", *Ampurias*, 22-23, pp. 159-182.

GÓMEZ, J., PÉREZ, J. M^a., SIMÓN, J., 1995: "Un taller de forja en la villa romana de "El Vilarenc", Calafell (Baix penedès, Tarragona)", *1er Simposi Internacional sobre la Farga Catalana*, Ripoll, 1993.

GORGES, J.-G., 1979: *Les villas hispano-romaines. Inventaire et problematique archeologiques* (Paris).

GUITART, J., PALET, J. M^a., PREVOSTI, M. (eds.): *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental, Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès (El Vendrell, novembre 2001)*, Barcelona.

JARDÍ, E., 1975: *Puig i Cadafalch. Arquitecte, polític i historiador de l'art* (Mataró).

JÁRREGA, R., 2000: "El poblament rural i l'origen de les villae al nord-est d'Hispania durant l'època romana republicana (segles II-I aC)", *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló*, 21, pp. 271-301.

KEAY, S. J., 1990: "The impact of the roman conquest and processes in the development of the coastal communities of Hispania Citerior during the Republic", a T. BLAGG, M. MILLET (eds.), *The Early Roman Empire in the West* (Oxford), pp. 119-150.

---, 1996: "La romanización en el sur y el levante de España hasta la época de Augusto" *La Romanización en Occidente* (J. M^a. BLÁZQUEZ, J. ALVAR, eds.), Madrid, pp. 147-177.

LEVEAU, Ph., 1983: "La ville antique et l'organisation de l'espace rural. Villa, ville, village", *Annales ESC*, 38/4, pp. 920-942.

LEVEAU, Ph., GROS, P., TRÉMENT, F. (1999): "La recherche sur les élites gallo-romaines et le problème de la villa", *Campagnes de l'Ouest. Stratigraphie et relations sociales dans l'histoire*, A. ANTOINE (ed.), Rennes, pp. 287-302.

LLANAS, E., 1891: "Utilidad que la geografía catalano-romana puede reportar de las investigaciones arqueológicas", *Discursos leídos ante la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción del Rdo. P. Eduardo Llanas, escolapio, el 5 de abril de 1891* (Barcelona).

LÓPEZ, A. *et al.*, 1992: *La primera Vilanova* (Institut d'Estudis Penedesencs).

LÓPEZ, A., FIERRO, X., CAIXAL, A., 1997: "Ceràmica dels segles IV al X procedent de les comarques de Barcelona", *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X)*, Badalona, 1997 (Barcelona), pp. 59-82.

MACIAS, J. M^a., 2000: "La vil·la romana de Cal·lípolis (Vila-Seca, Tarragonès)", J. RUÍZ DE ARBULO (ed.), *cit.*, 207-222.

MACIAS, J. M^a., REMOLÀ, J. A., 1992: "Anàlisi de l'hàbitat ibero-romana a la zona de l'Albornar (Santa Oliva, Baix Penedès)", *Miscel·lània Penedesenca*, 17, pp. 137-162.

MCKAY, A., 1975: *Houses, Villas and Palaces in the Roman World* (London).

MAR, R., LÓPEZ, J., PIÑOL, LL., 1993: *Utilització de l'aigua a les ciutats romanes* (Tarragona).

MARTÍ, M., POU, R., CARLÚS, X. (1997): *Excavacions arqueològiques a la ronda sud de Granollers, 1994. La necròpolis del neolític mitjà i les restes romanes del Camí de Can Grau, la Roca del Vallès, Vallès oriental. Els jaciments de Cal Jardiner, Granollers, Vallès Oriental*, Barcelona.

MARTIN, R., 1971: *Recherches sur les agronomes latins et leurs conceptions économiques et sociales* (Paris).

MASSÓ, J., 1998: "Dades sobre la producció d'àmfores de vi romanes en el sector occidental del Camp de Tarragona", *II Col·loqui internacional d'arqueologia. El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al mediterrani occidental*, Badalona, 1998, Badalona, 1998, 283-288.

MAYER, M., NOLLA, J. M^a., PARDO, J. (eds.) (1998): *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior, Homenatge a Josep Estrada Garriga*, Barcelona.

MAYET, F., 1975: *Les céramiques a parois fines dans la péninsule ibérique* (Paris).

MIRET, M., SANMARTÍ, J., SANTACANA, J., 1987: "La evolución y el cambio de modelo de poblamiento ibérico ante la romanización", *Los asentamientos ibéricos ante la romanización* (Madrid), pp. 79-88.

---, 1991: "From indigenous structures to the roman world: models for the occupation of central coastal Catalonia", GRAHAM, CLARKE (eds.), *Roman Landscapes* (Londres), pp. 47-53.

MIRÓ, J., 1988: *La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (s. I a.C.-I d.C.)*, BAR Int. Series, Oxford.

MIRÓ, C., FOLCH, J., MENÉNDEZ, X., 1998: "El procés de romanització al curs mitjà de la riera de Caldes (Vallès): estat de la qüestió", a M. MAYER, J. M^a. NOLLA, J. PARDO (eds.), pp. 381-390.

MOLAS, D., SÁNCHEZ, E., 1994: "Coneixement actual sobre l'hàbitat i l'habitació a la Catalunya central", *Cota Zero*, 10, pp. 60-72.

MOLIST, N., 1998: "El Camí Vell del Llor: el procés de romanització d'un assentament ibèric al pla", a M. MAYER, J. M^a. NOLLA, J. PARDO (eds.), pp. 391-402.

MORER, J., RIGO, A., 2003a: "jaciments ibèrics en el traçat de l'autopista A-16. Noves dades per a l'estudi del poblament a la Cossetania", a J. GUITART, J. M^a. PALET, M. PREVOSTI (eds.), pp. 317-326.

MORER, J., RIGO, A. 2003b: "Les Guardies (El Vendrell, Baix Penedès). Un assentament metal·lúrgic d'època ibèrica", a J. GUITART, J. M^a. PALET, M. PREVOSTI (eds.), pp. 327-338.

MORER, J., RIGO, A., BARRASSETAS, E., 1997: "Les intervencions arqueològiques a l'autopista A-16: valoració de conjunt", *Tribuna d'arqueologia 1996-1997* (Barcelona), pp. 67-98.

MORERA I LLAURADÓ, E., 1913-1918: *Geografia General de Catalunya. Província de Tarragona* (Barcelona).

NICOLET, C., 1988: *Rendre à César: économie, société, finiscalité dans la Rome antique* (Paris).

NOLLA, J. M^a., CASAS, J., 1984: *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al N.E. de Catalunya*, Girona.

OLESTI, O., 1995: *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I aC.)*:

estudi d'Arqueomorfologia i Història, Mataró.

---, 1997: "El origen de las *villae* romanas en Cataluña", *AEA*, 70, pp. 1-20.

---, 1998: "Els inicis de la producció vinícola a Catalunya: el paper del món indígena", *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental, 2on Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana, Badalona, 1998*. Badalona, pp. 246-257.

---, 2000: "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del maresme durant el s. II-I aC: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries*, 52, pp. 55-86.

OLIVA I MILÀ, J., 1883: "Excursió col·lectiva a Calafell", *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana*, 61-62 (octubre-novembre), pp. 205-210.

OLLÉ, A., VALLVERDÚ, J., 2000: "Excavació de noves estructures a la vil·la romana de Paret Delgada (la Selva del Camp, Baix Camp)", J. RUÍZ DE ARBULO (ed.), *cit.*, pp. 223-229.

PALET, J. M^a., POU, J., REVILLA, V., 1993: "La villa d'El Vilarenc i el poblament romà a l'àrea del Penedès", *Homenatge al Prof. Miquel Tarradell* (Barcelona), pp. 725-751.

PEACOCK, D. S. P., 1982: *Pottery in the Roman World. An Ethnoarchaeological Approach* (Londres).

PENA, M^a. J., 1994a: "Importance et rôle de la terre dans la première période de la présence romaine dans la Péninsule Ibérique", a DOUKELLIS, MENDONI (eds.), pp. 329-337.

---, 1994b: "Conquête et colonisation dans la Peninsule Iberique pendant le II siècle av.n.e." *De la terre au ciel, Paysages et cadastres antiques*, Paris, pp. 247-258.

---, 1998: "Repartos de tierras en la Hispania republicana y las listas de nombres", *Faventia*, 20/2, pp. 153-161.

PERCIVAL, J., 1976: *The Roman Villa* (Londres).

PLANA, R., 1993: "Paisatges i estructures rurals antigues en el Nord-est català: territori de la ciutat romana de *Gerunda*", *Estudios de la Antigüedad*, 6-7, pp. 99-117.

---, 1994: "Romanisation et aménagements fonciers dans le Nord-est catalan", a

DOUKELLIS, MENDONI (eds.), pp. 339-350.

PREVOSTI, M., 1981: *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*, Mataró.

---, 1984: "L'estudi del món rural romà. Un programa metodològic", *Fonaments* 4, pp. 161-211.

---, 1995: "Conclusions", a AA.VV., *Autopistas i Arqueologia. Memòria de les excavacions en la prolongació de l'autopista A-19* (Barcelona), pp. 245-256.

PUIG I CADAVALCH, J., 1934: *L'arquitectura romana a Catalunya* (Barcelona).

PUIG I CADAVALCH, J., 1945: "Sobrevivència da arte indígena pre-romana", *Boletim da Academia Nacional de Belas Artes*, XIV, 3-11.

PUIG I CADAVALCH, J., FALGUERA, A. DE, GODAY, J., 1909: *L'arquitectura romànica a Catalunya* (Barcelona).

PUJOL I CAMPS, C., 1885: "La costa ilergetica y las thermas de Calafell", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tomo VI, Cuaderno III, pp. 163-179.

PUJOL, J., GARCÍA ROSSELLÓ, J., 1994: "El poblament ibèric dispers al Maresme Central: l'exemple de Can Bada (Mataró), i el procés de romanització des de l'inici de la colonització agrícola fins al naixement d'Iluro", *Laietània*, 9, 87-129.

PY, M., 1996: "Les maisons protohistoriques de Lattara (Ive-Ier s. av. n. è.). Approche typologique et fonctionelle", *Lattara*, 9, pp. 141-258.

REVILLA, V., 1994: "El alfar romano de Tomoví. Producción anfórica y agricultura en el área de Tarraco", *Butlletí Arqueològic*, època V, 16, 111-128.

---, 1995: *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I a.C.-III d.C.)*, Barcelona.

---, 1998: "La villa de Casa Blanca (Tortosa): evolución y arquitectura de un asentamiento rural de los siglos I a V d.C.", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* 19, 395-416.

---, 2000: "La villa del Vilarenc (Calafell, Tarragona): arquitectura y organización espacial de un *fundus* del territorio de Tarraco", J. RUÍZ DE ARBULO (ed.), *cit.*, pp. 257-273.

---, 2003a: *Economia i poblament romà al curs inferior de l'Ebre. La villa de Casa Blanca (Tortosa)*, Tarragona.

---, 2003b: "Paisaje rural, economía y élites en el territorio de Tarraco: la organización interna de la villa del Vilarenc (Calafell)", J. GUITART, J. M^a. PALET, M. PREVOSTI (eds.), *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental, Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès (El Vendrell, 8-10 de novembre de 2001)*, Barcelona, pp. 285-301.

REVILLA, V., MIRET, M., 1995: "El poblament romà al litoral central de Catalunya", *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló* 16, pp. 189-210.

REVILLA, V., PÉREZ, J. M^a., GÓMEZ, J., POU, J., 1996: "Estructuras y funcionamiento de una herrería rural romana del siglo I d.C.", *Revista de Arqueología*, XVII, n° 182 (junio 1996), pp. 22-29.

RIU, E., 1992: "Les arqueologies del segle XIX a Catalunya", *Homenatge a Bonaventura Hernández Sanahuja* (Tarragona) pp. 20-39.

ROLDÁN, J. M., WULFF, F., 2001: *Citerior y Ulterior. Las provincias romanas en la era republicana, Historia de España III. Historia antigua*, Madrid.

RUÍZ DE ARBULO, J. (ed.), 2000: *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*, Tarragona, 1999 (Tarragona).

SÁNCHEZ, E. (1993): "Can Rosell, Llinars del Vallès", *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat tardana*. Barcelona: 285.

SÁNCHEZ, E., JÁRREGA, R., OLIVARES, D., 2000: "Excavació arqueològica a la vil·la romana del Mas d'en Gras", J. RUÍZ DE ARBULO (ed.), *cit.*, pp. 243-255.

SANMARTÍ, J., SANTACANA, J., 1987: "Intercanvi, producció agrària i models comercials a la costa del penedès", *El ví a l'antiguitat, Economia, producció i comerç al Mediterràni occidental*, Badalona, 1985 (Badalona) pp. 31-40.

SANMARTÍ, J., SANTACANA, J., 1992: *El poblat ibèric d'Alorda park. Calafell, Baix Penedès* (Barcelona).

SANMARTÍ, J., SANTACANA, J., SERRA, R., 1984: *El jaciment ibèric de l'Argilera i el poblament protohistòric al Baix Penedès*, Barcelona.

SERRA-RÀFOLS, J. DE C., 1962: "Estratos ibéricos debajo de villas romanas de la costa catalana", *VII Congreso Nacional de Arqueología, Zaragoza, Barcelona, 1960*. Zaragoza, pp. 255-260.

SETTIS, S., 1989: "Un arte al plurale. L'impero romano, i Greci e i posteri", E. GABBA, A. SCHIAVONE (eds.), *Storia di Roma, vol. 4, Caratteri e morfologie* (Tori), pp. 827-878.

- SOLÉ CARALT, J., 1948: *Bisbal històrica* (Tarragona).
- TARACENA, B., 1944: "Construcciones rurales en la España romana", *Investigación y progreso XV*, p. 336.
- TARRADELL, M., 1968: "Población y propiedad rural en el Este peninsular durante el Bajo Imperio", *III Congreso Español de Estudios Clásicos, Madrid, 1966* (Madrid), pp. 164-169.
- TARRATS, F., RAMON, E., MACIAS, J.M^a., 1997: "Noves intervencions a la vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès)", *Tribuna d'arqueologia 1996-1997* (Barcelona), pp. 35-56.
- TERRÉ, E., 1987: "La vil·la romana de 'El Moro' (Torredembarra): un exemple de poblament rural al Camp de Tarragona", *Jornades internacionals d'Arqueologia Romana, De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior* (Granollers), pp. 217-224.
- , 1993: "La vil·la romana de "El Moro" (Torredembarra)", a R. MAR, J. LÓPEZ, LL. PINYOL, pp. 79-84.
- TERRE, E., 1993b: "El Moro, Torredembarra", *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana, antiguitat tardana, Campanyes 1982-1989*. Barcelona: 266.
- VILASECA, A., ADIEGO, P., 2000: "El centre de producció ceràmica de les Planes del Roquís, Reus (Baix Camp)", J. RUÍZ DE ARBULO (ed.), pp. 275-284.
- WHITE, K. D., 1973: "Roman agricultural writers I: Varro and his predecessors", *ANRW I-4*, pp. 439-497.

ANNEX I.
FONTS DOCUMENTALS DEL SEGLE XIX.

Un aspecte essencial de l'actuació de les associacions va ser la divulgació de les troballes. La primera menció al descobriment de la vil·la del Vilarenc aparegué als diaris i al butlletí d'una associació excursionista i és un exemple excel·lent de l'extracció social dels aficionats de les darreries del segle XIX i de la seva capacitat d'actuació en la perifèria del món acadèmic.

Dia 8 de juliol de 1883.-Acta.- Hi assistiren los Srs. Següents: de la Associació central los Srs. Maspons, President, Arnet, Arabia, Galceran, Pié y Llorens (Francisco); de la DELEGACIÓ DE TARRAGONA lo president Sr. Ginesta Salas y lo Secretari Sr. Bordons; y de aquesta DELEGACIÓ DE VILANOVA, organitzadora de la excursió, lo Sr. President Rt. P. Llanas y los socis Srs. Samá, Santacana, Bonet, Oliva Milá, tots los quals nos trobárem reunits en la estació de Calafell, venint los uns de Barcelona y Vilanova y los altres de Tarragona, á las 8h 3m, hora d'arribada del primer tren ascenden. Tot seguit procedirem á visitar, baix la direcció del P. Llanas, los llocs hont s'han trobat las notables antigüetats romanas, quina existencia havia sospitat feya temps dit senyor, y que constituïan l'objectiu preferents de la excursió. Condensant la historia, antecedents y resultats de las troballes, véjas' lo que diu nostre esmentat President en uns articles que sobre l'excursionisme en Vilanova ha publicat en lo *Diario de Villanueva y Geltrú*.

“Volent justificar lo procediment excursionista adoptat per la Delegació vilanovesa, déyam en un article anterior: “¿Quina, donchs, no será la gloria de la Delegació vilanovesa, si, com los treballs d'exploració ho indican, conseguix demostrar que aquella meteixa Via Romana que reconegué en La Litera, passava per nostras costas, y per lo Panadés, y que *Stabulum Novum* se trobava, no entre la Bisbal y Altafulla, sino en la pintoresca Calafell, obligant als moderns arqueólegs á rectificar son Mapa Geográfich é Itinerari de la época romana, per lo que s' refereix á nostra comarca? Ja avuy podem deixar lo terreno de las suposicions; la Via Romana, reconeguda avans en los encontorns de Garraf, Sitjes, Vilanova, Cunit y Calafell, ha sigut també darrerament reconeguda en lo trajecte comprés entre Calafell y Bará, y pot assegurar-se que passava sota l'arch romá que encara s' conserva en aquest últim punt. *Stabulum Novum* ha sigut també trobada: ocupava tota la pintoresca vessant que hi ha entre Calafell y l'mar. En aquest punt geográfich la creya la Delegació vilanovesa; en aqueix punt pot assegurar-se que l'ha trobada.

Exposém, si bé ab brevetat, los indicis que han testimoniat sa existencia. La DELEGACIÓ VILANOVESA de la ASSOCIACIÓ D'EXCURSIONS CATALANA, fundantse en indicacions més o menys vagas dels Itineraris de Antonino, cregué que, no lluny de la població de Calafell, hagué de tenir son emplaçament la ciutat romana anomenada *Stabulum Novum*. Ab aquesta convicció aná á explorar lo terreno, per si trobava en ell comprobants de la existencia de la ciutat romana. Va dirigir-se al terme ó partida anomenada *Vilarenc*, compresa entre la Estació del ferro-carril, la costa marítima, la possessió del Marqués de Casa-Samá y l'poble de Calafell. Al

penetrar en lo Vilarench, y en una vinya propietat del senyor Rovirosa, trobá, no sens molta satisfacció dels socis exploradors, una magnífica cisterna, de construcció evidentment romana, coberta en gran part de runas. A pochs passos de distancia, reconegué los fonaments d'una fábrika destruhida, y un pis de formigó romà, en part destruhit y en part molt ben conservat. No fou difícil determinar que aquellas runas acusavan la existencia en aquell lloch de una antigua habitació romana, y que l'paviment pertenesqué á un *cubiculus*, semblant en tot als que s'descobreixen en Pompeya.

No podia, á la vista de aqueixos preciosos restos, afirmar la Delegació vilanovesa que s'trobava sobre l'emplassament de la antigua *Stabulum Novum*; allí podia haverhi hagut una *villa*, com las que hi hagué en altres punts de la costa cosetana, lo qual seria prou per donar explicació de las runas trobadas. Era precis explorar més lo terreno, en busca de indicis més segurs de la ciutat romana. Emprenguérem los excursionistas ab decisió aqueixa tasca, y molt aviat se convencéren de que ls'restos trobats en la vinya Rovirosa no perteneixían á una construcció sola. En todas las vinyas vehinas, y tot lo sol del Vilarench, trobáren en molta abundancia restos romans induptables, trossos de ánfora, de tégula, de mahó, de formigó hidráulich, de terrissa saguntina. En una extensió de més de un kilómetro quadrat los abundantíssims restos acusavan la existencia de construccions romanas ja desaparegudas. Era, donchs, ja probable la troballa del lloch que degué ocupar *Stabulum Novum*, y quina determinació s' proposavan los excursionistas.

Créyan aquestos, que de haver existit en lo Vilarench la ciutat romana, á més dels restos que al devant tenian, deguéren trobarne altres més preciosos los amos ó conreuhadors d'aquells terrenos en llurs traballs agrícolas. Dels informes donats per aquestos resultá que en todas las fincas que comprén la partida del Vilarench s'han trobat, y ab gran abundancia, tégulas de diferents tamanys, mahons de distintas formas y dimensiones, ánforas enteras y esbocinadas, tassas de fanch saguntí, gran munió de trossos de marbre, estátuas més o ménos rompudas, llarchs murs de construcció, paviments de cals y rajola esmicolada, diferentas monedas, etc., etc. A la vista d'aquells restos y d' aquestos informes, no podían los excursionistas duptar per més temps sobre'l verdader emplassament de *Stabulum Novum*. Debia trobarse, segons los Itineraris de Antonino, en la vía de la costa, á 41 millas de Barcelona y á 24 de Tarragona y en lo Vilarench, que s'troba a 13 lleguas de Barcelona y 7 de Tarragona, hi veyan los restos de una ciutat romana que degué tenir no escassa importancia. ¿Cóm duptar que allí existí *Stabulum Novum*?

Ja segurs de aixó los excursionistas, determináren verificar algunas excavacions que comprobéssen llurs anteriors investigacions. Cert que las excavacions no s'feren en los llochs hont més abundants son los restos romans; pero ab tot y aixó, han donat un resultat que sobrepuja á las esperansas concebudas. Demanat lo consentiment del Sr. Marqués de Casa-Samá, pera practicar excavacions en aquella part de sa hermosa finca que precisament se trobava sembrada de poch, y otorgat sense cap dificultat, molt al contrari, oferintse expontáneament á la

DELEGACIÓ, pera que aquesta puga, un cop feta la cullita, practicar las excavacions que crega oportunas, va obrirse una rasa que mostrá desseguida la existencia de fermos fonaments de algun edifici arrunat. Las excavacions s'han prosseguit durant deu dias consecutius, y han tingut que sospéndres' per no poguer la DELEGACIÓ sufragar los gastos que llur continuació ocasionaría. Pero no s'han sospés fins á desenterrar una bona part de la planta baixa de un grandíós edifici romá, qual planta baixa descoberta mideix aproximadament 300 metres quadrats.

¿Y quín era l' destí d' aquest edifici? La qualitat dels objectes trobats entre las runas, y la naturalesa y distribució de las parets y paviments desenterrats acusan evidentment la existencia de unas magníficas termas. A semblansa de las Termas Stabianas de Pompeya, tenían las de *Stabulum Novum* distints departaments pera homens y donas. Lo departament de calderas era comú, y 's troba quasi en lo centre de la part d' edifici descobert. Al costat de aquest departament se trobava lo *tepidarium* y l' *calidarium* pera 'ls banys de donas, y si bé 'l sostre especial d' aquestos banys, anomenat *suspensura*, s' ha trobat esbocinat sobre las runas, encara en peu los pilans que l' aguantavan y part de la canonada que per ellis circulava, donant pas al calórich. Al altre costat del departament de calderas s' ha trobat lo *Calidarium* pera homens, ab las 30 pilastras que sosténen lo paviment *suspensura*, y lo qual té doble superficie que l' destinat á ús de las donas. Las pilastras descansan sobre un pis de ciments de 0'25 metres d' espessor.

A continuació del *Calidarium* d' homens se troba una espayosa habitació, la qual sembla que careixia de paviment artificial y que, per lo tant, degué servir pera *palestra*. Al costat de aquesta se trobava l' bany públich d'homens, quin paviment hidrúlich, que mideix 0'4 metres de gruix y 64 metres de superficie, se troba en bon estat de conservació. A un costat y altre de la piscina pública hi havia lo *dstrictarium*, pessas rectangulars de 8 metres de llarch per 2'50 d' ample, y quals paviments están també ben conservats. A més de alguns banys particulars, conté la planta beixa de las Termas altres departaments de destinació problemática, encara que no fora aventurat indicar entre ells quín servia pera depòsit de combustible, quín pera restaurant, quín pera lloch escusat.

La naturalesa dels restos d' utensilis trobats entre las runas, la gran abundor de marbres, las moltas pinturas murals, la extensió meteixa del edifici, la separació dels departaments d'homens y donas, y las pessas accessorias en un establiments d' aqueixa classe, indican ben clar que las Termas de *Stabulum Novum* podían competir ab las Termas Stabianas de Pompeya, y que eran molts superiors á las wque en aquesta última ciutat se trobavan en la regió VII-Isla V, y més encara á las que portan lo nom de Grasso Frugio. Y fem notar aquesta importancia de las Termas, perque avuy per avuy, y mentres no s' seguéixin las excavacions, per ella debém deduhir la importancia de la població á que perteneixian. A jutjar per la índole de las Termas y per l' área en que s' troban escampats los restos romans, es precís suposar que *Stabulum Novum* era la població més important que s' trobava en la costa compresa entre Barcelona y Tarragona.

Sintetisant, pera acabar, los resultats obtinguts per la DELEGACIÓ de la ASSOCIACIÓ D'EXCURSIONS CATALANA, establerta en Vilanova, en son empenyo de averiguar si la Vía del Itinerari número 1 passava per la costa cosetana, y si en aqueixa Vía costanera se trobava *Stabulum Novum*, debém consignar: que s'han trobat restos de un camí romá en Garraf, Sitjas, Vilanova, Cubellas, Cunit, Calafell y Bará; que en tots aquestos punts se conservan monuments ruinosos d' estacions romanas; que en la població de Calafell las runas son més importants y ocupan un' área més extensa; que las excavacions practicadas en aquest últim lloch han acusat la existencia de unas magníficas Termas; y que, en conseqüencia de tot aixó, hi ha que admetre: 1.er que, un' altra á lo llarch de la costa compresa entre lo Panadés, n' existí un' altra á lo llach de la costa compresa entre Barcelona y Tarragona; 2.on que sobre aquesta Vía, la qual no pot ésser altra que la que, tocant en Tarragona, acabava en Leon, se troba situada, com indica l' Itinerari de Antonino, la ciutat romana *Stabulum Novum*, qual emplacament estigué en lo Vilarench, terme de Calafell."

Fins aquí lo P. Llanas. Nosaltres visitárem tots los punts esmentats y després en la masía del Sr. Marqué de Samá, hont están depositats, los restos y fragments més importants que fins ara han pogut arregar-se, com son: trossos de vidre, de pinturas, de terrissa, de ganivets, tégulas de diferents tipos, etc.

Després d' esmorzar en dita Masía, anárem á recórrer la població de Calafell y en especial a visitar son Castell roquer, que lo domina orgullosament desde l' cim de una espadada penya. Lo Sr. Llorens, de Barcelona, tragué dúas diferents vistas d' est castell y del adjunt cementiri actual, mentres, guiats per lo P. Llanas, recorriam nosaltres las runas de las murallas y de la capella, románica ab reminiscencias árabes.

Després fórem obsequiats espléndidament en la casa del Excm. Sr. Marqués de Samá y anárem á dinar en la masía que avans havém esmentat. Inútil es pintar lo entusiasme y companyerisme qu' en la taula regnáren y las brillants ideas qu' en los brindis s' expressáren, fent tothom vots per la prosperitat del excursionisme, de la ASSOCIACIÓ y de las DELEGACIONS.

Acabat lo dinar, recorreguérem una volta més los camps y vinyats que fins á la vora del mar s' exténen en pintoresca perspectiva, y hont abundan los restos romans en quantitat prodigiosa.

Després de despedir als nostres consocis de Tarragona, que per lo Vendrell s'entonáren á dita capital, prenguérem tots lo darrer tren descendent, separantnos á las 8h 15m. En Vilanova, hont baixárem los de la DELEGACIÓ iniciadora, desitjant un felis viatge á nostres consocis de Barcelona.- Per extracte de l' Acta, -Lo *Secretari*, Joan Oliva Milá.

- Joan OLIVA MILÀ, "Excursió col·lectiva a Calafell", *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana*, núms. 61-62 (oct.-nov. 1883), pàgs. 205-210.

El text de Celestí Pujol i Camps, redactat com un informe científic per la Real Academia de la Historia, ofereix una descripció global de les construccions i els objectes recuperats al Vilarenc. L'autor utilitzà sistemàticament els models que proporcionaven les grans construccions públiques romanes per a reconstruir l'organització i funcionament de l'edifici. Això provocà notables exageracions. La descripció del Pare Llanas, 8 anys després de l'excavació, presenta diferències importants en la interpretació de les estructures i és menys precisa que l'article de Pujol i Camps.

Volvamos, pues, á Calafell estudiando sus *thermas*.

En el llano de dicha población, y á unos 200 metros del mar, comienza una buena extensión de tierra, conocida en los antiguos contratos con la significativa denominación de El Vilarenc, nombre que parece querer conservar la tradición de una villa que allí hubiese existido. Y en efecto, los cimientos de una oppida romana se encuentran sepultados en aquellos sitios. Huesos de su esqueleto son todos los despojos de que voy á hacer memoria.

Proporcionándome vagar sobrado la remoción de tierras que se operaba para poner las *thermas* al descubierto, estudié minuciosamente el suelo de aquellos viñedos, aprovechando toda ocasión para interrogar á los vecinos del pueblo, acerca de los hallazgos realizados en el Vilarenc. Contestes estuvieron los que trabajaron en la plantación de la viña actual, que al abrir las zanjas, tropezaban en muchos puntos con durísimos cimientos que tenían que romper, cambiando la azada por el pico y siéndoles además preciso limpiar continuamente la tierra, de cascotes, ladrillos y pedazos de cacharros. Avanzando en mis investigaciones, me confiaron que durante su faena, apareció contiguo á un muro un depósito de tinajas profundamente enterradas, las cuales dejaron parte en su sitio á fin de ahorrarse trabajo en su extracción, rompieron otras, y salvóse una, por haber cargado con ella uno de los jornaleros llevándosela á la bodega de su casa para envasar aceite. Efectivamente, es un *dolium* sólidamente construido á mano, de 1,20 metros de altura y 1,92 en su mayor diámetro, y amasado con mezcla roja (*vasa rubrorum*). Cambiada la vasija á su propietario por otra moderna, figura hoy en el Museo Balaguer. Con mi infatigable compañero de excursiones D. Antonio de Samá, recogimos también algunas piezas cerámicas procedentes de una tuvería emplazada junto á la playa. Mas lo que desdichadamente no pude siquiera ver, fueron unos *pedazos de mármol con letras*, que hallados en el Vilarenc, corrieron de mano en mano, hasta parar en las del alcaide Sr. Romeu, quin guardó largo tiempo los fragmentos de la lápida y apoderándose de ellos los muchachos para emplearlos en sus travesuras, Dios sabe donde los perdieron, ya que no pude averiguarlo aá pesar de reiteradas pesquisas.

En el extremo Noroeste de Vilarenc, descubriéronse las *thermas*. Impedía la labor agrícola un obstáculo que creyeron roca y resueltos á destruirla, fue forzoso practicar una amplia excavación que puso á la luz el pavimento A' del plano.

Enterado D. Eduardo Llanas de lo que ocurriría, trasladose á Calafell y logró que se desenterrase gran parte del edificio que clasificó de *thermas* romanas, sospechando si pudieran formar parte de la mansión *Stabulum Novum*, ya que de Barcelona á Calafell, convienen las distancias *miliaris* que fina el Itinerario.

Sin negar que los latinos tuvieran caminos para unir las poblaciones costaneras y quizá alguno de ellos sean los que se conservan en la actualidad, no puedo seguir á mi ilustre amigo en su conjetura, que contradice todo lo que se tiene por exacto relativamente al trazado de la vía imperial por las provincias de Barcelona y Tarragona, y no la apoyan por otro lado, señales evidentes del paso de dicha vía en los términos de Calafell, Cunit, Cubellas, Villanueva, Sitjes, y por los agrestes vericuetos de las costas del Garraf.

Las *thermas* se hallaban al descubierto cuando llegué a Calafell, y no estando bien determinados sus límites, reanudáronse las excavaciones, llevándose hasta donde lo permitieron la viña colindante y el hacinamiento de tierras que rodeaban el edificio por su parte Nordeste. ¿Pero es el establecimiento balneario de Calafell una de esas lujosas construcciones que nos recuerdan la civilización latina?

La Roma republicana se bañaba en el Tiber: después, en modestas piscinas (*lavatrina*), que sustituyeron los Césares por edificios suntuosísimos, que pedían al arte musivo su esplendidez, á la escultura sus más admirables concepciones, y al pórfido, que se prestara á ser material vulgar para tan grandes obras. Estas épocas han legado á nuestro siglo las imponentes ruinas que aún pregonan los nombres de Neron, Tito, Trajano, Commodo, Caracala, Alejandro Severo, Philippo, Diocleciano y Constantino, enriqueciendo los primeros museos escultóricos del mundo, con obras que se llaman el Torso del Belvedere, la Flora, la Venus Calipyge, el Toro Farnesio y con aquellas magníficas piscinas de granito rojo oriental y granito de Egipto, que hoy son suntuoso ornamento del patio octógono del Belvedere, en el asombroso Museo Vaticano.

A las provincias del gran imperio se propagaban los usos y las costumbres de la metrópoli, donde las *thermas*, con el foro, los circos y las basílicas, venían á ser los sitios predilectos de la vida pública romana; pero en las poblaciones subalternas del imperio, no pudiendo estas construcciones emular en magnificencia á las de Roma, aparecen con modestia proporcionada á la importancia de las ciudades. Las pocas ruinas de *thermas* descubiertas en España, no acusan grandiosidad alguna, como tampoco podemos apreciarla holgadamente en las desenterradas en las Gallias, donde quizá los baños más notables entr los varios que se han

Ciñéndome a los de Calafell, la inspección del plano convence desde el momento del lastimoso estado de conservación en que se encuentran aquellas seculares ruinas, justificando el calculado retardo con que de ellas doy cuenta á la Academia. Alentaba con la esperanza que se me ha frustrado, de poder continuar las excavaciones á fin de obtener la planta completa del edificio. Afortunadamente, salvé el plano, escrupulosamente levantado por D. Luís Espoy y D. Antonio de

Samá, y en el cual consta cuanto yo ví y que en alguna parte no existe ya, pues todo ha sido terraplenado, descabezándose los macizos que impedían la plantación de la vid.

Las ruinas son harto desmedradas. Su arrasamiento alcanza á tan bajo nivel, que las privó de muchos caracteres. Solo queda el que podemos llamar sub-pavimento y aun este derrumbado en muchos puntos. Si las paredes del plano estuvieran siquiera levantadas algunos centímetros del nivel de los desaparecidos solados, pudiérase conocer la cabida exacta de las habitaciones, sus puertas de ingreso y salida, crujías por las que corrieron columnatas, y macizos que juntaban los tabiques colgados. Hasta los pilares de ladrillos característicos en los hypocaustos, han tenido en parte que ser objeto de restauraciones, pues algunos de aquellos se hallaron derribados y he tenido que reconstruirlos por las huellas que de su asiento dejaron los ladrillos impresas en el suelo.

El edificio es en mi concepto unas *thermas* romanas, pues reúne todos los distintivos de otras construcciones similares que conozco por dibujos ó he podido estudiar á la vista de los monumentos en la península italiana. Si el nombre de *thermas* pudiera parecer pretencioso á los que no tengan en cuenta que se trata de baños públicos de una población secundaria de provincia, llámeseles humildemente *balineae* ó *balneae*, que á nuestro objeto no importa el nombre.

No se me oculta, sin embargo, que después de los tiempos de Neron, la calefacción por medio de *hypocaustis* existía también en lujosas casas particulares, como por ejemplo en la descubierta en *Tusculum* y en la celebrada de Diomedes en Pompeya. Pero los que se observan en Calafell, unidos á sus piscinas, á la cañería de desagüe y el estar subordinados los aposentos á usos puramente balnearios, me aconsejan dicha clasificación, según voy á ensayar demostrarlo, explicando el plano hasta donde me sea posible, pero con todas las reservas necesarias, ya que el asunto es difícil y las más de las veces opinable, dada la mala conservación de las ruinas.

El camino rural marcado en el plano, ha cortado el edificio, desnaturalizando las estancias contiguas á la fachada. Las mejor caracterizadas que se conservan son las siguientes:

La sala A parece ser el *apodyterium*, pieza destinada á desnudarse y alrededor de cuyas paredes estaban los bandos y los cuelgaropas, que hoy vemos en los baños públicos pompeyanos. El *capsarius* guardaba las prendas de vestir, vigilando que alguno no se engalanara con las ajenas á la salida del baño. No conozco un solo caso en que el *apodyterium* deje de estar contiguo á los locales dispuestos para bañarse y no sirvieron para otro objeto, las *cellas* B, C, D, Ch, de mayores dimensiones esta última, como dispuesta para la inmersión de más de una persona. La *cella* B, conserva aún su revestimiento de estuco, pero no queda rastro de ninguna de las cañerías que debían surtir las de agua, y desconociendo el punto de partida de dichos conductos, no es posible determinar si las *cellas* serían *frigidarias* ó *caldarias*, según se llenaron de agua fría ó caliente (*labra*).

Después del lavatorio, podía pasar el bañista al *tepidarium* (E ó F), aposento cuya atmósfera era tibia, relativamente á la temperatura más elevada que se sentiría en el departamento G H, (*caldarium*) por su vecindad al horno (*fornacula balnearum*) colocado indudablemente en el punto K.

Estas gradaciones de calor, indispensables para tomar un baño á usanza romana, me persuaden, que los cinco departamentos provistos de hypocaustos, por los cuales discurría el calor desarrollado en el horno, formaron tres distintas estancias. Determinados el *tepidarium* y el *caldarium* pasaré á la tercera ó sea al

Sudatorium ó sudatio concamerata. En las *thermas* de Calafell constituía en mi concepto esta pieza, una sala que comprendía desde el hypocausto I á la rotonda J. La igualdad en el grueso de los cimientos permite esta conjetura. Mas para entenderlo así, débese reconstruir imaginativamente lo derruido, levantando los cimientos hasta obtener una rasante por encima del horno (K), y tendremos formado el sudatorio con los componentes siguientes: el espacio I es un *alveus* ó sea baño á alta temperatura, que se obtenía por el *hypocaustis* contiguo á la *fornacula* (K). La rotonda J era el *laconicum*, desde donde se difundía el vapor, y entre el *alveus* y *laconicum* quedaba espacio para que el bañista pudiera agitarse con los ejercicios que tuviera por conveniente, á fin de promover la transpiración que debía producirse abundante el *vaporarium* del aposento J.

Obtenido el sudor, le era facultativo al bañista entrar en el *unctuarium* (L M), ó bien regresar al punto de partida, dirigiéndose por el pasillo N al *tepidarium* F, á fin de evitar un cambio brusco de temperatura, desde donde se devolvía al *apodyterium* (A) á recoger sus ropas.

Creo inútil advertir, que en el pasadizo N se gozaba de alta temperatura, pues además de los caloríferos que podían estar empotrados en sus paredes, es indudable que por el suelo corrían desde el hipocausto I, los tubos conductores del calor que se dirigían al tepidario F. Alveo de esta tubería, es la rotura de los cimientos que se marca en el plano en la unión del pasillo y el tepidario (O). Este pasillo proporcionaba en mi concepto otra gran ventaja: el bañista pasando desde el *apodyterium* (A) al *tepidarium* F, sin necesidad de tener que hacer escala en el *caldarium* (H G), podía á su antojo dirigirse desde luego al sudatorium (de I á J), ó bien renunciando al baño de vapor que en él se tomaba, penetrar en el *unctuarium* (M L), á llenar su cuerpo de unguentos y perfumes.

Hecha esta digresión, volvamos al *laconicum* (J). Gruesos son sus cimientos destinados al asiento de sólidas paredes y recia bóveda, haciéndose insensible un espacio tan sólidamente cerrado á las modificaciones atmosféricas del exterior. Discurro que se iluminaba esta estancia como las demás del *sudatorium*, con luz cenital, de cuya claraboya eran procedentes sin duda los recios pedazos de talco (*lapis specularis*) que se encontraron entre las tierras.

El *laconicum* fue quizá uno de los departamentos que más interesantes me parecieron entre los del balneario, mereciendo por esta causa más honda excavación. Faltando el pavimento, iba en busca de alguna huella, por insignificante que fuera, que me diese á entender el sistema que en él se empleó para la distribución del vapor. Mis investigaciones se dirigían á buscar algún elemento de estudio para poder explicar quizá aquel aparato valvular que vemos en el *laconicum* del conocido fresco de las *thermas* de Tito, y que siempre he considerado distinto, en su manera de funcionar, con otro aparato semejante que más de una vez he manejado en el admirablemente conservado *laconicum* de los baños públicos de Pompeya. Pero todos mis afanes fueron inútiles. A la mala conservación de las ruinas se agregaba en este sitio el que la tierra había sido muy removida, y todo se encontraba roto y deshecho. Pronto me expliqué la causa de aquel inesperado trastorno, y que he de contar, para destruir las novelas que ha forjado el vulgo. Antes que yo habían excavado y revuelto el fondo del aposento para dar miserable tumba á un cuerpo humano, cuyo esqueleto blanqueó bien pronto entre los escombros. Supongo fuera un muerto en función de guerra. Enterráronle desnudo y aparecía ensortijado, como si quisiera atestiguar la violenta posición en que perdió la vida retorciéndose al dolor de sus heridas. La inhumación no databa de larga fecha y careciendo de interés arqueológico, defraudado en mis esperanzas de estudio, allí volví á dar paz á aquellos huesos en lo profundo del *laconicum* romano.

La disposición de las piezas destinadas al prolijo baño latino, convencen de que en el punto P estuvo el *propnigeum* ó *praefurnium*, vestíbulo e la *fornacula* K, que por medio de tubos esparcía el calor por todos los hypocaustos. Estos se descubrieron en el estado que transmite el plano, en el que se marcan con pequeños cuadrados los pilares de ladrillos, pudiéndose explicar el observador que estos se hallaron cubiertos con otros ladrillos de gran tamaño, de los que se hallaron ejemplares, y que sentándose de pilar á pilar formaron pavimento.

La situación en que he fijado la *fornacula* es incuestionable. En su trastornado *propnigeum*, construido con gruesísimos ladrillos, quedan evidentes señales de las violencias de la combustión.

El espacio Q da ocasión á grandes dudas, pero me inclino á pensar que fue el emplazamiento del *vasarium*, ó sea el lugar donde se hallaban colocadas las grandes tinajas llenas de agua á distintas temperaturas para los usos del balneario. Así lo apunto con todas las reservas posibles, fundándome en tres observaciones: el sitio es lugar apropiado para contener las vasijas, por su proximidad al horno (K): porque parece ser que en las *thermas* de Calafell hubo *vasarium*, á juzgar por el pedazo de una vasija de gran tamaño que se halló entre los escombros: y en tercer lugar, porque arrastra á la conjetura expuesta la contemplación del mencionado fresco de las *thermas* de Tito, donde el *vasarium* figura contiguo al *laconicum*, situación que se observa también en la citada casa descubierta en *Tusculum*.

El hueco R no se me ocurre que pudiera tener otro destino, dada su estrechez, que el servir de depósito de carbón ó leña, colocados á mano para alimentar el horno.

Los reducidos aposentos L, M, S, T, no ofrecen elementos bastantes para fundar en ellos una clasificación con probabilidades de acierto. Sin embargo, puede creerse que en alguna de las estancias contiguas al *laconicum* estuvo el *unctuarium* ó *eleothesium*, sitio donde los *aliptes*, empuñando el *strigilis*, respaban y alisaban la piel, frotando luego el cuerpo del bañista con ungüentos y perfumes. Estos extremos sibaríticos solo podían permitírselos las personas de holgada posición, y como estas no debían ser muchas en la *oppida* agrícola de Calafell, quizá esto explique el que sean muy reducidos los locales destinado á dichas afeminaciones, tan comunes á la vida muelle y regalona de las grandes ciudades. Hay que advertir además, que las frotaciones con el strigilo solían también tener lugar en el *tepidarium* después de la salida del baño.

Los departamentos que van señalados en el plano con la letra U no se prestan á ser clasificados, debido al trastorno que ha sufrido sus cimientos. El espacio V es lo único que salió bien conservado, no siendo otra cosa que una azequia del establecimiento que facilitaba su desagüe, según da á entender el nivel relativamente bajo en que se halla el cauce respecto á los demás componentes del plano.

Que el edificio estuvo rodeado de paseos y jardines no me cabe la menor duda. La trinchera E' no nos dio cimiento alguno, y el desplazamiento de tierras que fue posible operar en los frentes X, á la par que permitieron conoer el exterior del balneario por el lado Sudoeste, proporcionó el hallazgo de la fuente Y con sus paredes revestidas de durísimo estuco hidráulico. La situación de esta obra, aislada por completo de las *thermas*, no puede tener otro objeto que el embellecimiento de un jardín, lugar de esparcimiento para los bañistas y que podía ser riquísimo en flores, atendida su orientación, que hacia aún más benéfico el suave clima de Calafell, donde sin cultivo descuellan las pitas en forma arborescente á lo largo de la playa.

Regresando ahora al punto de partida y al que hemos llamado frente del edificio, á primera vista se nota que en él son más espaciosos los aposentos. El A' es un gran solado de fuerte hormigón, construido con cal, arena y ladrillo picado, formando compacta masa, tendida sobre otro suelo de mampostería. Según las trazas de esta obra y su cuidadosa nivelación, debió ser asiento de un mosaico que por desdicha ha desaparecido por entero. En el centro (Z del plano) existe una gran piedra toscamente careada, induciendo á sospechar si pudo ser la base de un pedestal epigráfico que sustentara la estatua de algún *magnae*, ó tal vez de la divinidad á quien estuviera consagrado el edificio.

La B' marca el perímetro de una alberca (*cisterna*) de 3 metros de profundidad, que sin vacilación agrego al balneario, pues así lo reclama la dirección de los cimientos cortados que aparecieron en la trinchera C', a las cuales busca para su

enlace la gruesa pared D. Además, pues podía surtir el agua del establecimiento, elevándola hasta las cañerías interiores por medio de rueda hidráulica (*rota acuaria*), ó con bomba (*ctesibica máquina*).

Nada más debo añadir á la descripción de las *thermas*, pues á buen seguro que dejándome llevar de buen deseo, he adelantado demasiadas conjeturas al pretender reconstruir las viejas ruinas. Sávenme las reservas con que he expuesto mis opiniones. Más antes de terminar, estoy en la obligación de significar á la Academia el por qué no pude obtener un plano completo del edificio.

Cuando llegué a Calafell, los celosísimos excursionistas villanoveses, presididos por el P. Llanas, habían dirigido extensa excavación, depositando las tierras en el sitio que va rotulado en el plano. Estas formaban un montón enorme, al que ascendían los braceros por una rampa hasta llegar á la meseta, para hacer vertedero de los escombros la parte opuesta á lo excavado. La contemplación de lo descuberto despertó en mí la ambición de averiguar lo que aún ocupaba el suelo, y apoyados entusiásticamente por el ilustrado escolapio, y alentados ambos por D. Víctor Balaguer, se organizó sobre el terreno una patriótica suscripción, cuyos resultados permitieron proseguir las exploraciones. Entonces fue cuando se limpiaron por completo de escombros algunos aposentos; reconocióse la acequia V; quedó deslindado definitivamente el frente SO; encontrándose la fuente del jardín Y; se profundizó el *laconicum* J; se despejaron los alrededores de la pared D', y no pudiéndose abordar la costosa empresa de llevar á otro sitio el montículo de tierras que he mencionado, se flanqueó con las trincheras C' y E', no resultando inútil esta última, pues certificó de que por su trazado no continuaba la urbanización.

Debajo, pues, de la acumulación de tierras yace desconocida una gran parte del edificio, quizá la más interesante. ¿Habrá en ella otra serie de *hypocaustos* y piezas aptas para menesteres del balneario, proporcionando á las *thermas* de la *oppida* las condiciones necesarias para la debida separación de los sexos? No cuentan con esta ventaja varios de los baños públicos que conozco, pero si la hallamos en otros edificios balnearios de tercer orden, como lo son en Pompeya las *thermas* de Stabies en la esquina de la *Strada dell'Abbondanza*. ¿Ocurrirá lo mismo en las de Calafell? Aún cuando así lo demuestren futuras excavaciones, no por esto quedará explicado satisfactoriamente el destino de las estancias que he dejado sin clasificar y las que ha truncado la carretera. En todas las *thermas* que he estudiado no hay aposento ninguno que deje de tener aplicación á las necesidades del bañista, pero en las de Calafell se observa, que los espacios urbanizados que no sirven á usos balnearios, son los más espaciosos, como si el objeto á que estuvieron destinados fuera en el edificio los principal y un aditamento las *thermas*.

Esta idea me ha tenido siempre perplejo.

Thermas son lo completamente excavado; pero *thermas* que forman parte de un edificio no exclusivamente destinado a bañarse. ¿Serían pues un *gymnasium* las

ruinas del Vilarench? El gimnasio constituía escuela principalísima de educación de la juventud griega y lo poseían todas las ciudades de la Grecia: las *thermas* eran una de las dependencias de los gimnasios, y no se puede olvidar que la costa catalana vivió más de dos siglos bajo la influencia fócea. Las costumbres no se borran con la conquista, y un gimnasio construido en la *oppida* de Calafell durante la época romana, no fuera otra cosa que el reflejo del modo de ser y de vivir que desde antiguo tenía aquella gente costanera.

Detenidos los progresos de la excavación y maltrechas las ruinas, es inútil aplicar las lecciones de Vitruvio (cap. V. II) en su detenida descripción del gimnasio. Basta con lo apuntado, para que sea un incentivo más á fin de que algún día se prosigan las excavaciones.

Volvamos á las practicadas y concluyo.

Pocos fueron en número y aun en interés los objetos sueltos que se recogieron después de tanta remoción de tierras. Además de los pocos mencionados en el curso de esta relación, se cuentan los siguientes: un MB. de Trajano con reverso S.P.Q.R. OPTIMO PRINCIPI, núm. 411 del Cohen; una aguja vulgar de hueso (*acus*); los consiguientes pedazos de cascotes, ladrillos y vasijas; muchos de ellos *vasa rubrorum*, que examinados detenidamente sólo en uno hallé la estampilla O:CAI (*Officina CALus*); una base de columna que apareció en el *apodyterium* y un regular acopio de tubos cerámicos procedentes de la distribución de aguas del balneario. Pero quizá lo más interesante entre lo recogido, fue la colección que se juntó de pedazos de enlucidos, formados con yeso, ladrillo y mármol (*opus albarium*); muchos de ellos pintados á la encáustica, ó sea con colores mezclados con cera y endurecidos por la acción del fuego. El rojo unido, es el más frecuente; hay también algunas grecas pintadas y un trozo con un pámpano, notable por lo persistente de su tinta verde (*aeruca*). Estos dibujos acusan la época de decrepitud artística en que se hicieron.

Hé aquí cuanto observé en la costa ilergetica y las conjeturas que me sugiere el plano de las *thermas* calafellenses. Pero antes de dejar la pluma debo confesar con entera llaneza, que el objeto principal de mis afanes no quedó logrado. Emprendí el viaje recomendándome el ilustre maestro D. Fidel Fita que procurara fijar puntualmente el sitio donde se levantó *Subur*, y no he de buscar rodeos para significar que no sé determinarlo, aun cuando creo haberlo encontrado. Pomponio Mela. Sitúa á dicha ciudad á la izquierda del río *Majus*, y según los datos que encabezan este informe, indubitables entidades de edificación romana existen en San Salvador, Calafell y el Aldarró, próximo á Villanueva. ¿Qué grupo de estas reliquias pertenecen á la *Subur* del esclarecido autor del *Situ orbis*? Uno de los tres despoblados indudablemente fue *Subur*. Es lo único que por ahora puede afirmarse con certeza, ya que ni una sola inscripción geográfica ha venido á resolver el problema. Si pudiera probarse que el río Foix es el *Majus* de Mela, la solución sería evidente, pues á *Tolobis* pertenecerían las ruinas de Calafell y á *Subur* las del Aldarró, ya que dicho río discurre entre estos dos puntos. Pero el *Majus* es la arteria fluvial que hoy conocemos con el nombre de el Gayá, límite

que fue de la Cosetania y término jurisdiccional de la antiquísima Sede tarraconense.

De la ordenada enumeración de Mela, no puede inferirse que *Subur* florecía precisamente en la margen del *Majus*: nuestro compatriota dice tan sólo que desde Tarragona al Llobregat se encontraban Tolobis, el Gayá y Subur; vaga determinación que aumenta las dudas, siendo tras los despoblados antiguos que desde el *Majus* al *Ribricatus*, pueden con su silencio disputarse un nombre. Sin embargo, como el geógrafo español al recorrer la costa se fija tan sólo en las poblaciones y accidentes más notables, debe deducirse que fue Subur población de alguna importancia, juicio que viene á corroborar Plinio y Ptolomeo que citan á Subur pasando en silencio á Tolobis.

Esta reflexión ya nos da un punto de partida, inclinándonos á formar el criterio, que el mayor de los tres despoblados fue el emplazamiento de la ciudad muerta.

Próximos al Gayá se encuentran los restos romanos de la ensenada de San Salvador; pero mayor número de despojos y el desentierro de las *thermas* darían la preferencia á Calafell, si no contáramos con el collado Aldarró. El Vilarench á pesar de sus escombros y su gimnasio ó simplemente balneario, no me inspira la confianza de que los descubrimientos de mañana le concedan el nombre de la antigua ciudad, pues tengo el presentimiento de que se hallaba en el Aldarró. La lápida encontrada en este sitio; los dos capiteles corintios que revelan una construcción de valía; la estatua perdida; los hornos que quedan en pié; los pavimentos que asoman debajo de tierra en el hondón que forma el viejo camino de San Gervasio; el ser aquella loma el punto de parida de vetustas atalayas; la extensión que abrazan los campos sombreados de despojos; y aun más que todo, la posición escogida de aquella suave loma bañada por las olas y presidiendo la extensa llanura de Villanueva, me dijeron siempre durante mis excursiones, que en aquel sitio, en aquel sitio fue donde floreció la ilergética Subur y en él, más que en Calafell, prometen halagüeños resultados las excavaciones.

Cuando mueran las viñas actuales, antes de ser reemplazadas por otras nuevas, los propietarios permitirán excavar sus predios: lo que hoy no sabemos, podrá ser averiguado mañana, y mientras tanto, la fundación de la excelente Biblioteca-Museo Balaguer aviva en la comarca sus cultas inclinaciones y los objetos salvados y regogidos en su sección arqueológica garantizan que no se quebrarán ó sufrirán extravío los que se encuentran de nuevo. Contento quedaré por mi parte, si las noticias y observaciones que he reunido en este informe, pueden servir de punto de partida á otras investigaciones, que sin duda ninguna se efectuarán, para bien de nuestra geografía histórica y aumento de los datos estadísticos de la arqueología española. Lo que los tiempos han destruido, nos toca á nosotros reconstruirlo y á las futuras excavaciones invito á mis ilustrados compañeros de excursiones Sres. D. Eduardo Llanas, F. Francisco Ferrer, D. Antonio de Samá, D. Teodoro Creus y D. Luis de Espoy, pues cuando llegue la ocasión propicia y Dios en mi ayuda, yo no faltaré á la cita.

- Extret de Celestí PUJOL I CAMPS, "La costa ilergetica y las thermas de Calafell", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tomo, VI, Cuaderno III (1885), págs. 169-181.

El discurs del Pare Llanas mostre el interès per els aspectes materials i monumentals que caracteritza l'arqueologia catalana y espanyola a finals del segle XIX. En la seva descripció són essencials les construccions (murs, paviments i dipòsits en morter) y els objectes materials, artístics (estàtues) o pertanyents a la vida domèstica (vaixelles, àmfores, vidre, monedes). L'arqueologia és, essencialment, la recollida i classificació dels objectes que defineixen una civilització; així, tota variació en la tècnica o l'estètica poden ser valorats com a exemple de desenvolupament o, per al contrari, de decadència. Es interessant observar que el text reproduïx en gran part el que s'havia publicat al Diario de Villanueva y Geltrú el 1883.

Dada la dirección de la vía y las distancias de Stabulum Novum á Barcelona y Tarragona, por precisión debía hallarse la ciudad romana en el término de Calafell y próxima á la playa. Allí nos dirigimos, y nos sorprendió agradablemente la noticia de que habíamos sido recogidos multitud de objetos romanos, en la partida llamada *Vilarench*, comprendida entre Calafell, la Estación del Ferrocarril y la costa marítima. Era precisamente el punto determinado a priori para la ubicación de Stabulum Novum. Puestos ya sobre el terreno, reconocimos una magnífica cisterna de construcción evidentemente romana, varios fundamentos de edificios también romanos, pisos hidráulicos de igual origen, y por doquier ánforas destrozadas, tégulas, ladrillos, cacharros saguntinos, vidrios irisados, pedazos de hormigón hidráulico, de mosaicos, de pinturas murales, todo evidentemente romano, y esparcido en gran abundancia en una extensión de más de un kilómetro en cuadro, y constituyendo una presunción fuerte de que Stabulum Novum había estado allí mismo, allí donde nos habían conducido las indicaciones del Itinerario y las de la Arqueología viaria. Y esa presunción se transformaba en certeza cuando los propietarios cultivadores de los terrenos del Vilarench nos daban noticia de los hallazgos por ellos hechos, consistentes en ánforas enteras y truncadas, tazas de barro saguntino, pedazos de mármol, estatuas marmóreas más ó menos completas, largos muros de construcción, pavimentos de cal y ladrillo desmenuzado, monedas romanas, etcétera. Aunque seguros ya de haber dado con el sitio de Stabulum Novum, deseosos de calcular la importancia de la estación romana, y ansiosos de hallazgos arqueológicos, pedimos y obtuvimos permiso del marqués de Casa Samá, para practicar excavaciones en una viña de su pertenencia, en sitio próximo á la ya mencionada cisterna romana. Proseguimos las excavaciones durante diez días, y logramos poner al descubierto, en una extensión de 300 metros cuadrados, parte de la planta baja de un grandioso edificio, que por la naturaleza y distribución de los pavimentos y paredes, y por la cualidad de los objetos hallados entre las ruinas, evidentemente

debió corresponder á unas magníficas termas. Luego adquirimos de ello evidencia completa. Permitidme una ligera reseña de sus comertimentos principales. Como las Termas Stabianas de Pompeya, las de *Stabulum Novum* tenían departamentos distintos par ahombres y mujeres. En el centro estaba el departamento de calderas, y próximo á él el *tepidarium* y el *callidarium*, para los baños del bello sexo, y aunque la especial techumbre de estas dos dependencias había desaparecido, y sólo en fragmentos se halló entre las ruinas, pero permanecían aún en pie los pilares de ladrillo que la sustentaban y por entre ellos trozos de la tubería que repartía el calórico. Al lado opuesto del departamento de calderas, estaban el *callidarium* para los baños de hombres, con los treinta pilares de ladrillo sobre qué descansó la *suspensura*, y teniendo un piso de cemento de 0'25 metros de espesor, y con una superficie doble del *callidarium* para mujeres. A continuación de esta pieza seguía otra muy espaciosa, y que por carecer de pavimento hidráulico, es de suponer serviría para *palestra*. Junto á ésta se hallaba la *piscina* pública, con una superficie de 66 metros cuadrados, y con un piso hidráulico de 0'4 metros de grueso. A uno y otro lado de la piscina estaba el *districtarium*, formado por dos rectángulos, de 8 metros de largo y 2'50 metros de ancho cada uno, con pavimentos perfectamente conservados. Había además varias bañaderas particulares, ya de estuco, ya de mármol, y diferentes piezas de destinación problemática, entre las cuales casi puede asegurarse que una servía para depósito de combustible, otra para *restaurant* y otra de lugar excusado. Y sobre todos aquellos pisos de hormigón hidráulico, y entre los pilares de ladrillo, y en los corredores y piezas accesorias, veíanse gran multitud de cacharros saguntinos, pedazos de mármol, lindas pinturas murales, y tégulas enteras y ánforas despedazadas, y vidrios irisados, y pedazos de bronce y de marfil. Lo que más me sorprendió fue el hallar una hachuela neolítica en el fondo de una bañadera de mármol.

Yo, señores, que he visitado á Pompeya, y he presidido las excavaciones de Calafell, puedo aseguraros que las termas de *Stabulum Novum* podían competir en grandiosidad y magnificencia con las Stabianas de Pompeya, y eran mucho más importante que las de Crasso Frugi, y hasta me atrevo á asegurar que superaban á las que en la ciudad del Vesubio se hallaban en la región 7ª., isla 5.ª ¡Lástima que, por motivos que no son de este lugar, nos fuera inhibido proseguir las excavaciones que tan brillantes resultados nos iban dando! Como quiera, queda averiguado, señores, que *Stabulum Novum* yace sepultado bajo el terreno cultivado del Vilarench, y que si aquí se hicieran excavaciones semejantes á las realizadas en Herculanium y Pompeya, pondrían al descubierto la ya localizada estación militar romana, con sus calles, con sus plazas, con su puerto, con sus templos y acaso con sus murallas.

- Extret de *Discursos leídos ante la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción pública del Rdo. P. Eduardo Llanas, escolapio, el dia 5 de abril de 1891* (Barcelona, 1891), pàgs. 29-31.

ANNEX II.
DOCUMENTACIO UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES.

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
 CALAFELL
 Campanya 1998

SECTOR: Nord
 U.E.: 5030

DEFINICIO:

Estrat de color marró clar/ataronjat format per terra, restes de tovot, pedres, maons i tegulae.

Nivell de destrucció de l'habitació de servei de l'hipocaust nord. Afectat pels treballs de conreu.

Observacions: Sembla igual a les U.E. 5029 i 5037

POSICIÓ FÍSICA:

Cobert per:	superficial
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	5031
Farceix:	
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	2on 3er quart s. I dC

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
 CALAFELL
 Campanya 1998

SECTOR: Nord
 U.E.: 5031

DEFINICIO:

Pedra falcada amb fragments de ceràmica i tegula.
 Relacionat amb el procés de cimentació de l'hipogeu?

POSICIÓ FÍSICA:

Cobert per:	5030
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	5032
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
CALAFELL
Campanya 1998

SECTOR: nord
U.E.: 5032

DEFINICIO:

Forat o retall al paviment de l'habitació de servei de l'hipocaust.

POSICIO FÍSICA:

Cobert per:	5030
Farcit per:	5031
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	
Talla:	5039, 5051
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
 CALAFELL
 Campanya 2001

SECTOR:
 U.E.: 5033

DEFINICIO:

Alineació de tres fragment ceràmics que farceixen la rasa 5034.
 Estructura relacionada amb la U.E. 5031

POSICIO FISICA:

Cobert per:	5030
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	5034
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
CALAFELL
Campanya 2001

SECTOR:
U.E.: 5034

DEFINICIO:

Petita rasa que talla el paviment 5039

POSICIÓ FISICA:

Cobert per:	5030
Farcit per:	5033
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	
Talla:	5039, 5051
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
CALAFELL
Campanya 2001.

SECTOR:
U.E.: 5035

DEFINICIÓ:

Estrat de terres i matèria vegetal descomposta de color negre i consistència tova barrejat amb pedres i petits fragments de tegula. Farceix un clot modern.

POSICIO FISICA:

Cobert per:	1001
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	5036
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
CALAFELL
Campanya 2001

SECTOR:
U.E.: 5036

DEFINICIO:

Forat de forma aproximadament circular d'1'5 m de diàmetre, excavat per plantar-hi un arbre (modern).

POSICIÓ FÍSICA:

Cobert per:	1001
Farcit per:	5035
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	
Talla:	5037
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
CALAFELL
Campanya 2001

SECTOR:
U.E.: 5037

DEFINICIO:

Nivell de destrucció, que segurament correspon a l'abandonament final, format per terra ataronjada de consistència tova, petites lloses, tegula i grava.

El color és, com hem dit, ataronjat però amb moltes tàques vermelloses, verdes i grises (tapia).

Nota.- El material ceràmic és molt escàs. Sembla igual a la U.E. 5030.

POSICIO FISICA:

Cobert per:	1001
Farcit per:	
Tallat per:	5036
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	5038
Farceix:	
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	
Igual a:	5030?, 5029

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC
 CALAFELL
 Campanya 2001

SECTOR:
 U.E.: 5038

DEFINICIÓ:

Estrat, possiblement un paviment, que cobreix un petit espai al SW de l'àmbit de servei de les termes format per una barreja de terra i graves de color ataronjat i consistència dura. No s'hi documenta material significatiu.

POSICIÓ FÍSICA:

Cobert per:	5029=5037
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	5040, 5045
Farceix:	
Talla:	
S'entrega a:	Murs de tancament de l'habitació: 5042, 5046, 5049
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	
Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
CALAFELL
Campanya 2001

SECTOR: Nord
U.E.: 5039

DEFINICIO:

Nivell de terra de color marró clar i poca potència tacat de gris.

Nivell sobre el paviment de l'habitació de servei de l'hipocaust.
Correspon a l'última freqüentació.

Material escàs, l'habitació va ser buidada i netejada abans de
l'abandonament.

POSICIO FISICA:

Cobert per:	5030
Farcit per:	
Tallat per:	5032, 5034
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	5051
Farceix:	
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
CALAFELL
Campanya 2001

SECTOR:
U.E.: 5040

DEFINICIÓ:

Nivell de farciment de la trinxera 5044, de terres barrejades amb fragments de talla i petits còdols. Es relaciona amb el mur de tancament oest de les habitacions de servei de l'hipocaust. No s'hi documenta material significatiu.

POSICIÓ FÍSICA:

Cobert per:	5038
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	5043
Farceix:	5044
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	
Igual a:	5045

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
 CALAFELL
 Campanya 2001

SECTOR:
 U.E.: 5042

DEFINICIÓ:

Mur de 50 cm d'amplada format per lloses de diferents dimensions treballades mínimament i lligades amb fang.
 Es tracta del mur de tancament del sector de servei de les termes.

POSICIO FISICA:

Cobert per:	
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	5038
Se li assenta:	
Se li recolza:	5046
Cobreix:	
Farceix:	
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	5043
Es recolza en:	

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC
CALAFELL
Campanya 2001

SECTOR:
U.E.: 5044

DEFINICIO:

Trinxera que talla el nivell geològic.

POSICIO FÍSICA:

Cobert per:	5038
Farcit per:	5040
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	
Talla:	Nivell geològic
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
CALAFELL
Campanya 2001

SECTOR:
U.E.: 5045

DEFINICIO:

Terra ataronjada i de consistència tova barrejada amb petites pedres que forma el farciment de la trinxera 5047.

POSICIÓ FÍSICA:

Cobert per:	5038
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	5047
Talla:	
S'entrega a:	5046
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	
Igual a:	5040

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
CALAFELL
Campanya 2001

SECTOR:
U.E.: 5046

DEFINICIO:

Mur de separació entre dues dependències de servei de l'hipocaust format per petites lloses poc treballades.

POSICIÓ FÍSICA:

Cobert per:	
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	5038
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	Mur 5042

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
CALAFELL
Campanya 2001

SECTOR:
U.E.: 5047

DEFINICIO:

Trinxera de mur.

POSICIO FISICA:

Cobert per:	
Farcit per:	5045
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	
Talla:	Terreny geològic
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	
Igual a:	5044

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENG
CALAFELL
Campanya 2001

SECTOR:
U.E.: 5048

DEFINICIÓ:

Nivell de farciment de terres poc compactes i de color marró ataronjat barrejades amb moltes pedres i alguns fragments de tegula.

POSICIÓ FÍSICA:

Cobert per:	5029=5037
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	
Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
 CALAFELL
 Campanya 2001.

SECTOR:
 U.E.: 5049

DEFINICIÓ:

Estructura formada per dues lloses de grans dimensions que s'assenten dins una rasa.
 No sembla un mur, ja que el retall dins el què es situen és de petites dimensions.
 Pot ser una banqueta o plataforma adossada.

POSICIÓ FÍSICA:

Cobert per:	
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	5038
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	5042

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
CALAFELL
Campanya 2001

SECTOR:
U.E.: 5050

DEFINICIO:

Forat que serveix per assentar la U.E. 5049.

POSICIÓ FÍSICA:

Cobert per:	5038, 5029=5037
Farcit per:	5048
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
CALAFELL
Campanya 2001

SECTOR:
U.E.: 5051

DEFINICIO:

Nivell de terres ben depurades (gairebé sense graves) de color groc fosc amb taques marrons i blanques (calç) i consistència dura.

Paviment (inicial) de l'habitació de servei de l'hipocaust.

POSICIÓ FÍSICA:

Cobert per:	5039
Farcit per:	
Tallat per:	5032, 5034
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	5052
Farceix:	
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
 CALAFELL
 Campanya 2001

SECTOR:
 U.E.: 5052

DEFINICIO:

Nivell de terres color marró clar i de consistència tova que cobreix la part central de l'habitació de servei de l'hipocaust.

Pot correspondre a un paviment o a la preparació del paviment 5051.

POSICIO FISICA:

Cobert per:	5051
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	
Talla:	
S'entrega a:	5042
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
 CALAFELL
 Campanya 2001

SECTOR:
 U.E.: 5053

DEFINICIO:

Concentració de pedres de diverses mides que farceixen un clot.
 Funcionen amb la U.E.
 Pot ser un enllosat o una plataforma per alguna maquinària o activitat.

POSICIÓ FÍSICA:

Cobert per:	5029=5037
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	5048
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	5057
Es recolza en:	

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
CALAFELL
Campanya 2001

SECTOR:
U.E.: 5054

DEFINICIÓ:

Taca de cendres de color gris fosc i consistència tova.

POSICIÓ FÍSICA:

Cobert per:	5048
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	5056
Farceix:	
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	
Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
CALAFELL
Campanya 2001

SECTOR: H
U.E.: 5055

DEFINICIÓ:

Mur de construcció molt rústica format per lloses i petits blocs de diversa grandària.
Tanca el costat sud del sector de l'hipocaust. Podria pertànyer (juntament amb l'enllosat 5053) a la fase II.

POSICIÓ FÍSICA:

Cobert per:	5029=5037
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	5048, 5056
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
 CALAFELL
 Campanya 2001

SECTOR:
 U.E.: 5056

DEFINICIO:

Superfície de la U.E. 5057 consistent en un nivell de pas/pavimentació pot ser de fase inicial; passa per sota del mur sud de tancament del sector de l'hipocaust.

POSICIO FISICA:

Cobert per:	5048, 5053
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	5057
Farceix:	
Talla:	
S'entrega a:	5055
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	
Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

VIL·LA ROMANA DEL VILARENC.
CALAFELL
Campanya 2001

SECTOR:
U.E.: 5057

DEFINICIÓ:

Estrat de farciment de terres marró ataronjat i de consistència tova mesclades amb gran quantitat de pedres de mides diverses.

Anivellació, farciment en un retall del terreny; en relació amb el tancament sud del sector hipocaust.

Nota.- Falta completar l'excavació.

POSICIO FISICA:

Cobert per:	5056
Farcit per:	
Tallat per:	
Se li entrega:	
Se li assenta:	
Se li recolza:	
Cobreix:	
Farceix:	
Talla:	
S'entrega a:	
S'assenta sobre:	
Es recolza en:	

Cronologia relativa	
Cronologia absoluta	

ANNEX III.
INVENTARI DELS MATERIALS.

UE. 4199.

.- Ceràmica comuna (oxidada).

2 fragments de vora i nansa de gerreta.
2 fragments de nansa.
7 fragments de fons.
17 fragments amorfs.

.- Ceràmica grollera (reduïda).

1 fragment de vora.
1 fragment amorf.

.- Àmfora (sudhispànica).

1 fragment amorf.

.- Àmfora (tarraconesa).

1 fragment de vora tipus Pascual 1.
5 fragments de nansa Pascual 1.
1 fragment de nansa de tipus indeterminat.
1 pivot.
2 fragments de fons d'una àmfora de base plana.
27 fragments amorfs.

.- *Dolium*.

1 fragment de base.
1 fragment amorf.

.- Material constructiu.

1 fragment *d'imbrex*.
2 fragments de *tegula*.
1 fragment *tubuli*.

UE. 5030.

.- Terra sigil·lata itàlica.

2 fragments de vora d'una copeta.
1 fragment de vora de pàtera.
1 fragment amorf.

.- Terra sigil·lata gàl·lica.

- 1 fragment de vora tipus Drag. 24/25.
- 1 fragment de vora tipus Drag. 29.
- 1 fragment de fons amb peu anul·lar amb decoració, tipus Drag. 29

.- Ceràmica de parets fines.

- 1 fragment de vora d'una copeta,
- 3 fragments de fons.
- 1 fragment amorf amb decoració d'escates.
- 4 fragments amorfs.

.- Ceràmica de cuina itàlica.

- 3 fragments de vora d'una tapadora.

.- Ceràmica comuna (oxidada).

- 2 fragments de vora.
- 1 fragment de fons.
- 16 fragments amorfs.

.- Ceràmica comuna (reduïda).

- 2 fragments de vora.
- 2 fragments amorfs.

.- Ceràmica grollera (reduïda).

- 5 fragments amorfs.

.- àmfora.

- 2 fragments de vora tipus Dressel 2-4.
- 1 fragment de nansa (possiblement, Pascual 1).
- 1 fragment de nansa Dressel 2-4.
- 2 fragments de pivot.
- 34 fragments amorfs.

.- Material de construcció.

- 1 fragment d'*imbrex*.
- 5 fragments de *tegula*.

.- Vidre.

1 fragment de vora.
2 fragments amorfs.

.- Metall.

1 fibula.
6 fragments de ferro
1 botó o apèndix en bronze.
1 peça de bronze.

.- Varis.

1 peça de pedra (potser una pedra d'esmolar).

.- Fauna.

17 ossos.

.- Fauna malacològica.

5 petixines.
1 cargol.

UE. 5037.

.- Ceràmica de vernís negre.

1 fragment de vora.
3 fragments de fons.
1 fragment amorf.

.- Ceràmica de parets fines.

1 fragment de vora.
2 fragments de fons.
2 fragments amorfs.

.- Ceràmica ibèrica (oxidada).

5 fragments de vora d'una pàtera.
3 fragment de vora.
13 fragments amorfs.

.- Ceràmica comuna (oxidada).

2 fragments de vora.
3 fragments de fons.
30 fragments amorfs.

.- Ceràmica comuna (reduïda).

1 fragment de vora.
5 fragments amorfs.

.- Ceràmica envernissada.

1 fragment de vora.

.- Ceràmica grollera (oxidada).

2 fragments de vora.
1 fragment amb decoració de cordons.
3 fragments amorfs.

.- Fauna.

1 os.

UE. 5038.

.- Ceràmica de vernís negre.

1 fragment amorf.

.- Ceràmica comuna (oxidada).

2 fragments de fons.

.- Ceràmica comuna (reduïda).

1 fragment amorf.

.- Material constructiu.

1 fragment de tegula.

UE. 5039.

.- Terra sigil·lata gàl·lica.

1 fragment amorf decorat.

.- Ceràmica de cuina itàlica.

4 fragments de vora de tapadora.

4 fragments amorfs.

.- (Ceràmica ibèrica oxidada).

2 fragments de vora.

.- Ceràmica comuna (oxidada).

2 fragments amorfs.

.- Ceràmica comuna (reduïda).

1 fragment amorf).

.- Ceràmica grollera (oxidada).

3 fragments amorfs.

.- Ceràmica grollera (reduïda).

1 fragment amorf.

.- Àmfora (producció indeterminada).

1 fragment amorf.

.- Varis.

1 tessela.

UE. 5040.

.- Ceràmica de cuina itàlica.

1 fragment de vora de cassola.

1 fragment amorf.

.- Ceràmica de parets fines.

2 fragments amorfs amb decoració d'escates.

.- Ceràmica ibèrica (oxidada).

2 fragments amorfs.

.- Ceràmica comuna (oxidada).

1 fragment amorf.

.- Ceràmica grollera (reduïda).

3 fragments amorfs.

.- Àmfora (púnica).

1 fragment amorf.

.- Àmfora (producció indeterminada).

2 fragments amorfs.

.- Material constructiu.

2 fragments de *tegula*.

UE. 5042.

.- Ceràmica de vernís negre.

1 fragment de vora d'una pàtera.

1 fragment amorf.

.- Ceràmica de parets fines.

1 vora de cubilet.

5 fragments amorfs.

.- Ceràmica de cuina itàlica.

6 fragments amorfs.

.- Ceràmica ibèrica (oxidada).

1 fragment amorf.

.- Ceràmica comuna romana (oxidada).

2 fragments de vora.
1 fragment de nansa.
19 fragments amorfs.

.- Ceràmica grollera (oxidada).

2 fragments amorfs.

.- Ceràmica grollera (reduïda).

1 fragment de vora d'una olla.
15 fragments amorfs.

.- Àmfora (itàlica).

8 fragments amorf.

.- Àmfora (nordafriana).

2 fragments amorfs.

.- Àmfora (tarraconesa).

3 fragments amorfs.

.- Vidre.

1 fragment amorfs.

.- Metall.

2 fragments de ferro.

.- Varis.

1 peça de pedra de forma discoidal.

.- Fauna.

1 fragment d'os.

.- Fauna malacològica.

4 petxines.

UE. 5045.

.- Ceràmica iberica (oxidada).

1 fragment amorf.

.- Ceràmica comuna (oxidada).

2 fragments amorfs.

.- Àmfora (producció indeterminada).

1 fragment de vora.

1 fragment amorf.

.- Material constructiu.

1 fragment de *tegula*.

UE. 5048.

.- Ceràmica de vernís negre.

2 fragments amorfs.

.- Pre-sigil·lata.

2 fragments de vora d'una pàtera.

1 fragment amorf.

.- Terra sigil·lata gàl·lica.

1 fragment de vora tipus Drag. 18.

1 fragment amorf.

.- Ceràmica de parets fines.

2 fragments de vora.

14 fragments amorfs.

.- Ceràmica de vernís roig-pompejà.

1 fragment de vora de cassola.

.- Ceràmica ibèrica (oxidada).

22 fragments amorfs.

.- Ceràmica comuna romana (oxidada).

1 fragment de vora d'un bol.
2 fragments de fons.
70 fragments amorfs.

.- Ceràmica grollera (reduïda).

2 fragments de vora d'olla.
5 fragments amorfs.

.- Àmfora (itàlica).

10 fragments amorfs.

.- Àmfora (nordafriicana).

3 fragments amorfs.

.- Àmfora (tarraconesa).

1 fragment de vora tipus Tarraconense 1.
1 fragment de vora tipus Dressel 2-4.
2 pivots.
18 fragments amorfs.

.- Material conStructiu.

7 fragments d'arebossat.

.- Metall.

2 fragments de ferro.

.- Fauna.

2 fragments d'os.

.- Fauna malacològica.

2 petxines.

UE. 5050.

.- Ceràmica ibèrica (oxidada).

2 fragments amorfs.

UE. 5051.

.- Ceràmica de vernís negre.

1 fragment amorf.

.- Ceràmica ibèrica.

4 fragments amorfs.

.- Àmfora (nordafriana).

1 fragment amorf.

.- Àmfora (producció indeterminada).

1 fragment amorf.

UE. 5052.

.- Terra sigil·lata itàlica.

1 fragment amorf.

.- Ceràmica de parets fines.

1 fragment de fons.

1 fragment amorf.

.- Ceràmica comuna (oxidada).

2 fragments amorfs.

.- Ceràmica comuna (reduïda).

1 fragment amorf.

.- Ceràmica grollera (reduïda).

5 fragments amorfs.

.- Fauna.

2 osos.

.- Fauna malacològica.

1 petxina.

UE. 5054.

.- **Ceràmica comuna (oxidada).**

10 fragments amorfs.

.- **Àmfora (itàlica).**

1 fragment.

.- **Àmfora (producció indeterminada).**

7 fragments amorfs.

.- **Fauna.**

7 fragments d'os.

1 peça dentària.

ANNEX IV.

DOCUMENTACIO GRAFICA I FOTOGRAFICA.

Figura 1: Situació del jaciment: E. 1:50.000

Figura 2: Situació de la vil·la en el territori de *Tarraco*

Figura 3: Planta de les restes excavades el 1883 (edifici II), segons C. Pujol i Camps (1885).

Figura 4: Edifici I (excavació 1988).

Figura 5: Edifici II; planimetria comparativa de les restes excavades el 1883 i el 1989.

Figura 6: Topografia general de la partida i situació dels dos edificis.

Figura 7: Planta de les restes excavades el 1988 amb indicació del sector excavat l'any 2001 i les seccions.

Figura 8: Planta de les habitacions del sector nord.

Figura 9: Secció A-A'.

Figura 10: Secció B-B'.

Figura 10bis: Secció B-B' (continuació).

Figura 11: Materials de la UE 5030.

Figura 12: Materials de la UE 5037.

Figura 13: Materials de les UE 5039, 5040 i 5045.

Figura 14: Materials de la UE 5048.

Diapositives 1 i 2: Hipocauste: vista general des del nord.

Diapositiva 3: Vista del *praefurnium* amb el mur de tancament.

Diapositiva 4: Habitació de l'hipocauste i habitació de servei vistes des del l'est.

Diapositiva 5: UE 5039.

Diapositives 6 a 9: Vista de l'habitació de servei i de la UE 5039.

Diapositiva 10: Detall de les estructures 5031 i 5033.

Diapositiva 11: Paviment 5052.

Diapositiva 12: Anex a l'habitació de servei. UE 5038 (possible paviment).

Diapositiva 13: Mur 5042 i trinxera de fonamentació 5044.

Diapositiva 14: Murs 5042 i 5046.

Diapositiva 15: Mur 5042 i trinxera de fonamentació 5044.

Diapositiva 16: Capçalera del mur 5042.

Diapositiva 17: Dependències al sud de l'hipocauste: vista general.

Diapositiva 18: Vista de les restes de l'enllosat de les habitacions septentrionals.

Diapositives 19 i 20: Conducció de desguás septentrional.

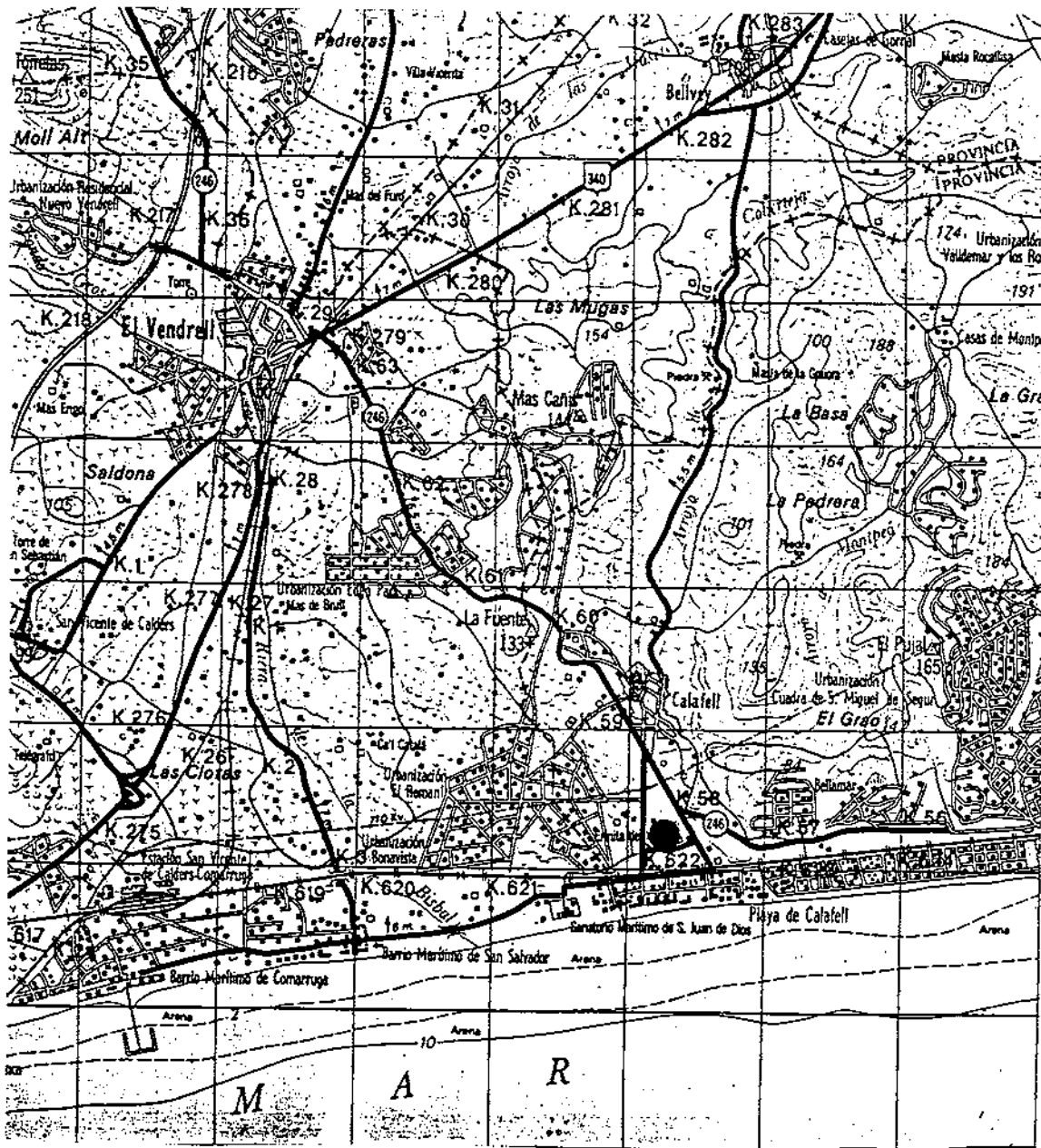

Figura 1.

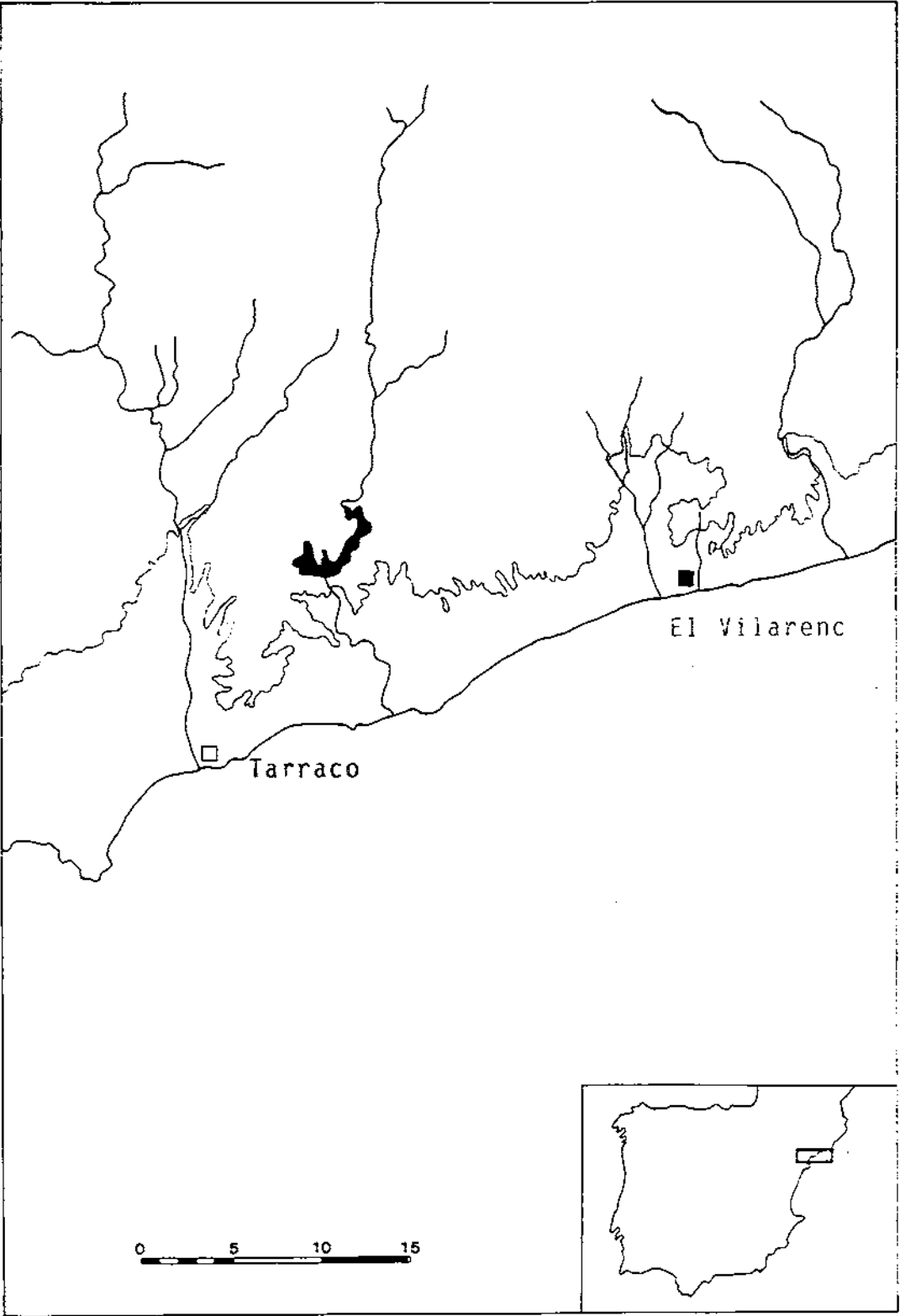

Figura 2.

PLANO DE LES
 escavadas en
 VILARENCH termino de CAMINAL
 (TARRAGON)

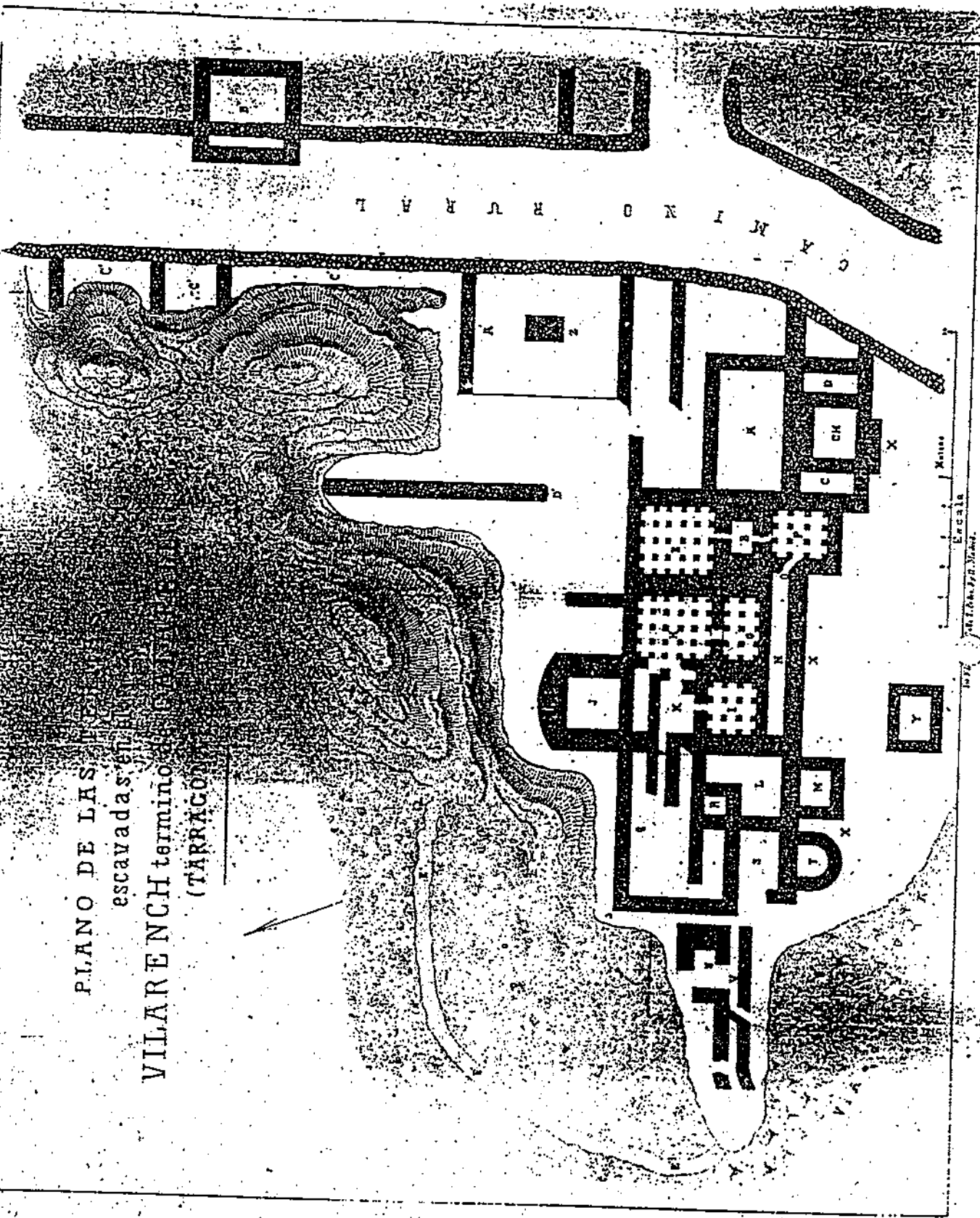

Figura 3

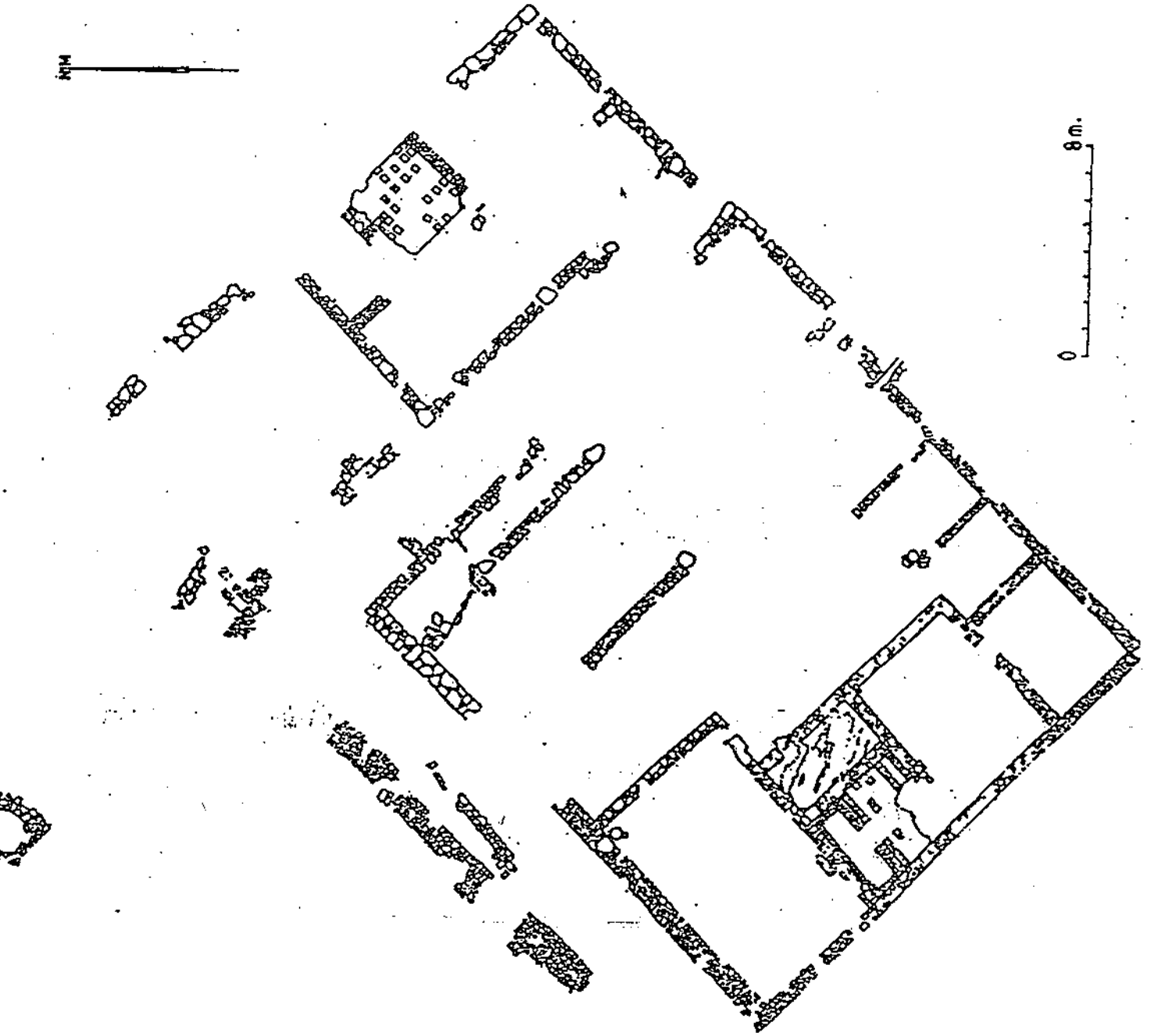

Figura 4.

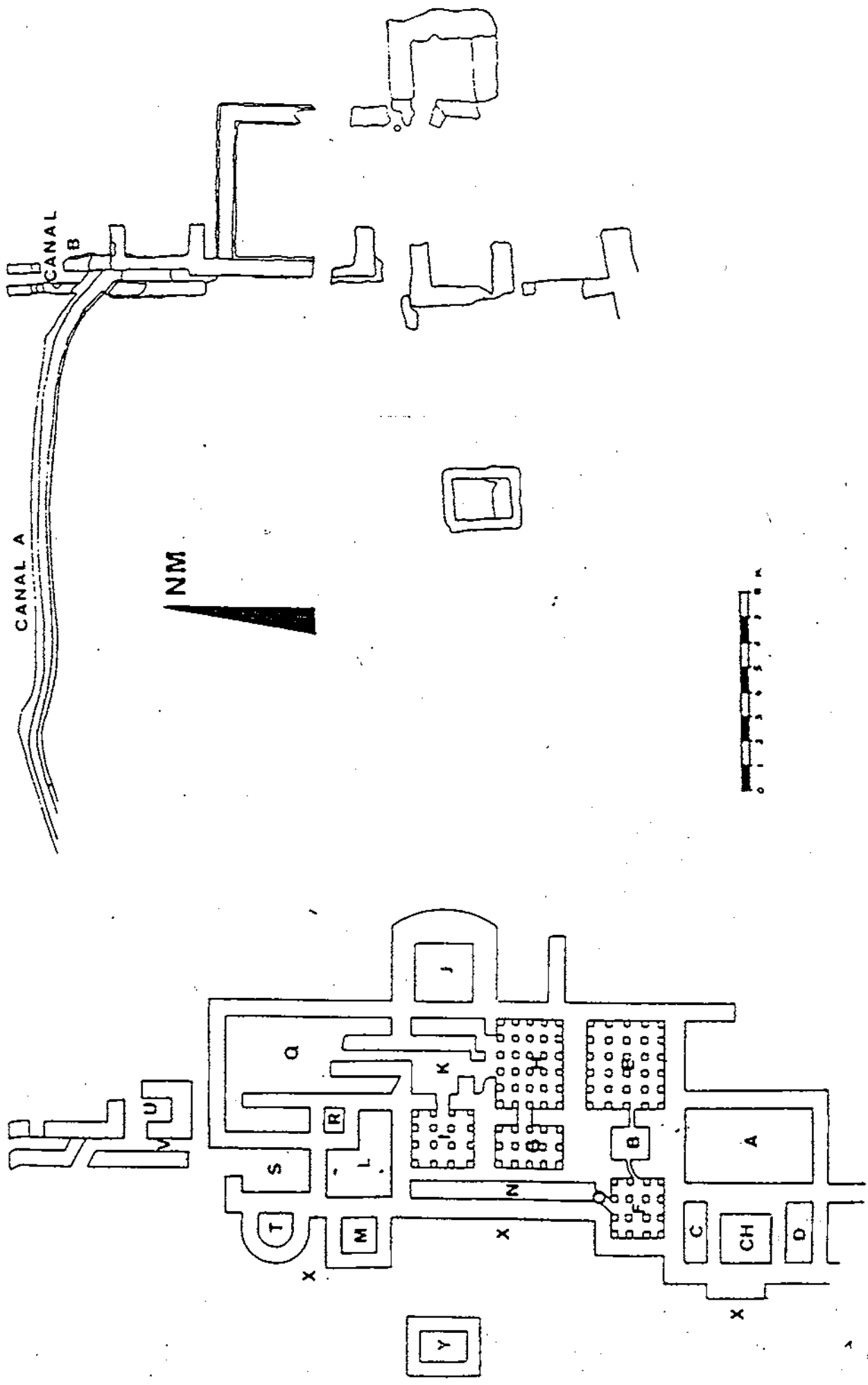

Figura 5

Figura 6

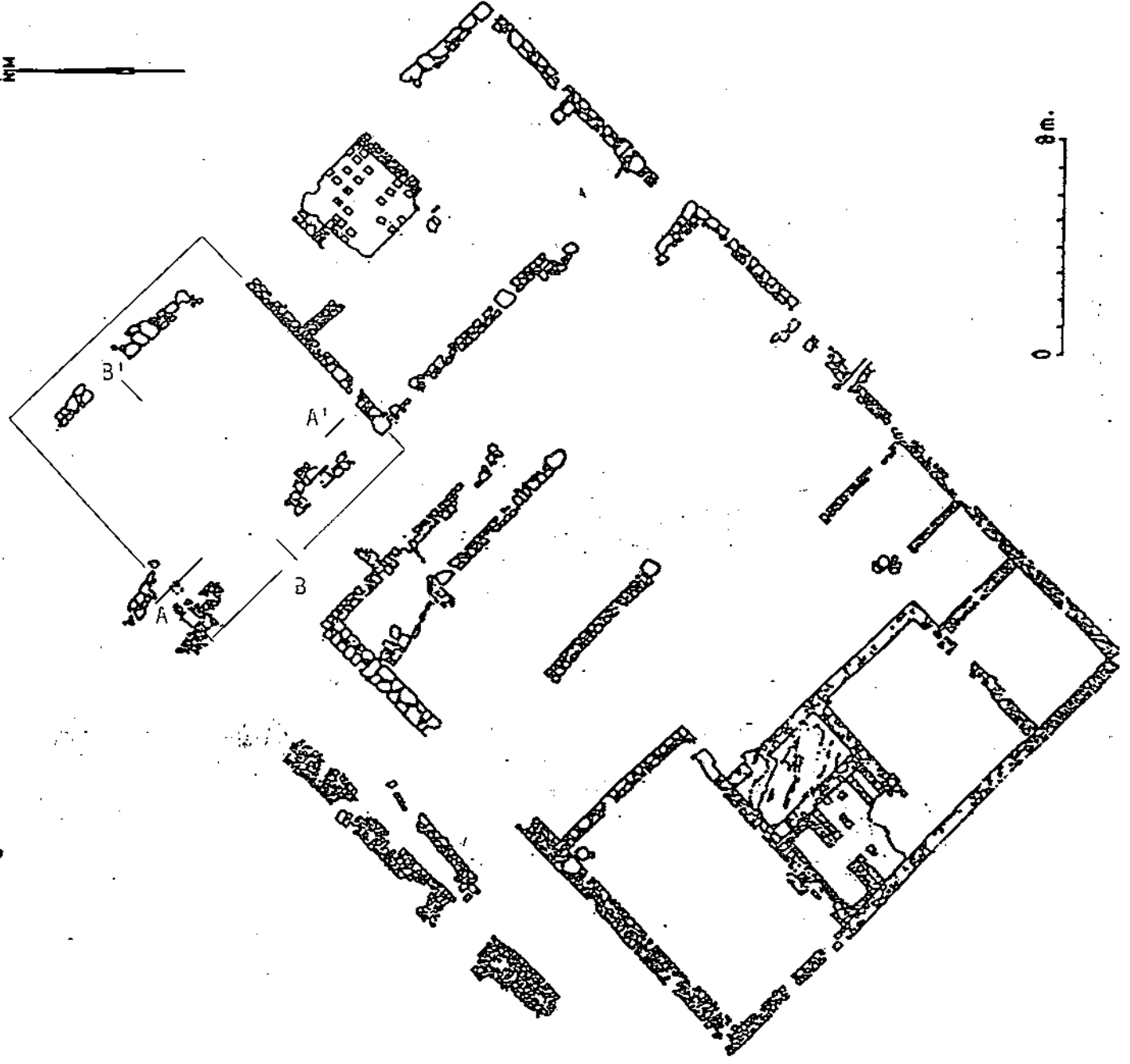

Figura 7

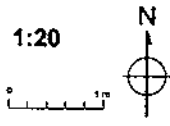
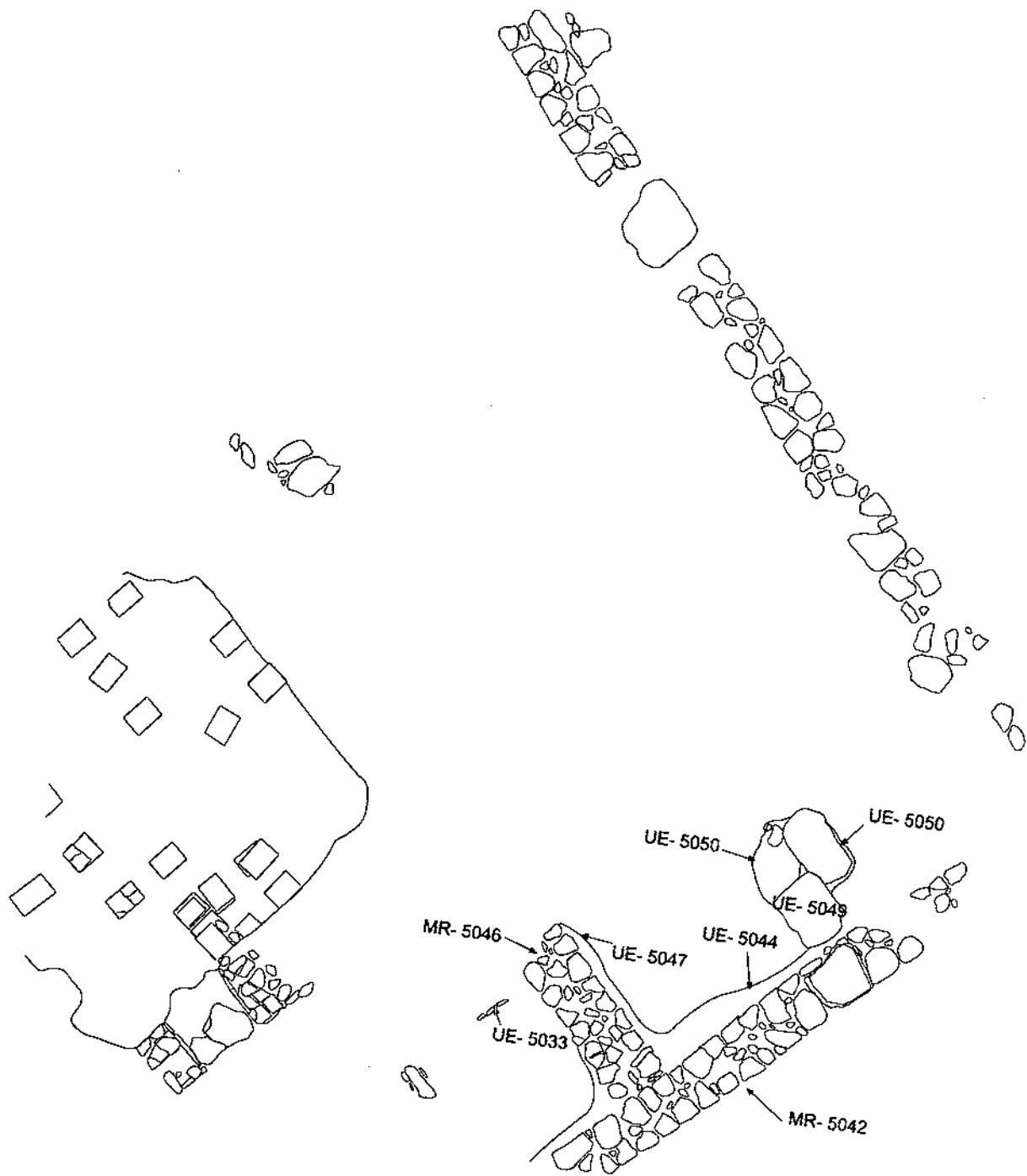

Figura 8

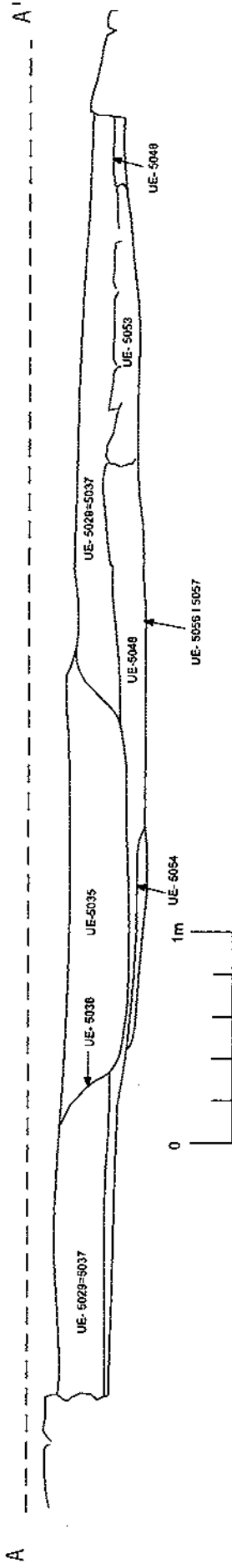

Figura 9

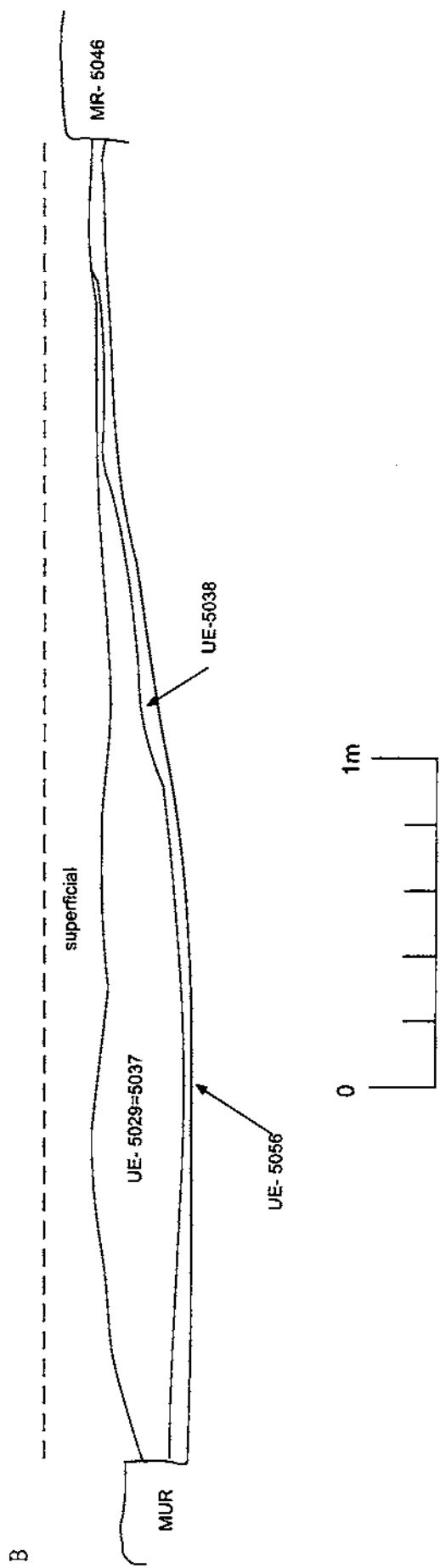

Figura 10

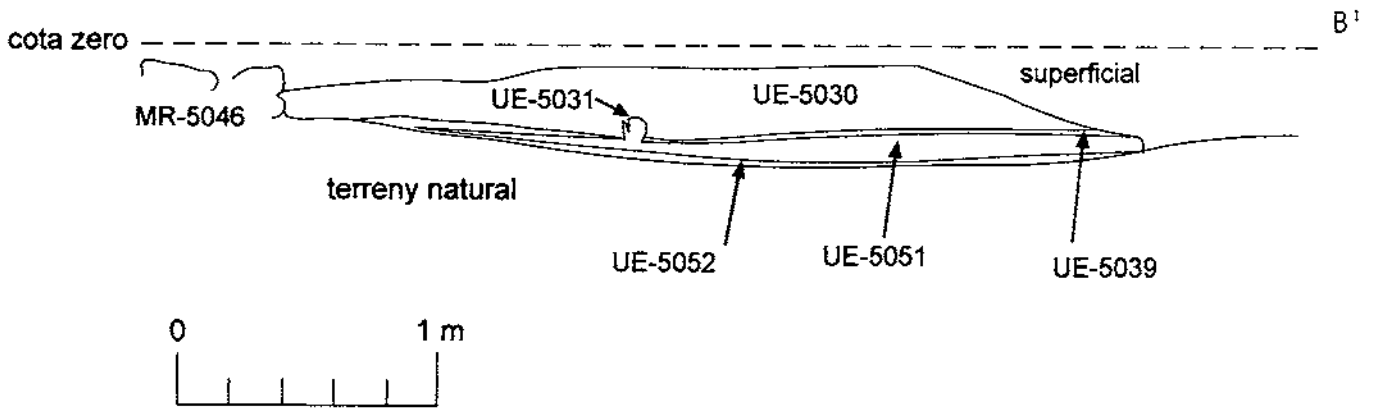
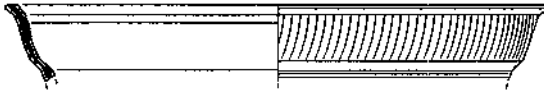

Figura 10bis

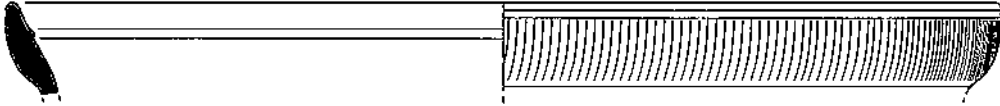
5030

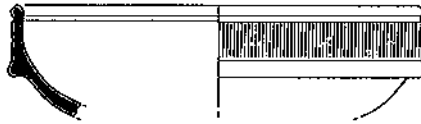
VIL 01 6030 1

VIL 01 6030 2

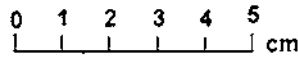
VIL 01 6030 3

VIL 01 6030 4

VIL 01 6030 5

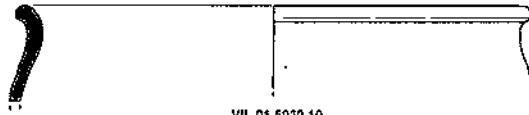
VIL 01 6030 7

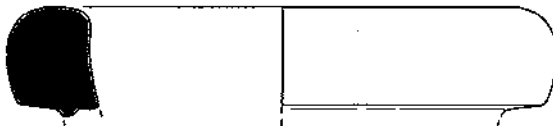
VIL 01 6030 8

VIL 01 6030 9

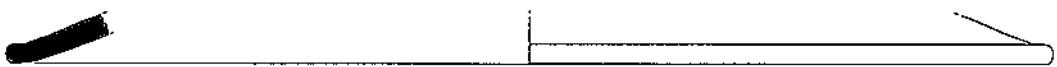
VIL 01 6030 10

VIL 01 6030 11

VIL 01 6030 12

VIL 01 6030 6

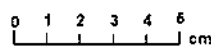
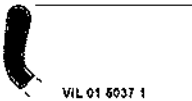

Figura 11

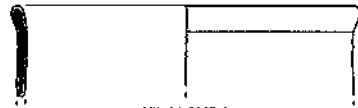
5037

VIL 01 6037 11

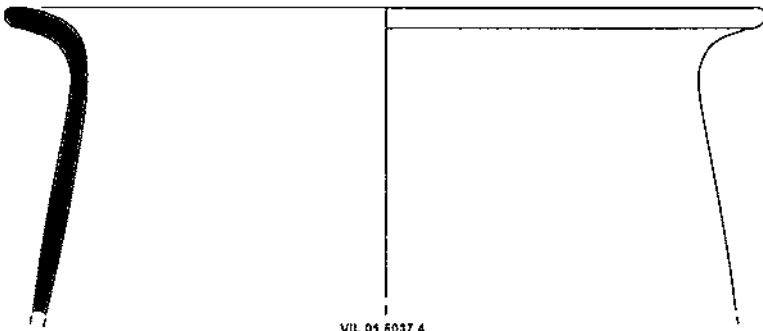
VIL 01 6037 1

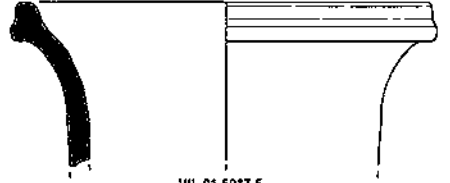
VIL 01 6037 2

VIL 01 6037 3

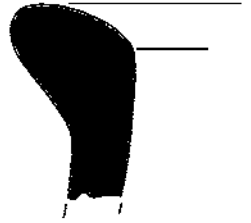
VIL 01 6037 4

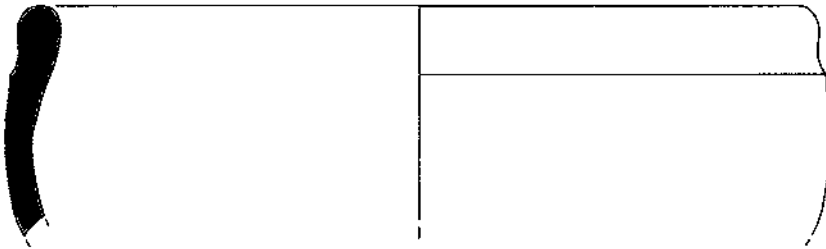
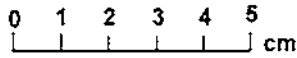
VIL 01 6037 5

VIL 01 6037 6

VIL 01 6037 7

VIL 01 6037 8

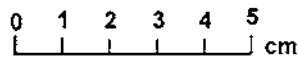
VIL 01 6037 9

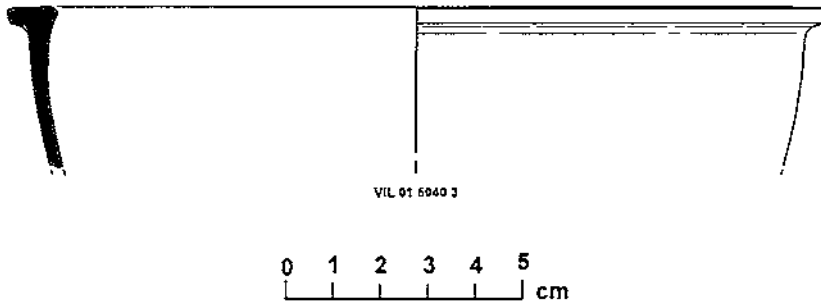
VIL 01 6037 10

Figura 12

5039

5040

5045

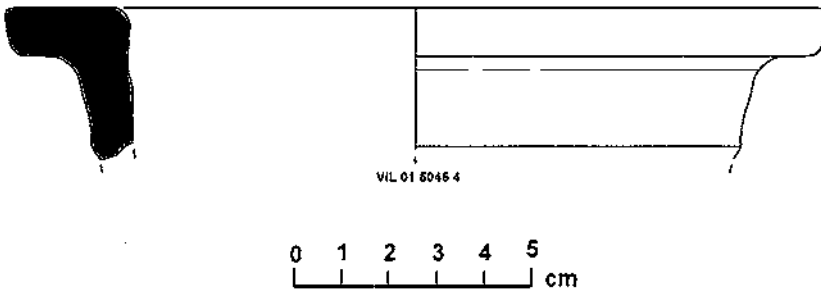
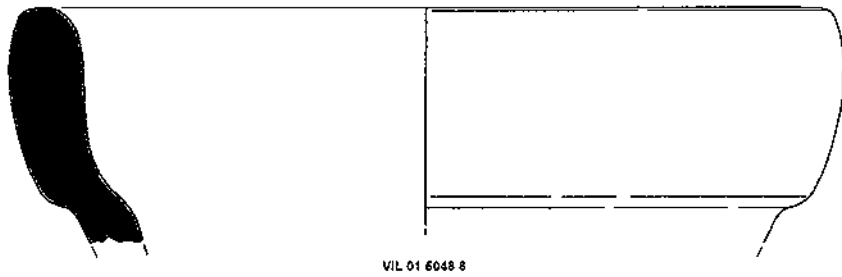
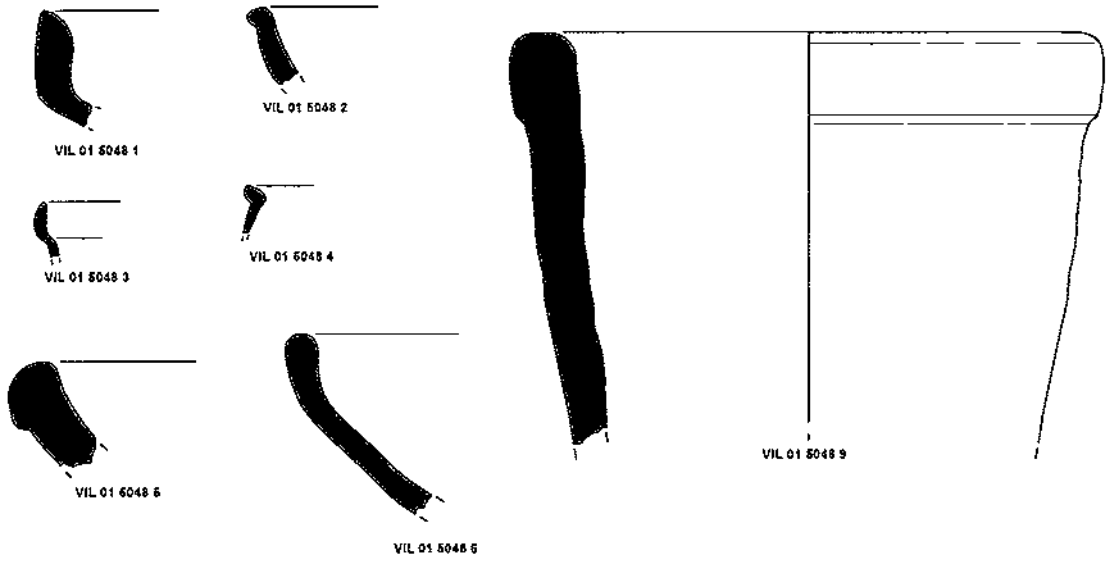
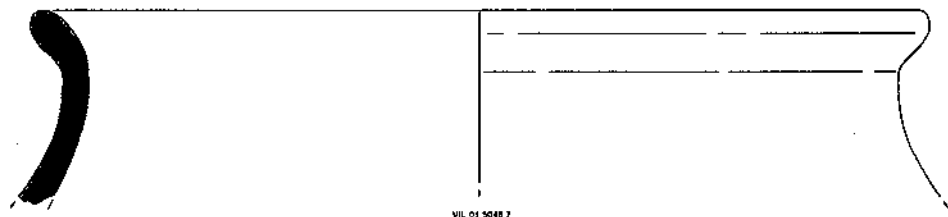

Figura 13

5048

0 1 2 3 4 5 cm

0 1 2 3 4 5 cm

Figura 144